

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.452Bistrica pri Tržiču)"11/16"

Prejeto: 16. 6. 2020

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Gutenberg in Glanz oziroma Novi Gutenberg

Stavbnozgodovinski oris

IZVLEČEK

Na južnem pobočju gore Dobrča, med Tržičem in Begunjami, sta v poznem srednjem veku in zgodnjem novem veku stali grajski stavbi, ki sta že več stoletij razvaljeni. Članek obravnava njuno arhitekturno zgodovino. Grad Gutenberg je nastal okoli sredine 12. stoletja kot romanska utrdba, nato pa je bil do zgodnjega 16. stoletja deležen več širitev, ki so ga spremenile v slikovito razčlenjeno utrdbeno arhitekturo. Po potresu leta 1511 so ga opustili, njegovo ime pa leta 1557 prenesli na sosednji srednjeveški dvor Glanz, ki je kot bivalni stolp nastal v drugi polovici 13. stoletja ali v 14. stoletju. V 15. stoletju so dvor Glanz razširili v manjši utrjeni srednjeveški grad, ki so ga po potresu leta 1511, med letoma 1531 in 1558, za Jakoba III. barona Lamberga temeljito prenovili in povečali ter mu dali značaj renesančne podeželske vile. Zaradi težke pristopnosti so grajski kompleks Glanz opustili že v prvi polovici 17. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, srednjeveški dvori, Gutenberg, Gutenberk, Alt Gutenberg, Altenburg, Stari grad, Hudi grad, Glanz, Novi Gutenberg, Slatna, Bistrica pri Tržiču, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, gotika, Gutenberski, grofje Celjski, Lambergi

ABSTRACT

GUTENBERG AND GLANZ CASTLES OR, RATHER, NOVI GUTENBERG CASTLE A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

In the Late Middle Ages and Early Modern Period, two castle buildings stood on the southern slope of the Dobrča Mountain between Tržič and the village of Begunje which have been in ruins for centuries. The article discusses their architectural history. The Gutenberg Castle was built around the mid-twelfth century as a Romanesque fortification. Until the early sixteenth century, it was expanded several times and converted into a picturesque articulated fortification architecture. The castle was abandoned after the earthquake in 1511 and in 1557 its name was transferred to the neighbouring medieval Glanz tower house, which was built as a residential tower in the second half of the thirteenth century or in the fourteenth century. In the fifteenth century, the Glanz tower house was expanded into a small fortified medieval castle. After the earthquake in 1511, between 1531 and 1558, it was thoroughly reconstructed, expanded, and converted into a Renaissance country mansion for Baron Jacob III of Lamberk. Due to its poor accessibility, the Glanz castle complex was already abandoned in the first half of the seventeenth century.

KEY WORDS

castle, medieval castles, medieval tower houses, Gutenberg, Gutenberk, Alt Gutenberg, Altenburg, Stari grad Castle, Hudi grad Castle, Glanz Castle, Novi Gutenberg Castle, Slatna, Bistrica pri Tržiču, architecture, architectural history, castellology, architectural development, Romanesque Period, Gothic Period, Gutenbergs, Counts of Cilli, Lambergs

**Prispevek je nastal ob osemdesetletnici
arhitekta, konservatorja in zaslužnega
univerzitetnega profesorja
dr. Petra Fistra**

Na razglednem južnem pobočju gore Dobrča v Kamniško-Savinjskih Alpah, med Tržičem in Begunjami oziroma med dolinama Tržiške Bistrice in Begunjsčice sta v poznem srednjem veku in zgodnjem novem veku stali utrjeni grajski stavbi, ki sta že več stoletij razvaljeni.¹ Čeprav je spomin nanju že zelo zbledel in so njuni ostanki dokaj skromni, še vedno dovolj močno dopolnjujeta pomen širšega prostora, burita domišljijo in vzpodbujata ugibanja o svoji preteklosti in nekdanji podobi. Imata različne začetke, nekdanje pomene in gradbeno zgodovino, a sta obe

povezani z Dobrčo, s topografskim imenom Gutenberg in plemiško rodovino Lamberg. Njuni pomeni se dopolnjujejo in ju je zato smiselno analizirati ter predstaviti v okviru ene študije. Doslej sta bili že nekajkrat okvirno predstavljeni v strokovni literaturi, nista pa bili še deležni ustrezno poglobljene stavbenozgodovinske analize in iz nje izhajajoče korektne interpretacije razvoja svoje nekdanje grajene podobe skozi čas. Ta študija poskuša to vrzel zapolniti in vzpodbuditi nadaljnje raziskave zgodovine in gradbenega razvoja obeh nekdanjih grajskih kompleksov.²

Grad Gutenberg

Ostaline gradu Gutenberg³ se razprostirajo na 707 m visokem in naravno zavarovanem pomolu na

Pogled na razvaline gradu Gutenberg iz daljave z zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2020).

¹ Grajski stavbi sta bili zelo razvaljeni že v času nastanka upodobitev za Valvasorjevo Topografijo Kranjske okoli leta 1678 (Valvasor, *Topografija Kranjske*, št. 10, 90; Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae*, št. 9, 79; prim. Valvasor, *Die Ehre*, II, str. 115; XI, str. 17, 243; Valvasor, *Čast in slava*, 1. knjiga, str. 177; 3. knjiga, str. 2153, 2379; Stopar, Johanns Weichard Valvasor, str. 148). Za Topografijo Kranjske izdelani upodobitvi obeh grajskih stavb je Valvasor vključil tudi v posebno knjigo s predstavitvami gradov in dvorcev rodovine Lamberg, ki je z naslovom *Topographia arcium Lambergianarum* izšla leta 1679 na Bogenšperku in ki vsebuje 28 vedut (Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*). Izvoda tega izjemno redkega dela hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in knjižnica Narodnega muzeja Slovenije (prim. Reisp, Valvasorjeva Topographia arcium Lambergianarum, str. 153–154). Spremenno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja ostankov grajskih stavb ne omenja, na kartah pa je vrisana samo lokacija Gutenberga (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4, sek. 135, 151). Prim. Fister, *Grad Kamen*, str. 4.

² Terenskega dokumentiranja in preučevanja ostalin gradov Gutenberg in Glanz sem se lotil 23. maja 2003, dan po uspešnem zagovoru diplomskega dela na Fakulteti za Arhitekturo univerze v Ljubljani, ki sem ga izdelal pod mentorstvom prof. dr. Petra Fistra. S pričujočo tematsko številko revije *Kronike* se je ponudila priložnost za strnjen in zaokrožen prikaz spoznanj, ki so se nabirala in zorela skozi daljše časovno obdobje.

³ Grad je v literaturi označen z različnimi imeni. Poleg imena Gutenberg in njegove poslovenjene različice Gutenberk se pojavljajo še imena Alt Gutenberg, Altgutenberg, Alt Guttemberg, Stari Gutenberg, Stari Gutenberk, Hudi grad, Altenburg in Stari grad. V tem članku sem uporabil tisto poimenovanje, ki je z zgodovinskega vidika najbolj utemeljeno in ki se v razpoložljivi literaturi tudi najpogostejše pojavlja (prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2–4; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 117–122; Pettau, Imena, str. 10, 12; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; Fister, Tržič, str. 33; Avguštin, *Tržič*, str. 26–27; Klep in drugi, *Pod Storžičem*, str. 21; Stopar, *Gradovi*, str. 26; Meterc, Begunje, str. 21–23; Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 129; Jakič, *Sto gradov*, str. 58;

jugovzhodnem obronku Dobrče, na območju naselja Bistrica pri Trziču in Občine Trzič. Grad se uvršča med deseterico najvišje ležečih srednjeveških gradov v sedanjem slovenskem prostoru.⁴ Ime je dobil po gori Dobrča (nemško Gutenberg), na kateri so ga postavili.⁵ Zgradili so ga na izpostavljeni dominantni lokaciji, visoko nad dolino Tržiške Bistrice, ob starodavni poti, ki je povezovala gorenjsko ravnino čez prelaz Ljubelj s Koroško oziroma Furlanijo in Goriško prek Poljanske doline preko območja sedanjega

Trziča s Koroško.⁶ Lokacija gradu, nad sedanjo podružnično cerkvijo sv. Jurija in nad potjo na Bistriško planino, omogoča razgled na obsežni del Gorenjske.

Grad je nastal na območju s staro naselbinsko kontinuiteto. Približno 1300 m v zračni črti severozahodno od njegove lokacije so na jugovzhodnem odrašču grebena Dobrče vidni ostanki višje ležeče večje utrjene prazgodovinske oziroma predsrednjeveške naselbine, poimenovane Vaško.⁷ Starejša naselbina je bila domnevno tudi južno od grajske lokacije, na umetno izoblikovanih terasah pod sedanjo cerkvijo sv. Jurija in na območju sedanje Vile Bistrica.⁸ Vas Bistrica, nad katero so zgradili grad, je v srednjeveških listinah kot *Fuistriza villam* prvič omenjena v obdobju med letoma 1050 in 1063.⁹ Grad Gutenberg je gotovo stal že leta 1156, ko je omenjen po njem imenovani gospod Albero (Albert) z Gutenberga – *dominus Alberonus de Guotenberg*.¹⁰ Vse kaže, da so bili gospodje gutenberški sprva ministeriali grofov Andeških in da je Gutenberg nastal v času okoli sredine 12. stoletja

Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54–56; Bizjak, Gutenberg, str. 255–269; Stopar, Johanns Weichard Valvasor, str. 148; Lazar, Oborožitev, str. 120; Žiberna, *Po Trziču*, str. 50; Knific, Lambergi, str. 29. Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Trziča*, str. 94). V registru nepremične kulturne dediščine so ostaline gradu označene z imenom Bistrica pri Trziču – Grad Altgutenberg (EŠD 9534) (<http://rkd.situla.org/>).

⁴ V okviru historične Gorenjske je najvišje postavljeni grad Bela Peč blizu Rateč z nadmorsko višino 1123 m. Tista lokacija je sedaj na območju Republike Italije. Najvišje ležeči grad na ozemlju Republike Slovenije je Fridrihtajin nad Kolečem z nadmorsko višino 965 m (prim. Sapač, Grad Bela Peč, str. 353–388). Nato glede na nadmorsko višino do kote 500 m sledijo gradovi: Irštajn blizu Mislinje (848 m), Kebeľ na Pohorju (813 m), Karstberk v Brkinih (799 m), Ortnek blizu Ribnice na Dolenjskem (765 m), Kozji Rep oziroma Stari grad blizu Areha na Pohorju (734 m), Hošperk na Notranjskem – Stari grad (703 m), Tinje na Pohorju (približno 700 m), Lož na Notranjskem (698 m), Lindek pri Frankolovem (695 m), Žamberk pri Šoštanju (679 m), Novi grad nad Podgradom v Brkinih (674 m), Čušperk na Dolenjskem (669 m), Novi grad nad Preddvorom na Gorenjskem (650 m), Forhtenek pri Šoštanju (650 m), Šteberk pri Ložu (650 m), Svibno blizu Radeč (642 m), Kamen pri Begunjah (640 m), Ojstrica pri Vranskem (636 m), Planina pri Sevnici (625 m), Vodriž blizu Mislinje (605 m), Gromberk na Pohorju (602 m), Valdek blizu Mislinje (601 m), Bled (599 m), Waldenberk pri Radovljici (588 m), Kamnik – Zgornji grad (584 m), Radlje v Dravski dolini (576 m), Mehovo na Dolenjskem (571 m), Gotnik v Brkinih (570 m), Jablanica v Brkinih (560 m), Vitanje – mlajši grad (549 m), Muta v Dravski dolini (547 m), Kamnica pri Mariboru (536 m), Vitanje – starejši grad (536 m), Turjak na Dolenjskem (530 m), Slovenj Gradec (530 m), Vuženica v Dravski dolini (518 m), Konjice nad Slovenskimi Konjicami (515 m), Smednik (514 m), Višnja Gora (506 m), Hmeljnik pri Novem mestu (505 m). Kljub dokaj veliki nadmorski višini nekateri od naštetih gradov sicer niso postavljeni na posebno dominantnih vzpetinah. Značilen primer je Kamen pri Begunjah. Po drugi strani pa je nekaj gradov nastalo na izpostavljenih dominantnih vzpetinah, ki pa nimajo posebno velike nadmorske višine. Značilen primer je grad (Zgornji) Tolmin na vzpetini Kozlov rob, ki ima nadmorsko višino samo 426 m.

⁵ V zvezi z etimološko razlago imena Dobrča oziroma Gutenberg je zapisanih veliko domnev. Prim. Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 17; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2153; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 117–118; Pettau, Imena, str. 10, 12; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 9, 10; Avguštin, *Trzič*, str. 26, 33; Petek, *Kronika župnije*, str. 117; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54; Adam, *Miniature*, Gutenberški doba, str. 8; Kos, *Vitez in grad*, str. 131; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 125; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Trziča*, str. 94. Grajsko ime Gutenberg se pojavlja tudi na drugih lokacijah, na območjih Avstrije, Lihtenštajna in Nemčije. Za grad Gutenberg blizu Weiza na Avstrijskem Štajerskem, ki je nastal v 12. stoletju, prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 583–587; Allmer, *Schloss Gutenberg*, str. 49–58.

⁶ Za prometno pot pod gradom prim. Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 14–15; Radics, *Zur Geschichte*, str. 2–3; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Mohorič, *Zgodovina industrije*, str. 303; Avguštin, *Trzič*, str. 3; Petek, *Kronika župnije*, str. 21; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 20; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54; Adam, *Miniature*, Gutenberški doba, XIII. stoletja, str. 8; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 14, 60, 206, 247–257; Adam, *Clemidium*, str. 2, 5, 23; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 32. Starodavno pot čez prelaz Ljubelj so v vozno cesto preuredili leta 1575 (Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 23; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 15).

⁷ V registru nepremične kulturne dediščine je lokaliteta označena z imenom Brezje pri Trziču – Naselbina Vaško (EŠD 10155) (<http://rkd.situla.org/>). Lokaliteta na terasah po južnem in zahodnem pobočju gorskega grebena, ki je z obrambnim jarkom in nasipom ločen od pobočja Dobrče, je bila po železni dobi najverjetneje poseljena tudi v obdobju pozne antike (Jerin in Modrijan, Vaško, str. 230, 232; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 228–231). Prostorski odnos prazgodovinsko gradišče Vaško – srednjeveški grad Gutenberg je primerljiv z Rifnikom nad Sentjurjem pri Celju ali z gradiščem Poštela in gradom Hompoš na Pohorju.

⁸ V registru nepremične kulturne dediščine je lokaliteta označena z imenom Bistrica pri Trziču – Naselbina okoli cerkve sv. Jurija (EŠD 10076) (<http://rkd.situla.org/>). Na severnem in južnem pobočju vzpetine s cerkvijo sv. Jurija so razpoznavne umetno izoblikovane terase in obrambni nasipi. Arheologi domnevajo, da gre za naselbinske ostanke iz obdobja pozne antike, čeprav ni mogoče izključiti niti prazgodovinske in/ali srednjeveške poselitve (prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 214–215). Na obsežni spodnji starodavni terasi oziroma platoju jugovzhodno od cerkve sv. Jurija so med letoma 1934 oziroma 1937 in 1938 za tržiškega industrialca Lea Gassnerja po načrtih ljubljanskega stavbenika Josipa Dedka oziroma njegovega podjetja zgradili večjo reprezentativno vilo modernističnih oblik s teniškim igriščem in odprtim bazenom, ki se sedaj imenuje Vila Bistrica in nosi naslov Pot na Bistriško planino 29, Bistrica pri Trziču (prim. Knific, *Trzič*, str. 86). V registru nepremične kulturne dediščine je stavba označena z imenom Bistrica pri Trziču – Vila Bistrica (EŠD 17801) (<http://rkd.situla.org/>).

⁹ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 42.

¹⁰ Kos, *Gradiivo*, IV, št. 366; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 322; prim. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 19; Stopar, *Gradovi*, str. 26; Kos, *Ministeriali*, str. 195; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54; Kos, *Vitez in grad*, str. 132.

kot najzahodnejši andeški grad na Gorenjskem.¹¹ Najverjetneje je nastal kot andeška protiutež oziroma izpostavljena mejna grajska utrdba sosednjemu ortenburškemu gradu Kamen, oddaljenemu v značilni črti približno 6 km proti severozahodu, z njim pa so si Andeški zagotovili tudi nadzor nad dostopom do prelaza Ljubelj.¹² Morda se je pozneje prav zato med

domačim prebivalstvom izoblikovala legenda, da je bil Gutenberg bivališče roparskih vitezov.¹³ Teze Janeza Höflerja, da je grad nastal kot naslednik domnevnega starejšega dvora kranjskih mejnih grofov ob cerkvi sv. Janeza Krstnika v vasi Kovor, z razpoložljivimi viri ni mogoče potrditi.¹⁴ Novejše raziskave kažejo, da grad ni nastal na ozemlju briksenske škofije, kakor so na podlagi analize darovnice kralja Henrika III. iz leta 1040 zmotno domnevali starejši zgodovinarji. Ožje območje s poznejšim gradom Gutenberg je v 11. stoletju in najverjetneje vse do časa pred sredino 12. stoletja pripadalo rodbini kranjskih mejnih grofov, ki so bili iz družine Weimar-Orlamünde. Nato so ga z njihovo dediščino pred sredino 12. stoletja pridobili grofje Andeški in pred letom 1156 poskrbeli za gradnjo gradu.¹⁵ Zdi se, da so Andeški oziroma njihovi ministeriali iz Kokre Gutenberg zgradili hkrati z Novim gradom nad Preddevorom.¹⁶ Grad je prvič izrecno omenjen sicer dokaj pozno – leta 1330 kot *veste ze Guotenberch an dem Leuben*.¹⁷ Leta 1333 je omenjen

¹¹ Kos, *Med gradom in mestom*, str. 20; Adam, *Miniature*, Gutenberg do XIII. stoletja, str. 8; Bizjak, *Gutenberg*, str. 255–269; Kos, *Vitez in grad*, str. 131; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 142; Štular, *Mali grad*, str. 29.

¹² Ortenburžani so ozemlje, na katerem je nastal grad Kamen, imeli od okoli leta 1102. Grad Kamen je gotovo nastal pred sredino 12. stoletja. Morda je njegov prvi zameetek nastal že v 11. stoletju, še preden je to območje pripadalo Ortenburžanom (prim. Adam, *Miniature*, Jamski oz. Kamenski, str. 14; Adam, *Miniature*, Gutenberg do XIII. stoletja, str. 8; Adam, *Miniature*, Poljski vitezi, str. 10–11; Adam, *Zgodnji Ortenburžani*, str. 12–14; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 7, 8, 26; Adam, 550 let od bitke za Radovljico, str. 1–3; Adam in Sinobad, *Nekaj utrinkov z razstave*, str. 1, 3; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 47). V ohranjeni zidani stavbi substanci gradu Kamen sicer ni razvidnih elementov, ki bi jih bilo mogoče datirati v čas pred 13. stoletjem. Struktura zidave v spodnjem delu glavne bivalne stavbe oziroma palacija gradu Kamen, ki je postavljen na mogočni visoki skali ob potoku Begunjsčica in ki se je po raziskavah Staneta Adama sprva (zaradi lege v globeli, podobno kot grad Luknja/Lueg blizu Novega mesta na Dolenjskem ali grad Herberstein na Avstrijskem Štajerskem) imenovala grad Luknja oziroma Jama (Antro, Lueg), je dokaj nepravilna iz večjih in manjših lomljenec v širokih izravnalnih plasteh, ki kažejo značilnosti t. i. kompartmentne zidave, kakršna je značilna za čas med 13. in 15. stoletjem. Značilni ogelniki iz lehnjaka potrjujejo datacijo v 13. stoletje (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 79, 86; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 1, str. 2–4, 2, str. 1–4; Adam in Sinobad, *Nekaj utrinkov z razstave*, str. 3; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 46–53; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 142–147, 173–179; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 51–62; Sapač, *Grad Waldenberk*, str. 340–341, op. 59). Vse kaže, da so prvotno grajsko stavbo na tisti lokaciji v 13. stoletju v celoti odstranili in jo nadomestili z novim dvonadstropnim triletnim poslopjem na približno pravokotni talni plošvi v izmeri okoli 8,5 × 19 m s sočasnimi manjšim obzidanim dvoriščem pred vhodom na zahodni strani. Najverjetneje so v 13. stoletju grajski kompleks dodatno utrdili tudi z izpostavljenim zgornjim stolpom, ki ima sedaj podobo iz časa temeljite obnove v 16. stoletju (prim. Fister, *Grad Kamen*; Fister, *Delo na spomeniških gradovih*; Fister, *Umetnost*, str. 181). Pri razglabljanju o prvotni zasnovi gradu Kamen oziroma prvata Luknja ni mogoče izključiti možnosti, da je bil domnevni prvotni objekt lesena ali vsaj napol lesena gradnja. Na to je mogoče pomisliti tudi na podlagi primerjave z nekaterimi drugimi srednjeveškimi stavbami v bližini. Po listini iz zgodnjega 12. stoletja je znano, da so v Lescah prvotno leseno cerkev, ki je stala že vsaj sredi 11. stoletja, na začetku 12. stoletja nadomestili z zidano stavbo (prim. Adam, *Nastanek trga*, str. 14; Bizjak, *Listina*, str. 33–42). Tudi na Blejskem otoku je sprva – najverjetneje v prvem desetletju 11. stoletja – nastala lesena cerkev, ki so jo tekom 11. stoletja nadomestili z večjo stavbo iz lesa ali kamna, to pa je med letoma 1080 in 1140 nadomestila še večja zidana romanska cerkev (prim. Štular, *Srednjeveški Blejski otok*). Pomisliti je mogoče, da so po nadomestitvi prvotne lesene oziroma napol lesene grajske stavbe zamenjali tudi grajsko ime in namesto *Lueg* (Luknja, Jama), ki se po raziskavah Staneta Adama v srednjeveških listinah domnevno omenja že od leta 1145, se je pojavilo in postopno uveljavilo ime *Lapis* oziroma *Stain* (Kamen). Grad Kamen je kot *castrum Lapis* prvič omenjen leta 1263, kot *Stain* pa prvič leta 1313. V 14. stoletju se ime *Lueg* v pisnih dokumentih ni več pojavljalo in dokončno se je uveljavilo ime *Stain* (Adam,

Nastanek trga, str. 33–34; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 2, str. 2–3; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 371, 396; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 79; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 10–11, 18, 22–23, 26; Kos, *Vitez in grad*, str. 146). S tem obdobjem dobro sovpadajo stavbne značilnosti srednjeveškega palacija in srednjeveških substrukcij izpostavljenega stolpa. Omembi v delitveni listini iz leta 1263, ki navajata jama in grad Kamen – *antrum et castrum Lapis, antro et Lapide* – ne gre pojmovati kot dokaz za obstoj dveh različnih grajskih objektov, marveč kot omembi območja jame oziroma globeli z gradom Kamen (prim. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 250–251; Adam, *Nastanek trga*, str. 34, 35; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 2, str. 1–4). Omemba Burkarda s Kamna – *Purchardus de Steine* – iz leta 1152 in omembe njegovih naslednikov z gradu Kamen se najverjetneje nanašajo na grad Stein (Kamen) na zahodu Avstrijske Koroške. Za drugačno mnenje prim. Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 12–25; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 1, str. 2–4, 2, str. 1–4.

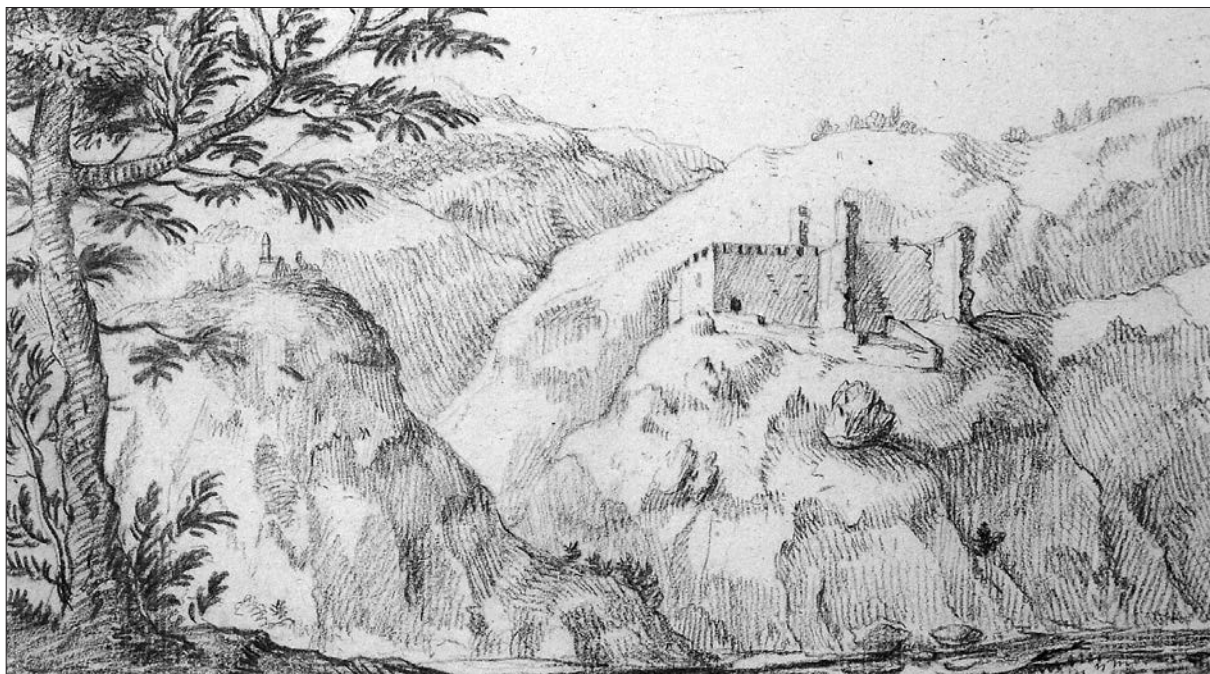
¹³ Prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Petek, *Kronika župnije*, str. 117; Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Sto gradov*, str. 58; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 94.

¹⁴ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 223–224; Höfler, *Lastniške cerkve*, str. 68, 84; prim. Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (1988), str. 229–230, 246. Vas Kovor, ki se v srednjeveških listinah omenja od časa med letoma 1050 in 1063 dalje, je vsekakor staro poselitveno območje. Tam so že pred drugo svetovno vojno odkrili ostanke rimskih gradenj, ki so bile morda povezane z rimsko potjo proti Koroški (*Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 82–84).

¹⁵ Adam, *Miniature*, Gutenberg do XIII. stoletja, str. 8; Bizjak, *Gutenberg*, str. 259–260; prim. Kos, *Med gradom in mestom*, str. 20; Kos, *Ministeriali*, str. 195–196, 205, 221–222; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 7; Kos, *Vitez in grad*, str. 131; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 125; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 223–224; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 40; Knific, *Lambergi*, str. 29 (s citirano starejšo zgodovinsko literaturo).

¹⁶ Novi grad je v pisnih virih – tako kot Gutenberg – prvič omenjen leta 1156 (kot *castrum apud Nuwenburch*). Zgradili so ga na izpostavljeni lokaciji, s katere je bilo mogoče nadzorovati starodavno tovarno pot skozi tesen rečice Kokre čez Jezersko na Koroško. Tako kot Gutenberg je propadel že pred 17. stoletjem (Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 106–108; Kos, *Vitez in grad*, str. 195–196).

¹⁷ Bizjak, *Gutenberg*, str. 265, priloga 2; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 323; prim. Stopar, *Gradovi*, str. 26; Kos, *Vitez in*

Pogled na razvaline gradu Gutenberg iz doline z jugovzhodne strani na risbi iz Valvasorjeve skicne knjige (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, št. 10).

Sodobni pogled na razvaline gradu Gutenberg iz doline z jugovzhodne strani (foto: Igor Sapač, 2020).

grad, str. 131; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 55 (z zmotno navedbo, da je grad prvič izrecno omenjen že leta 1187). Prim. tudi Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 129; Jakič, *Sto gradov*, str. 58. Razmeroma pozni čas prve izrecne omembe gradu je razumljiv z upoštevanjem možnosti, da je ambiciozno razvijajoča se rodovina Gutenberških svoj izvirni grad ohranjala kot glavno rezidenco in zato ni postal predmet poslovnih transakcij, ki so v večini primerov vplivale na omembe nepremičnin v srednjeveških dokumentih. Situacija se je spremenila v zadnji tretjini 13. stoletja, po izumrtju rodovine Spanheim (Bizjak, Gutenberg, str. 260).

kot *castrum Gutenberg*.¹⁸ Tudi to kaže, da gotovo ni nastal že v 11. stoletju oziroma prav dosti pred letom 1156 ter da ga ni mogoče prištevati k najstarejšim gradovom na sedanjem slovenskem ozemlju, zgrajenim v 11. stoletju in prvi tretjini 12. stoletja. To ugo-

¹⁸ Bizjak, Gutenberg, str. 265, priloga 3; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 324, 465; prim. Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 223–224.

toвитеv podpira tudi njegova izpostavljena višinska lokacija, na kakršnih zgodnji gradovi praviloma niso nastajali.¹⁹

Najverjetneje so grad zgradili po njem poimenovani Gutenbergski, ki so bili ministeriali grofov Andeških od svoje prve omembe v pisnih virih. Bili so veja andeških ministerialov s sedežem v Kokri. Po smrti grofa Henrika IV. Andeškega leta 1228 so se otresli ministerialne vezi, niso pa še dosegli samostojnosti.²⁰ Po izumrtju Andeško-Meranskih so se z drugimi andeškimi ministeriali znašli v spremstvu Spanheimov in si zagotovili visok položaj. V drugi tretjini 13. stoletja so bili Gutenbergski najpomembnejši severnogorenjski spanheimski ministeriali.²¹ Po smrti Ulrika Spanheima leta 1269 je grad Gutenberg z deželo Kranjsko pripadel češkemu kralju Otokarju II. Přemyslu (okoli 1232–1278), najpozneje po njegovem padcu pa Rudolfu I. Habsburškemu (1218–1291). Kot habsburška zastavščina je leta 1286 z deželo Kranjsko pripadel Majnhardu II. grofu Goriško-Tirolskemu (okoli 1239–1295), Gutenbergski so se do leta 1283 vključili med ministeriale grofov Ortenburških in se odrekli svojemu gradu v korist deželnega kneza. Razlogi za to in okoliščine, v katerih je prišlo do spremembe posestnega stanja, ostajajo neznani.²²

Grofje Goriško-Tirolski so grad Gutenberg z najbližjo propadajočo zemljiško posestjo in dodatnim, razmeroma nizkim letnim plačilom za grajsko stražo od zadnje tretjine 13. stoletja podeljevali v dedni grajski fevd. Grad ob pomembni prometni poti v bližini meje s Koroško je imel v tistem času predvsem nadzorno-obrambno vlogo.²³ Leta 1330 ga je koroški

vojvoda Henrik VI. Goriško-Tirolski (1265/1280–1335) podelil v oskrbo Petru Liemberškemu za formalno bivanje in varovanje po grajskem fevdnem pravu.²⁴ Po izumrtju grofov Goriško-Tirolskih leta 1335 je Kranjska z gradom Gutenberg pripadla nazaj Habsburžanom.²⁵ Zdi se, da so Liemberški več desetletij ostali grajski oskrbniki oziroma gradiščani; še leta 1391 je eden od Liemberških (Liebenberger) iz ljubljanskega vicedomskega urada prejemal 12 mark soldov za varovanje gradu. Do spremembe je prišlo po letu 1399, najverjetneje v drugem desetletju 15. stoletja; malo pred letom 1421 so Habsburžani grad Gutenberg in Tržič z Novim gradom (Neuhausom) s cerkvenimi fevdi in trškim sodstvom v ne povsem pojasnjenih okoliščinah prodali oziroma podelili v fevd Juriju I. Lambergu (ok. 1380?–1447/1464) in Janezu Paradeiserju. Juriju I. Lambergu je takrat pripadel grad Gutenberg in del (»spodnja polovica«) Tržiča.²⁶

Lambergi, ki so najverjetneje izšli z nekdanjega gradu Rittersberg v Goriških brdih, so že desetletja pred pridobitvijo Gutenberga kot ministeriali oziroma uslužbenci Ortenburžanov začeli pridobivati posest v tem delu Gorenjske. Kot prvi Lamberg na Gorenjskem je v listinah od leta 1326 omenjen Viljem I. (ok. 1300?–1343/56).²⁷ Njegov sin Viljem II. Lamberg (ok. 1340?–1398/99), ki je med letoma 1379 in 1392 omenjen kot ortenburški gradiščan na Waldenberku in ki je posest pod Dobrčo in Kriško goro postopno začel kopičiti že v osemdesetih, predvsem pa v devetdesetih letih 14. stoletja, velja za začetnika kamensko-gutenberske linije rodovine Lamberg. Ta linija je poimenovana po dveh gradovih, ki so ju Lambergi pridobili po njegovi smrti. Njegov sin Jurij I. Lamberg je z nakupom habsburškega fevda Gutenberg in dela naselbine Tržič nadaljeval prizadevanje svojega očeta. S pridobitvijo gradu Gutenberg se je izoblikovalo lambersko gospostvo Gutenberg in grad je kot upravno središče ter rezidenca vsaj za pol stoletja prevzel vlogo matičnega gradu Lambergov

¹⁹ Prim. Stopar, *Gradovi*, str. 26; Lazar in Bremec in Rozman, Danes skrito, str. 320.

²⁰ Kos, *Ministeriali*, str. 221–222; Adam, *Miniature*, Gutenbergski do XIII. stoletja, str. 8–9; Kos, *Gorenjski samostani*, str. 62; Kos, *Vitez in grad*, str. 131–132; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 118.

²¹ Kos, *Ministeriali*, str. 232–233; Kos, *Vitez in grad*, str. 132.

²² Bizjak, *Gutenberg*, str. 260; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 142; Adam, *Miniature*, Gutenbergski do XIII. stoletja, str. 8–9; Kos, *Vitez in grad*, str. 133; Sapač, *Grad Waldenberk*, str. 329. Od okoli leta 1300 so Jakob II. z Gutenberga in njegovi sinovi Lienhard, Konrad in Ortel živeli v Kranju, verjetno na ortenburškem mestnem dvoru in se po njem občasno imenovali. Ena veja Gutenbergskih je po letu 1269 živel tudi na dvoru v Kovorju, ki v srednjeveških dokumentih sicer ni izrecno omenjen (Adam, *Miniature*, Gutenbergski v 14. stoletju, str. 19–20; Kos, *Vitez in grad*, str. 133). Nazadnje so gorenjski Gutenbergi, ki so poleg izvirnega imena od Jakoba II. nosili tudi vzdevek Čepel ali Čepel v različnih oblikah (Zeplein, Czeplein, Czaepel, Zaeppel, Zaepplein, itd.), zapustili Gorenjsko ter se preselili na Dolenjsko, kjer so za grofe Ortenburške po letu 1347 na novozgrajenem ortenburškem gradu Ortnek blizu Ribnice, v pisnih virih omenjenem od leta 1329, opravljali službo gradiščanov (Adam, *Miniature*, Donese k rodoslovju čušperskih, str. 10–11; Adam, *Miniature*, Gutenbergski do XIII. stoletja, str. 8; Adam, *Miniature*, Gutenbergski v 14. stoletju, str. 19–20; Kos, *Vitez in grad*, str. 134; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 17; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2153).

²³ Bizjak, *Gutenberg*, str. 261.

²⁴ Bizjak, *Gutenberg*, str. 260, 265, priloga 1; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2.

²⁵ Bizjak, *Gutenberg*, str. 261; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 142.

²⁶ Bizjak, *Gutenberg*, str. 262; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3 (z zmotno navedbo, da je Gutenberg prešel v posest rodovine Lamberg že okoli leta 1400); Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120. Čeprav je bila že pred poldrugim desetletjem objavljena znanstveno utemeljena študija Matjaža Bizjaka, ki argumentirano navaja, da je grad postal lamberski šele po letu 1400, se v novejši literaturi vztrajno ponavlja zmotni podatek, da so Lambergi pridobili Gutenberg že proti koncu 14. stoletja. Nazadnje: Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 94.

²⁷ Otorepec, *Lamberg*, str. 94; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 113–114; Kos, *Zgodovina morale*, str. 173; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2; Adam, *Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj*, str. 3. Valvasor navaja, da so se Lambergi iz Avstrije na Kranjsko priselili leta 1360 (Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 654).

na Kranjskem.²⁸ Leta 1407 je bil Jurij I. Lamberg ortenburški gradiščan na Waldenberku.²⁹ Grad Gutenberg je najverjetneje pridobil nekaj let zatem. Morda se je to zgodilo šele leta 1420; takrat so Waldenberk po leta 1418 izumrlih Ortenburžanih pridobili grofje Celjski in za gradiščana namesto Jurija I. Lamberga postavili Ahaca Grimšicerja, ki je bil pred tem gradiščan na gradu Kamen.³⁰ Jurij I. Lamberg je bil gospodar Gutenberga vsaj do leta 1444.³¹ Med letoma 1438 in 1447 je bil večkrat kranjski deželni upravitelj.³² Poročen je bil s Katarino oziroma Sibilo, rojeno Dietrichstein. Njegov starejši brat Boltežar je osnoval ortneško-ottensteinsko-snežniško družinsko linijo, mlajši brat Jakob I. pa črnelsko linijo.³³

Od obdobja, ko je na Gutenbergu gospodaril Jurij I. Lamberg, je v bližini gradu s pisnimi viri dokumentiran obstoj grajske cerkve sv. Jurija.³⁴ Gotovo je nastala pred časom okoli leta 1451, ko je prvič posredno omenjena z goro sv. Jurija v bližini utrdbe Gutenberg – *die vesst Gutemberg vnd Sannd Jorgen perg*.³⁵ Grad in cerkev oziroma gora sv. Jurija sta znova omenjena leta 1478 – *die vessten Guttensburg ... mit Sannd Jörgenperg*.³⁶ Do leta 1857 je v zvoniku cerkve visel stari zvon, ki je bil menda opremljen z letnico 1436.³⁷ Pred gradnjo sedanje zakristije leta 1867 je bila na južni fasadi prezbiterja ohranjena freska s podobo sv. Krištofa, ki je bila po tradiciji opremljena z letnico 1421.³⁸ Po nepreverjeni tradiciji je bilo

okoli cerkve in na lokaciji sedanje zakristije iz 19. stoletja pokopališče, ki je pripadalo gradu.³⁹ Zgodovinar Josip Gruden (1869–1922) je zapisal domnevo, da je dal cerkev zgraditi Jurij Lamberg, ki da je na Gutenbergu gospodaril proti koncu 14. stoletja.⁴⁰ Glede na omenjene letnice je ta domneva do neke mere utemeljena, a po drugi strani je mogoče glede na starodavni patrocinij sv. Jurija pomen gradu, položaj cerkve v prostoru, značilne dimenzije njene ladje in z upoštevanjem ustreznih analogij pomisliti tudi na možnost, da je cerkvena stavba v osnovi bistveno starejša, še vsaj iz 13. stoletja. Glede na patrocinij je mogoče tudi, da je cerkev postavil Jurij z Gutenberga, ki je na gradu skupaj s svojim bratom Jakobom (II.) živel v drugi polovici 13. stoletja oziroma okoli leta 1270. Menda je živel še leta 1326.⁴¹

Jurij I. Lamberg je imel po uporabljenih virih osem preživelih otrok. Poleg hčera Amalade, ki se je poročila s Henrikom Helfenberskim, in Marjete oziroma Barbare, poročene z Jurijem Scheyerjem, je imel še šest sinov.⁴² Njegov najstarejši sin je bil morda Gašper I. Lamberg (ok. 1410?–1481), ki je opravljal službo freisinskega glavarja v Škofji Loki in ki je imel sina Friderika II. († po 1483). Leta 1457 je bil poveljnik deželnoknežje vojske v bojih z Janom Vitovcem za celjsko dediščino na Gorenjskem.⁴³ Imel je grad Boštanj ob Savi.⁴⁴ Vse kaže, da grad Gutenberg po

je leta 1867 uničena. O zanesljivosti sporočene letnice 1421 je treba podvomiti. Glede na to, da so prezbitrij okoli leta 1520 temeljito prenovili ali ga celo povsem na novo zgradili, kar kažejo značilna poznogotska okenska krogovičja in mrežasto-rebrasti obok z vklesano letnico 1520, je utemeljena domneva, da je bila freska na njegovi zunanjsčini v resnici opremljena z letnico 1521 in ne 1421. Vse kaže, da so po potresu leta 1511 cerkev temeljito obnovili in jo leta 1517 ponovno posvetili, dela pa povsem dokončali okoli leta 1520 (prim. Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 1 str. 3–4; 2, str. 2–3; 3, str. 2–4; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 162–167; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Petek, *Kronika župnije*, str. 117–127; Avguštin, *Tržič*, str. 27–28; Komelj, *Gotska arhitektura*, str. 75, 112, 275; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržica*, str. 96, 97, 99, 100). Cerkev je leta 1517 ponovno posvetil Daniel de Rubeis (Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (2017), str. 59). Utemeljeno je pomisliti, da je nekdanja poslikava na zunanjsčini prezbiterja nastala hkrati s poslikavo v notranjsčini, ki jo je okoli leta 1520 ustvaril slikar Jernej iz Loke. Takrat je nastal tudi poznogotsko ornamentalno poslikan lesen strop v ladji (prim. Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 67).

³⁹ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238.

⁴⁰ Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 292; prim. Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 1 str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 117; Petek, *Kronika župnije*, str. 118.

⁴¹ Prim. Adam, *Miniature*, Gutenberški do XIII. stoletja, str. 9; Kos, *Vitez in grad*, str. 132.

⁴² Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 28, 35, 37; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 292; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 117–118, 120, 191–192; <http://genealogy.euweb.cz/lamberg/lamberg1.html>.

⁴³ Kos, *Čas bojevnikov*, str. 118, 122. Med boji za celjsko dediščino leta 1457 je dal Gašper I. Lamberg požgati trg Radovljica (*Kronika grofov celjskih*, str. 54–55, poglavje XXXVIII; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 361; Adam, 550 let od bitke za Radovljico, str. 3).

⁴⁴ Dolničar, *Zgodovina*, str. 101, 235, 252–253.

²⁸ Kos, *Čas bojevnikov*, str. 114; Adam, *Miniature*, Poljski vitezi, str. 11; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 30–31; Bizjak, Gutenberg, str. 262; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 45. Ponekod je v literaturi kot začetnik kamensko-gutenberške linije rodovine Lamberg naveden Jurij I. Lamberg. Ta linija je ugasnila leta 1850, ko je umrl Ernest grof Lamberg (prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 28).

²⁹ Kos, *Čas bojevnikov*, str. 117; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 44, 45; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 2–3.

³⁰ Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 45.

³¹ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 119; Bizjak, Gutenberg, str. 266–268, priloga 5; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 55.

³² Otorepec, Lamberg, str. 94; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 117.

³³ Prim. Kos, *Čas bojevnikov*, str. 114, 116–123; Dolinar, Lamberg, str. 95.

³⁴ Dobro ohranjena barokizirana stavba, ki ima sedaj funkcijo podružnične cerkve, je vpisana v register nepremične kulturne dediščine z imenom Bistrica pri Tržiču – Cerkev sv. Jurija in oznako EŠD: 2611.

³⁵ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 324; prim. Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 67; Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (2017), str. 59 (z mnenjem, da je omembo treba datirati v čas okoli leta 1444).

³⁶ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 324.

³⁷ Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 2, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 164; Petek, *Kronika župnije*, str. 118, 121. Zvon ni več ohranjen. O zanesljivosti letnice 1436 je mogoče zgolj ugibati. Glede na to, da je bila cerkev v zgodnjem 16. stoletju temeljito obnovljena in povečana, je mogoče tudi pomisliti na možnost, da je bila na zvonu zapisana letnica 1536 in ne 1436.

³⁸ Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 1 str. 3; 2, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 162, 166; Petek, *Kronika župnije*, str. 118, 122. Freska z letnico je bila med prizidavo nove zakristi-

smrti Jurija I. ni pripadel njemu, marveč njegovemu bratu Frideriku I. Lambergu (ok. 1412?–1464/1492), ki je bil morda drugi najstarejši sin Jurija I. in poročen z Elizabeto, rojeno Fladnitz. Z njo je imel sina Janeza III. Lamberga ter hčeri Prazedo (Praksedo), ki se je poročila z Ahacijem z Mirne (Neudeck), in Katarino, ki se je okoli leta 1490 poročila z Jurijem I. Winklerjem pl. Hainfeldom. Tretji sin Jurija I. Lamberga je bil Žiga (Sigmund, Sigismund) (ok. 1415–1488), ki je bil leta 1461 imenovan za prvega ljubljanskega škofa.⁴⁵ V literaturi je pogosto navedeno, da je bil rojen na Gutenbergu, vendar tega z uporabljenimi viri ni mogoče dokazati; če je njegov oče grad Gutenberg resnično pridobil šele v drugi polovici drugega desetletja 15. stoletja, je utemeljena domneva, da je bil Žiga Lamberg rojen na ortenburškem dvoru v Radovljici ali na gradu Waldenberk. Po Radovljici – in ne po Gutenbergu – se je leta 1433, ko je študiral na Dunaju, tudi imenoval.⁴⁶ Vse kaže, da spominska plošča na baročni vhodni lopi cerkve sv. Jurija, ki so jo v spomin na škofa Lamberga vzdigali leta 1933, na tisti lokaciji nikakor ni upravičena.⁴⁷

⁴⁵ Za biografske podatke škofa Lamberga: Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 654–660; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 37; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 291–294, 370–371; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Turk, Lamberg; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 320–321; Dolinar, Lamberg, str. 95; Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 27–36; Lavrič, *Upodobitve*, str. 11–12, 251–254; Meke, *Odlično mesto*, str. 25–38.

⁴⁶ Dokumentirano je, da se je Žiga Lamberg leta 1433 vpisal na dunajsko univerzo in takrat je omenjen kot *Sigismundus Lamberger de Radmansdorf* (Simoniti, *Humanizem*, str. 60). Na tej osnovi je mogoče ugotoviti, da se je najverjetneje rodil okoli leta 1415 in da se je kot mladenič imenoval po Radovljici, ne po Gutenbergu. Za grad Gutenberg kot rojstni kraj škofa Lamberga: Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 85, 122, 320; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; Avguštin, *Tržič*, str. 26; Petek, *Kronika župnije*, str. 10, 118; Bohinc, Sigismund / Žiga / Lamberg, str. 23; Knific, Žiga Lamberg, str. 27; Ziberna, *Po Tržiču*, str. 50; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 20, 96, 97, 98. Vse kaže, da se je premalo natančna navedba, da je bil grad Gutenberg pri Tržiču prva rodbinska posest znane rodbine Lamberg, ki je dala ljubljanski škofiji prvega škofa (Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 370–371), nekritično spremenila v zmotno sklepanje, da se je poznejši škof rodil prav na tem gradu. Najbolje je utemeljena domneva, da se je Žiga Lamberg rodil v udobnem dvoru v trški naselbini Radovljica, ki je pred 15. stoletjem pripadal ortenburškemu gospostvu Waldenberk (prim. Sapač, Grad Waldenberk, str. 329). Ortenburški dvor v Radovljici je stal že vsaj v 14. stoletju, ko je omenjen njegov oskrbnik. Najverjetneje je nastal v drugi polovici 13. stoletja oziroma med letoma 1263 in 1296, ko je Friderik I. grof Ortenburški (1233–1304) začel ustvarjati trško naselbino Radovljica (prim. Jakič, *Gradovi, graščine*, str. 78; Adam, *Nastanek trga*, str. 27, 32–39; Adam in Sinobad, Nekaj utrinkov z razstave, str. 1, 4; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 146–149; Sapač, Grad Bela Peč, str. 380, op. 139).

⁴⁷ Ploščo je dal leta 1933, ob 470-letnici posvetitve Žiga Lamberga v ljubljanskega škofa, na lastne stroške izdelati in vzdigati Anton Košir iz Bistrice pri Tržiču. Na plošči je vklesan napis: »Na gradu Gutenberg, h kateremu je pripadala cerkev / sv. Jurija se je rodil / ŽIGA GROF LAMBERG, ki je bil prvi ljubljanski škof od leta 1463 do leta 1488. / Znamenitemu rojaku v spomin: / Anton Košir, Bistrica šte. 31. 1933«

Vsekakor je povsem zanesljivo mogoče zavrnilo v raznovrstni literaturi pogostokrat ponovljene zmotne navedbe, da je bil škof Žiga Lamberg na koncu, od leta 1678, pokopan v grobnici grajske kapele sv. Valentina na gradu Kamen pri Begunjah⁴⁸ in da je njegov nagrobnik vzdigan na fasadi župnijske cerkve v Tržiču.⁴⁹ Bolj verjetna je domneva, da so se na

(prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 122; Petek, *Kronika župnije*, str. 123; Knific, Žiga Lamberg, str. 27). Na območju gradu Gutenberg bi bila bolj upravičena spominska plošča za nečaka Žige Lamberga, znamenitega turnirskega bojevnika Gašperja II. Lamberga (ok. 1463–1515/7), ki se je sicer – tudi na naslovnici svoje znamenite turnirske knjige – imenoval po gradu Kamen (*von Stain Riter*), ki ga je njegov oče Jurij III. Lamberg (1438–1509) kupil leta 1469. Verjetno se zdi, da se je Gašper II. Lamberg rodil prav na gradu Gutenberg (prim. Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 47; Kos, Čas bojevnikov, str. 18, 19, 118, 122, 191).

⁴⁸ Zmotni podatek se v literaturi pojavlja od začetka 20. stoletja (prim. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 293–294; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Petek, *Kronika župnije*, str. 118; Sinobad, *Dežela*, str. 197; Dolničar, *Zgodovina*, str. 250, 270; Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 36; Lavrič, *Upodobitve*, str. 12; Bohinc, Sigismund / Žiga / Lamberg, str. 23; Knific, Žiga Lamberg, str. 27; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 94; Meke, *Odlično mesto*, str. 38). Očitno je do zmote prišlo zaradi površnega branja in napačnega interpretiranja zapisa v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*. A Valvasorjev zapis je povsem nedvoumen: škofa Lamberga so leta 1488 pokopali v grob(nico) sredi prezbiterija stare ljubljanske stolnice, leta 1678 (v resnici najbrž 1674) so ga zaradi urejanja nove grobnice rodovine Lamberg (in gradnje novega zgodnjebaročnega prezbiterija) na istem mestu v ljubljanski stolnici prekopali in položili v novo grobnico rodovine Lamberg na istem mestu (oziroma v novem prezbiteriju) stare ljubljanske stolnice, porušene leta 1701 (Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 659; Valvasor, *Čast in slava*, 2. knjiga, str. 1487; prim. Kos, Čas bojevnikov, str. 122; Dolničar, *Zgodovina*, str. 250, 252). Grobnico škofa Lamberga v ljubljanski stolnici je opisal tudi Janez Gregor Dolničar, ki je pred porušitvijo srednjeveške stolnice prepisal napis s škofovega nagrobnega spomenika, pozneje pa tudi napis na novem bronastem nagrobniku, ki so ga škofu Lambergu na začetku 18. stoletja oziroma okoli leta 1709 postavili v novi baročni stolnici, ob novem nagrobniku rodovine Lamberg (Dolničar, *Zgodovina*, str. 203, 250, 357, 436). Valvasor je pri predstavitvi gradu Kamen omenil grobnico pod kapelo sv. Valentina, a ni zapisal, da naj bi bilo tam poslednje počivališče škofa Lamberga. Zapisal je samo naslednje: »V gradu je kapela sv. Valentina (in na njegov praznik se zbere veliko ljudi, ki jim takrat pokažejo relikvije, ki so jih dobili iz Rima). Pod to kapelo pa je grobnica za pokopavanje umrlih.« (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 548). Nekdanja grobnica na gradu Kamen ni več vidna. Glede na Valvasorjevo navedbo in stavbne značilnosti razvaline gradu Kamen je najbolj verjetno, da je bila grobnica v severovzhodnem delu kapele, desno od nekdanjega oltarja. Na tisto območje ne sega pritlični prostor in tam doslej tudi še ni bilo arheoloških oziroma gradbenih posegov. Sedanja betonska talna plošča nad obnovljenimi pritličnimi prostori nekdanjega renesančnega zahodnega grajskega trakta območja domnevne grobnice ne prekriva. Najverjetneje je grobnica nastala hkrati s traktom in kapelo sredi 16. stoletja, opustili in zasuli pa so jo hkrati z gradom v 18. stoletju. Posmrtno ostanke pokojnikov so najverjetneje prenesli v novo zgrajeno baročno župnijsko cerkev v Begunjah. Omenjene relikvije so najverjetneje hranili v treh zidnih nišah s kamnitimi okvirji, ki so v razvalini na zahodni steni nekdanje grajske kapele še ohranjene.

⁴⁹ Fragmentarno ohranjeni manjši heraldični srednjeveški kamniti epitaf na severni fasadi ladje tržiške župnijske cerkve je

v literaturi prvič omenjen leta 1859 (Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 14–15). Peter Hitzinger je epitaf na podlagi reliefne upodobitve psa v grbu povezal z rodovino Lamberg, vklesane napisa pa zaradi poškodb ni mogel razbrati. Sedaj je napis še težje berljiv, ker ga deloma prekriva novejši omet (prim. fotografiji v: Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 11; Petek, *Kronika župnije*, str. 56). Zmotni podatek, da gre za nagrobnik škofa Lamberga, je prvi objavil Ivan Mohorič leta 1957, pozneje pa ga je povzel Cene Avguštin (prim. Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 9, 11; Avguštin, *Tržič*, str. 22). Emilijan Cevc je epitaf na podlagi slogovnih značilnosti okvirno datiral v prva desetletja 15. stoletja (Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 201). Na epitafu upodobljeni šlem za bodenje (Stechhelm / frog-mouth helm) se je uveljavil okoli leta 1400. Za posredovani podatek se zahvaljujem Borisu Hajdinjaku. Na epitafu v štitu upodobljen poganjajoči se (črni) pes/brak oziroma lovski pes z (zlato) ovratnico nedvomno pripada gospodom iz Podvina (Podwein, Pöttwein) in je dokumentiran od 14. stoletja. V kombiniranem grbu Lambergov se je znašel po izumrtju Podvinskih leta 1397 in zatem, ko se je Viljem II. Lamberg (ok. 1340?–1398/99) leta 1368 poročil z Diemuto (roj. ok. 1350), sestro Tomaža Podvinskega, leta 1397 dedinjo vsega premoženja Podvinskih in zadnjo osebo, ki se je imenovala po Podvinu. Zaradi te poroke je premoženje Podvinskih leta 1397 pripadlo Lambergom (prim. Adam, Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj, str. 3–4). Grof Friderik Ortenburški je nekatere svoje fevde, ki so jih uživali Podvinski, sicer že leta 1396 podelil Viljemu II. Lambergu (Adam, Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj, str. 3). Leta 1399 je isti grof svoje fevde, ki sta jih uživala pokojna Tomaž Podvinski in Viljem II. Lamberg, prenesel na Viljemovega sina Jurija I. Lamberga (Smole, *Graščine*, str. 368). Po doslej zbranih podatkih je grb izumrlih Podvinskih kot del kombiniranega grba Lambergov prvič dokumentiran po letu 1445 oziroma leta 1463 oziroma najpozneje leta 1494 (prim. Kos, Čas bojevnikov, str. 115). Za posredovane podatke se zahvaljujem kolegom Mihi Preinfalku, Konradu Falku Wutscherju in Borisu Hajdinjaku. Morda epitaf na tržiški župnijski cerkvi pripada zadnjemu moškemu potomcu rodovine Podvinskih, Sebaldu oziroma Nikolaju, ki je po Valvasorjevi navedbi tragično umrl po padcu s konjem z mostu nekje med Kranjem in Radovljico leta 1397 (prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 446; Smole, *Graščine*, str. 367–368; Žvanut, *Od viteza*, str. 37; Kos, *Zgodovina morale*, str. 175). Sebald oziroma Nikolaj je bil domnevno Tomažev sin in nečak Diemute (prim. Adam, Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj, str. 3). Verjetna se zdi tudi možnost, da gre za epitaf Tomaža Podvinskega, ki je v listinah omenjen med letoma 1351 in 1396. Letnice temeljijo na neobjavljenih rezultatih raziskav Borisa Hajdinjaka (prim. Adam, Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj, str. 3). Morda je dala epitaf okoli leta 1400 ali v zgodnjem 15. stoletju v spomin na brata ali nečaka izdelati Diemuta Lamberg, rojena Podvinska, ki je bila leta 1366 v dvorni službi vojvodinje Katarine Brandenburške, zatem pa se je leta 1368 poročila z Viljemom II. Lambergom in je z njim najverjetneje živela na gradu Waldenberk ali na dvoru v Radovljici. Vsekakor pa to ni njen epitaf (prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 37; Kos, *Zgodovina morale*, str. 175). Ker je na epitafu upodobljen zgolj pes oziroma brak iz grba Podvinskih in ker je epitaf po slogovnih značilnostih sodeč nastal najpozneje do konca prve tretjine 15. stoletja, se tudi ne zdi verjetno, da bi šlo za nagrobni spomenik katerega od Lambergov z Gutenbergom iz 15. stoletja, npr. Jurija I. Lamberga (ok. 1380?–1447/1464) ali njegovega sina Friderika I. Lamberga (ok. 1412?–1464/1492). Škof Žiga Lamberg ima edino avtentično spominsko obeležje na katedrali v Gornjem Gradu; leta 1625 mu ga je v obliki velike celopostavne figuralne spominske plošče iz črnega marmorja v gotskem prezbitoriju nekdanje samostanske cerkve postavil ljubljanski škof Tomaž Hren. Obeležje so po gradnji nove cerkve prenesli na njeno južno fasado, sedaj pa je vzdana na severni strani veže (prim. Dolničar, *Zgodovina*, str. 270–271; Dolinar, *Ljubljanski škofo*, str. 29; Lavrič, *Upodobitve*, str. 251–252; Meke, *Odlično mesto*, str. 38). Na stolni

gradu Gutenberg rodili trije najmlajši sinovi Jurija I. Lamberga. Henrik Lamberg je bil najverjetneje rojen okoli leta 1420 in je umrl po letu 1464.⁵⁰ Peti sin, Jurij III. Lamberg (1438–1509), je leta 1452 postal oskrbnik gradu v Škofji Loki in je bil poročen z Ano, rojeno Hohenwart. Leta 1469 je kupil oziroma zakupil deželnoknežji grad Kamen pri Begunjah in si tam, zatem ko je Gutenberg pripadel starejšemu bratu Frideriku I., ustvaril novi dom.⁵¹ Najmlajši sin Jurija I. je bil Janez II. Lamberg (ok. 1439?–po 1464); poročen je bil s plemkinjo iz rodovine Attems in ni imel preživelih potomcev.⁵²

Leta 1464 so si sinovi pokojnega Jurija I. Lamberga – Janez II., Jurij III., Henrik, Žiga, Friderik I. in Gašper I. – razdelili očetovo in materino dediščino z določilom, da v primeru smrti katerega koli od njih brez otrok, dedujejo po njem ostali.⁵³ Vse kaže, da je gospodar na Gutenbergu takrat postal Friderik I. Lamberg (ok. 1412?–1464/1492). Po njegovi smrti je Gutenberg pripadel njegovemu sinu Janezu III. Lambergu (ok. 1440?–1486/1492) ter hčerama Prazedi (Praksedi) (ok. 1445?–po 1491)⁵⁴ in Katarini

cerkvi v Ljubljani na škofa Lamberga spominja celopostavna kamnita skulptura na severni fasadi, ki jo je leta 1913 izklesal kipar Ivan Pengov (prim. Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 39–40; Lavrič, *Upodobitve*, str. 254).

⁵⁰ Bil je poročen z Uršulo, rojeno Hager, in začetnik boštanjsko-čreške linije Lambergov, ki je bila leta 1667 povzdignjena med državne grofe in ki je ugasnila leta 1806 s smrtjo Maksimiljana Antona Leopolda grofa Lamberga (prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 28, 35, 37).

⁵¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 550, Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120; Smole, *Graščine*, str. 209; Kos, Čas bojevnikov, str. 19; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 47. Jurij III. Lamberg se je med obleganjem cesarja Friderika III. v gradu na Dunaju leta 1462 postavil na stran tistih, ki so cesarja osvobodili (Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 297; Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16; Radics, *Zur Geschichte*, str. 6). Vse kaže, da je bil grad Kamen s pripadajočo posestjo nagrada za zvestobo in vojaško podporo cesarju. V literaturi je ponekod navedeno, da so se zatem, ko je Jurij (III.) Lamberg kupil grad Kamen, tja z Gutenbergom kmalu preselili vsi Lambergi (prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3). Dejansko se je na grad Kamen preselil samo Jurij III. Lamberg s svojo družino.

Jurij III. Lamberg je imel sinove Gašperja II. († 1515/7), Jakoba II. († po 1502) in Janeza III. († 1505) Lamberge. Od njih je imel preživele otroke samo Gašper II., in sicer sinove Jakoba III. (1508–1566), Franca, Gašperja III., Janeza ter hčeri Marjeto in Beatrice. Gašper III. in Janez sta najverjetneje umrla še kot otroka, Franc pa je neporočen umrl po letu 1554 in rod Jurija III. Lamberga se je v moški liniji nadaljeval samo preko Jakoba III. Lamberga (Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Kos, Čas bojevnikov, str. 119, 120, 191; Baraga, *Grad Mirna*, str. 75–76).

⁵² Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 28, 35, 37; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 292; Kos, Čas bojevnikov, str. 117–118, 120, 191–192.

⁵³ Kos, Čas bojevnikov, str. 118; prim. Smole, *Graščine*, str. 368.

⁵⁴ Leta 1491 je Jakob (II.) Lamberg svoji starejši sestrični Prazedi (Praksedi) in njenemu možu, Ahacu z Mirne, dolgoval 100 zlatih ogrskih goldinarjev (Baraga, *Grad Mirna*, str. 75–76). Jakob II. Lamberg († po 1502) je bil brat znamenitega turnirskega bojevnika Gašperja II. Lamberga (ok. 1463–1515/7) in Janeza III. Lamberga († 1505). Njihov oče

(ok. 1442?–pred 1495). Pred letom 1492 je na gradu gospodaril Janez III. Lamberg, ki je umrl med letoma 1486 in 1492.⁵⁵ Vse kaže, da je Janez III. umrl brez otrok in da sta posest po njem dedovali njegovi sestri Katarina in Prazeda. Katarina in njen mož Jurij I. Winkler pl. Hainfeld sta bila leta 1495 najverjetneje že pokojna, njun sin Jurij II. Winkler pl. Hainfeld pa je bil takrat še mladoleten.⁵⁶

Vsaj od druge polovice 19. stoletja se v literaturi pojavlja in ponavlja na ljudskem izročilu osnovana navedba, da so grad Gutenberg razrušili oziroma poškodovali Turki. Peter Hitzinger (1812–1867) je leta 1859 zapisal domnevo, da bi se to moglo zgoditi leta 1472 ali 1484, ko so divje horde prodrle s Kranjske na Koroško. Poznejši pisci so to domnevo v glavnem navajali kot neizpodbitno dejstvo.⁵⁷ Razpoložljivi avtentični pisni zgodovinski viri te domneve ne potrjujejo in niti ni verjetna, saj v slovenskem prostoru nikjer ni dokumentiranega primera, da bi osmanske čete oblegale, osvojile in razdeale kakšen utrjeni srednjeveški grad. Osmanski vpadi so bili plenilnega in ne zavojevalnega značaja. Dogajali so se zelo hitro in napadalci se niso mudili z obleganji utrjenih stavb ali mest, marveč so skoraj izključno plenili nezavarovano podeželje. Vpadi na Koroško so, denimo, trajali samo od nekaj dni do največ nekaj tednov.⁵⁸ Zapisani letnici 1472 in 1484 v zgodovinskih virih nimata nobene podlage. Vpadi na Koroško so dokumentirani v letih 1473, 1476, 1478, 1480 in 1483, a nikoli niso potekali čez Ljubelj, kamor je bila speljana utrujajoča strma cesta. Območje Tržiča pri teh vpadih nikoli ni bilo izpostavljeno.⁵⁹ Nikakor ne drži navedba, da je ob vznjožju vzpetine z gradom Gutenberg v zadnji

tretjini 15. stoletja potekala ena glavnih smeri turških vpadov na Koroško.⁶⁰ Nič torej ne kaže, da bi bil Gutenberg ob vpadih osmanskih čet na Koroško posebej izpostavljen. Morda je bil najbolj izpostavljen jeseni 1475, ko so osmanske čete prodrle čez Dolenjsko do Kranja, Radovljice in Most pred Žirovnico; ker jim prehod čez prelaze na Koroško ni uspel, so po Kranjskem v manjših formacijah ropale več kakor mesec dni.⁶¹ Takrat so osmanske čete menda napadle tudi Radovljico, ki je bila sicer zavarovana z obzidjem. Mesta gotovo niso osvojile, najbrž pa so oplenile in razdeale bližnjo okolico.⁶² Morda je bil Gutenberg izpostavljen tudi jeseni 1476, ko so osmanske čete čez Gorenjsko, mimo Kranjske Gore in čez Trbiž prodrle na Koroško.⁶³ Vendar pa grad v tistem obdobju gotovo ni bil resno poškodovan ali celo razrušen. Najbrž je ljudsko izročilo razrušeni grad pozneje povežalo z osmanskim pustošenjem in to zato, ker je do razrušenja prišlo okvirno v večdesetletnem obdobju osmanskih vpadov, pa čeprav ne zaradi njih. Vsekakor je grad stal še leta 1478, ko je omenjen kot utrdba – *die vesten Guttenburg*.⁶⁴ Stal je tudi še leta 1487, ko je v njem omenjena grajska kapela s kaplanom.⁶⁵ Vse kaže, da je bil naseljen in sposoben za obrambo tudi še v prvih letih 16. stoletja; v gradu so takrat inventarno popisali 24 kavljastih pušk, 2,5 centa smodnika, 7000 puščic, 6000 krogel za kavljaste puške in 4 samostrele.⁶⁶

Najverjetneje je življenje na Gutenbergu zamrlo nenadoma, 26. marca 1511, ko ga je prizadel močan potres s središčem na Idrijskem oziroma v vzhodni Furlaniji. Ta potres je razdejal oziroma poškodoval številne gradove in druge stavbe na zahodni polovici sedanjega slovenskega ozemlja ter precej razmatal stavbe v Ljubljani, njegove posledice pa so čutili tudi v Benetkah, na Koroškem in Štajerskem.⁶⁷ O obsegu poškodb na Gutenbergu je mogoče zgolj ugi-

je bil Jurij III. Lamberg (1438–1509), ki je leta 1469 kupil grad Kamen (prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 119, 191).

⁵⁵ Prim. Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 43; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 12–14; Avguštin, *Tržič*, str. 4; Janez III. Lamberg z Gutenbergom je imel skupaj z gospodarjem tržiškega gradu Neuhaus Lovrencem Paradeiserjem posebne zasluge, da je naselbina Tržič dobila status trga. To je mogoče sklepati po ustanovni listini tržiškega trga z dne 12. decembra 1492, pa tudi po pisni navedbi Lambergovega vnuka Jurija II. Winklerja pl. Hainfelda iz leta 1537. Janez Lamberg je bil decembra 1492 že pokojni (Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Zwitter, *Starejša kranjska mesta*, str. 72–73; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 12–14; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Knific, *Paradeiserji*, str. 27).

⁵⁶ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120; Avguštin, *Tržič*, str. 26; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 55; Knific, *Lambergi*, str. 29.

⁵⁷ Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16; prim. Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 10; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Petek, *Kronika župnije*, str. 117; Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 129; Jakič, *Sto gradov*, str. 58–59; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 126; Žiberna, *Po Tržiču*, str. 50.

⁵⁸ Prim. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 598–602.

⁵⁹ Prim. prav tam, str. 594–602; Simoniti, *Turki*, str. 205; Voje, *Slovenci*, str. 24–30, 52, 179.

⁶⁰ Prim. zemljevid v: Simoniti, *Turki*, str. 85.

⁶¹ Voje, *Slovenci*, str. 25, 52, 169, 179.

⁶² Prim. Sapač, *Grad Waldenberg*, str. 349.

⁶³ Prim. Simoniti, *Turki*, str. 67; Voje, *Slovenci*, str. 25–26.

⁶⁴ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 324; prim. Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 129; Jakič, *Sto gradov*, str. 58.

⁶⁵ Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (1988), str. 249; Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (2017), str. 59.

⁶⁶ Lazar, *Oborožitev*, str. 120. V primerjavi s sosednjima gradovima Neuhaus in Kamen je bil Gutenberg takrat sicer nekoliko slabše oborožen.

⁶⁷ Poleg Gutenbergom so bili takrat na sedanjem slovenskem ozemlju prizadeti še gradovi Prežek pod Gorjanci, Turjak, Zgornji Kamnik, Smlednik, Škofja Loka, Divja Loka in Krancelj pri Škofji Loki, Novi grad nad Predvorom, Neuhaus v Tržiču, Glanz, Kamen pri Begunjah, Bled, Bela Peč, Postojna, Polhov Gradec, Hošperk ter Zgornji in Spodnji Tolmin. Za potres in njegove posledice gl. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 243, 612, 714; Dimitz, *Geschichte Krains*, II, str. 15; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Ribarič, *Potresi v Sloveniji*, str. 34–51; Voje, *Slovenci*, str. 144; Košir in Ceci, *Potres 26. marca 1511*, str. 90–104.

Die von Lamberg /r.

Die Winkler /r.

Die Zwickl /r.

Grbi plemiških rodov in Lamberg, Winkler in Zwickl iz koloriranega primerka grbovne knjige Zachariasa Bartscha iz leta 1567 (spletni vir).

bati. Vsekakor med potresom ni bilo poškodovano vse grajsko zidovje; to je mogoče sklepati po risbi iz Valvasorjeve knjige skic za Topografijo Kranjske iz okoli leta 1678 in po tistih ostankih zidov, ki stojijo še sedaj. A vse kaže, da so bile potresne poškodbe tolikšne, da gradu niso obnavljali in da so ga takoj po potresu dokončno opustili.⁶⁸ Takrat je bil grajski gospodar Jurij II. Winkler; očitno se je odločil, da poškodovani težko dostopni in zastareli ter neudobni srednjeveški višinski grad, ki ga nikoli ni uporabljal kot stalno rezidenco in ki ga ni bilo mogoče prilagoditi novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem, povsem opusti ter v njegovi upravni in stanovanjski vlogi nadomesti z manjšo novo stavbo v dolini.⁶⁹ Vse kaže, da so v grajskem kompleksu po potresu obnovili samo grajsko cerkev sv. Jurija, ki jo je leta 1517 ponovno posvetil oglejski generalni vikar in kaprulanski škof Daniel de Rubeis.⁷⁰ Gutenberg se je po potresu tako uvrstil med tiste poškodovane gradove, ki jih niso niti poskusili obnoviti in so jih zapustili.⁷¹ Gotovo so ruševinski material od takrat deloma uporabljali za nove gradnje v bližini. Valvasor

je v *Slavi vojvodine Kranjske* iz leta 1689 zapisal, da je grad večji del razpadel in da je že dolgo nenaseljen ter da se njegovi lastniki v glavnem zadržujejo v Tržiču.⁷² Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je grad označen s pripisom *Rud.* – (era) *Guttenberg* – Razvalina Gutenberg, spremno besedilo pa ga niti ne omenja, kar kaže, da so bile razvaline takrat že zelo skromne in neprimerne za morebitno vojaško uporabo.⁷³ Okoli njih se je v več različicah spletla pripovedka o zakleti grajski gospodini, ki je živela na Hudem gradu.⁷⁴

Čeprav se je grad Gutenberg v prvi polovici 16. stoletja spremenil v popolno razvalino, pa je njegovo zemljiško gospostvo obstalo. Upravljali so ga z manjšega poslopja, ki je najverjetneje nastalo v kompleksu nekdanje srednjeveške pristave ob vznožju Dobrče, južno od lokacije gradu in cerkve sv. Jurija, ob sedanjih Kovorski cesti, na območju sedanjega poslopja s hišno številko Ročevnica 60, Bistrica pri Tržiču. Gutenbergško gospostvo je najverjetneje že pred letom 1495 pripadlo mladoletnemu Juriju II. Winklerju pl. Hainfeldu, sinu Jurija I. Winklerja in Katarine, rojene Lamberg.⁷⁵ Kot imetnik Gutenberga je omenjen

⁶⁸ Prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120, 121; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 238; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 438; Avguštin, Tržič, str. 27; Petek, *Kronika župnije*, str. 117, 118; Jakič, *Gradovi, graščine*, str. 78; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 55.

⁶⁹ Prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120. Nekaj desetletij pozneje, po požaru leta 1573, so na podoben način opustili grad Waldenberg (prim. Sapač, Grad Waldenberg, str. 330, 349–350).

⁷⁰ Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (2017), str. 59. Obnovo cerkve so povsem dokončali okoli leta 1520, kakor kaže vklesana letnica na oboku prezbiterija.

⁷¹ Poleg Gutenberga so po potresu leta 1511 opustili še srednjeveške gradove Polhov Gradec, Divja Loka pri Škofji Loki, Krancelj nad Škofjo Loko, Novi grad nad Preddivorom, Spodnji Tolmin in morda tudi Prežek na Dolenjskem.

⁷² Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 17; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2153; prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 131.

⁷³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4, sek. 151.

⁷⁴ Po pripovedki je na gradu živela skopa gospodična, ki se je zaradi skoposti spremenila v kačo, zdaj pa čaka na svojega rešitelja. A rešil jo bo lahko le fant, ki se bo zibal v zibeli, stesani iz lesa, ki bo zrastle na skali, ki se je pred stoletji s Hudega gradu zvalila v dolino (Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 4; Lavtižar, *Spomini*, str. 40–41; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 426–427; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 55; Knific, Lambergi, str. 29; prim. Sinobad, *Ljudsko izročilo*, str. 1–3).

⁷⁵ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3.

tudi v letih 1514⁷⁶ in 1526.⁷⁷ Gutenbergški gospod je bil še leta 1537. A prebival ni na območju Tržiča, marveč daleč proč, na gradu Hainfeld blizu Vrbne/Feldbacha na vzhodu avstrijske Štajerske, od koder je izviril rod njegovega očeta.⁷⁸ Leta 1537 je bil že bolan.⁷⁹ Umril je pred letom 1542 in zapustil sina Viljema, ki je mladoleten umrl okoli leta 1550. Zatem so se za dediščino potegovali številni dediči iz različnih plemiških družin, ki so bile z Winklerji sorodstveno povezane. Matični grad Hainfeld s pripadajočo posestjo je do leta 1573 v celoti pridobil Volf Zwickl, ki je bil poročen z Amalijo, rojeno Winkler († 1578).⁸⁰ Med Volfom Zwicklom, gospodom na gospodstvih Weyer, Schrattenberg in Hainfeld, ter Jakobom (III.) baronom Lambergom z gradu Kamen (1508–1566) je po smrti Jurija II. Winklerja oziroma njegovega mladoletnega sina zaradi dediščine nastala dolgotrajna pravda. Kakor kaže, je gospostvo Gutenberg z razvaljenim gradom in delom Tržiča pred letom 1577 dobil Volf Zwickl.⁸¹ Po drugi strani si je Jakob (III.) baron Lamberg leta 1557 od kralja Ferdinanda I. izposloval dovoljenje, da ime razvaljenega gradu,

ki je imel pomen matičnega gradu Lambergov na Gorenjskem, prenese na sosednji dvor Glanz, ki je pripadal Lambergom oziroma najverjetneje gospostvu Kamen. Jakob (III.) Lamberg je obenem prejel pravico do uporabe dednega plemiškega naslova baron na Kamnu in Gutenbergu. Razvaljeni grad Gutenberg so odtlej imenovali Altgutenberg – Stari Gutenberg.⁸²

Leta 1581 je bil Volf Zwickl – *Wolf Zwickhl zum Weyer und Hainfeldt* – še (staro)gutenbergški gospod in je še imel posest na tržiškem območju.⁸³ Najverjetneje je gospostvo Stari Gutenberg kmalu zatem znova prešlo v roke rodovine Lamberg.⁸⁴ Zdi se, da ga je od Volfa Zwickla kmalu po letu 1581 kupil Janez Jakob baron Lamberg († 1596), ki je bil sin Janeza Jurija I. barona Lamberga († 1579) in vnuk Jakoba (III.) barona Lamberga ter lastnik gradov in gospostev Kamen pri Begunjah, (Novi) Gutenberg, Gamberk v Zasavju in Boštanj pri Grosupljem.⁸⁵ Za njim je posest z gradovi Kamen, Glanz oziroma (Novi) Gutenberg, Gamberk in Boštanj pripadla sinu Janezu Jakobu († 1596), ki so mu po smrti kot lastniki sledili njegovi trije sinovi Erenrajh, Janez Jurij II. († 1630) in Volf Ditrih († 1616) baroni Lambergi. Po poravnavi z bratoma je leta 1620 oziroma 1625 Janez Jurij II. baron Lamberg postal edini lastnik vsega imetja s štirimi gradovi in razvaljenim (Starim) Gutenbergom.⁸⁶

⁷⁶ Leta 1514 sta Jurij (II.) Winkler z Gutenbergga in Lovrenc Paradeiser z Neuhausa v Tržiču kmetom nameravala kratiti stare pravice. Komisarji deželnega kneza in prenovitelji kriškega urbarja so zato pozvali obe stranki k obravnavi v Kranju. S pismom so bile 30. julija 1514 stare pravice kmetom na novo potrjene (Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120; Mohorič, *Zgodovina industrije*, str. 145 (z zmotno zapisano letnico 1584, namesto 1514); Knific, Lambergi, str. 29). Po uporabljenih virih sklepam, da je Jurij Winkler (ml.) – *Georg der Winkler* – prvič omenjen leta 1497. Takrat je kot deželnoknežji fevd dedoval dvor in vas Hainfeld blizu Vrbne/Feldbacha na vzhodu Avstrijske Štajerske (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 104).

⁷⁷ Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 22 (z zmotno navedbo priimka Zwickl, namesto Winkler); Radics, *Zur Geschichte*, str. 6 (z zmotno navedbo priimka Zwickl, namesto Winkler); Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 15 (z zmotno navedbo priimka Zwickl – Jörg Goleschan von Zwickhl, namesto Winkler).

⁷⁸ Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 22 (z zmotno navedbo priimka Zwickl – Georg Zwickl zum Weyher und Heynfeldt, namesto Winkler); Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 15 (z zmotno zapisanim priimkom Zwickl, namesto Winkler); prim. Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16, op. 13, 15. Prvotni dvor Hainfeld iz 13. stoletja je v poznem 13. stoletju prešel v posest gradiščanske rodovine Winkler. Ta rodovina je prvotno srednjeveško stavbo v drugi polovici 16. stoletja nadomestila z razsežno štiristraktno renesančno zasnovno vodnega dvorca, ki se je ohranil do danes (prim. Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 103–104).

⁷⁹ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3.

⁸⁰ Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 104, 123, 261.

⁸¹ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja, da so Gutenbergskim kot lastniki gradu Gutenberg sledili Zwickli (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 17). Rodovina Winkler je kot imetnica gospostva Gutenberg pri cerkvi na Blejskem otoku ustanovila ustanovo, po kateri je to gospostvo vsako leto otoški cerkvi darovalo po 50 funtov olja ali pa ustrezno vrednost v denarju. Ko je rodovina Winkler sredi 16. stoletja izumrla, so ustanovo prevzeli Lambergi. Ti niso več hoteli plačevati obveznosti ustanove in zato je otoški prošt Roban začel leta 1577 z njimi pravdo pred deželnim glavarjem (Gornik, *Zgodovina blejske župnije*, str. 188, 190 (z nekaterimi zmotnimi navedbami)).

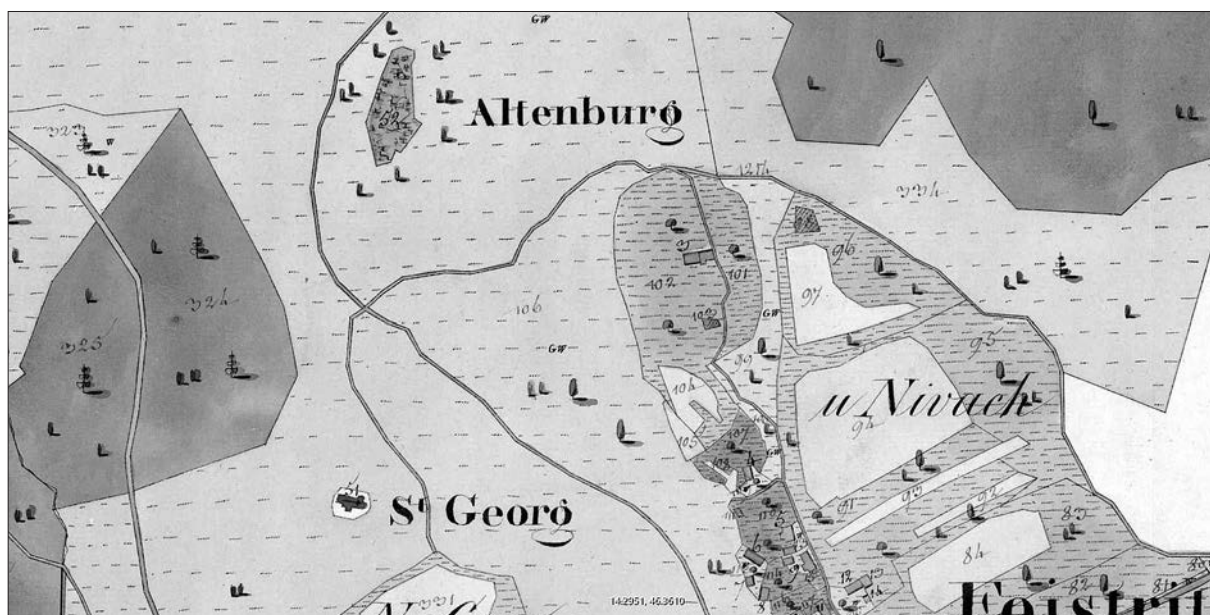
⁸² Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 242; prim. Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 529; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 10; Avguštin, *Tržič*, str. 27; Smole, *Graščine*, str. 180; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109, 129; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 120; Sinobad, *Dežela*, str. 198; Kos, *Vitez in grad*, str. 135; Knific, Lambergi, str. 29. Kamensko-gutenbergška linija rodovine Lamberg je baronski naslov prejela leta 1544 (Kos, *Čas bojevnikov*, str. 115).

⁸³ Volf Zwickl je kot gutenbergški gospod poleg Ahacija Paradeiserja, gospoda na gradu Neuhaus, v pismu o zemljiški zamenjavi iz leta 1581 podpisan kot cerkveni oskrbnik in zemljiški gospod (Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 22; Radics, *Zur Geschichte*, str. 7; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 15).

⁸⁴ Glavni Zwicklov grad Hainfeld je po njegovi smrti leta 1594 pripadel njegovemu sinu Juriju Jerneju Zwicklu, ki je kmalu zatem umrl. Njegova vdova Marija, rojena Thanhausen, se je leta 1598 v Gradcu poročila z Janezom Jakobom baronom Khislom (1565–1637) in mu v zakon pripeljala tudi sina iz prvega zakona – Jurija Jerneja Zwickla mlajšega († 1656). Ker Janez Jakob baron in od leta 1623 grof Khisl ni imel moških potomcev, je posinovil Jurija Jerneja Zwickla mlajšega in mu dovolil uporabljati priimek Khisl. Po smrti Jurija Jerneja grofa Khisla, rojenega Zwickl, leta 1656 je posest dedoval njegov sin Janez Jakob II. grof Khisl (1645–1689). Ker je umrl brez moških potomcev, je leta 1692 celotno premoženje dedovala njegova hči Marija Eleonora, poročena grofica Orsini-Rosenberg (1676–1725) (Baravalle, *Burgen und Schlösser*, str. 104; Zabota, *Rodbina Khisl*, str. 21–22).

⁸⁵ Smole, *Graščine*, str. 209, 150, 634; prim. Kos, *Čas bojevnikov*, str. 122–123.

⁸⁶ Smole, *Graščine*, str. 96, 150, 209, 462; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Dolničar, *Zgodovina*, str. 101.

Razvaljeni grad Gutenberg v mapi franciscejskega katastra iz leta 1826 (ARS, AS 176/L/L55, list 5, izrez).

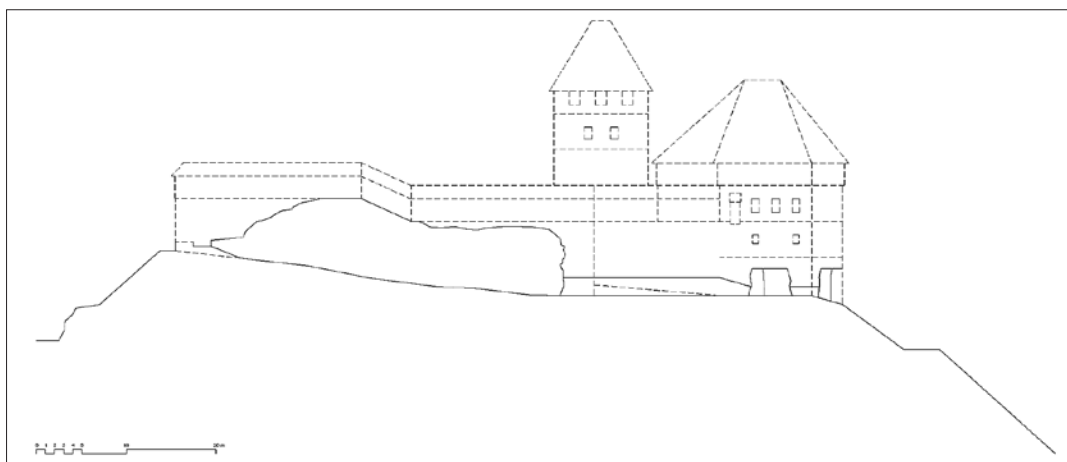
Posestna zgodovina gradu (Stari) Gutenberg v 17. stoletju je dokaj zapletena in še ni povsem zadovoljivo pojasnjena. Že Valvasor je imel težave in je zapisal nekatere zmotne teze, ki se v literaturi ponavljajo do danes. Tukaj z manjšimi popravki in dopolnitvami povzemam zanesljivejše ugotovitve, ki sta jih objavila Peter von Radics in Majda Smole in ki jih novejše raziskave doslej še niso mogle bistveno spremeniti. Po smrti Janeza Jurija II. barona Lambergga († 1630) je gospostvo z razvaljenim gradom pripadlo njegovemu sinu Adamu baronu Lambergu († 1653), ki ga je leta 1645 izročil v podzakup Andreju Staudachu, domnevno poznejšemu (med letoma 1657 in 1660) komturju komende nemškega viteškega reda v Ljubljani. Očitno je kmalu zatem oziroma pred letom 1651 gospostvo v nepojasnjenih okoliščinah z dedovanjem prešlo v last Volfa Karla barona Juriča (Juritscha) (ok. 1630–1686), lastnika dvorca Struga ob Krki na Dolenjskem. Ta je leta 1652 gospostvo prodal Volfu Žigi grofu Paradeiserju, ki je bil sin bivšega lastnika tržiškega gospostva Neuhaus Henrika grofa Paradeiserja († 1646). Kupnina je bila plačana do leta 1659. Dejansko je bilo gutenbeško gospostvo, skupaj z gospostvom Neuhaus, v rokah rodovine Paradeiser že vsaj leta 1654. Od leta 1680 je imela gospostvo mlajša sestra Volfa Žige grofa Paradeiserja, Marija Renata, ki se je kot vdova Danijela barona Egkha leta 1674 ponovno poročila z Jurijem Maksimilijanom grofom Barbom-Waxensteinom († 1680). Ona je bila lastnica Gutenberga tudi v času nastanka Valvasorjeve *Slave* okoli leta 1688. Leta 1695 je gospostvo omenjeno v zapuščinskem inventarju Janeza Valerija barona Wernegkha († 1695), ki je bil od leta 1679 poročen z Dorotejo baronico Egkh in od leta 1681 lastnik gradu Neuhaus v Trziču. Bil je mlajši

brat Henrika Julija barona Wernegkha, ki je po njem dedoval gospostvo Neuhaus. Naslednji podatek o lastniku (Starega) Gutenberga je iz leta 1728, ko je kot lastnik omenjen Adam Anton Sigfrid grof Auersperg (1676–1739), sicer lastnik gradu in gospostva Turjak. Hkrati je – po letu 1705 – postal tudi lastnik gospostva z gradom Neuhaus v Trziču; obe gospostvi sta bili znova združeni že pred letom 1728 in sta v lasti grofov Auersperg s Turjaka ostali do leta 1806. Takrat ju je pridobila Frančiška grofica Strassoldo (rojena grofica Auersperg) in ju leta 1807 prodala svojemu zetu generalmajorju Jožefu grofu Radetzke-mu (1766–1858). Ta ga je bil leta 1819 zaradi finančnih težav prisiljen prodati. Kupil ga je Jožef baron Dietrich (1780–1855), po njegovi smrti pa je posest leta 1858 dedoval njegov mladoletni vnuk knez Jožef Marija Ludvik Sulkowski. Ta je posest leta 1873 prodal Kranjski industrijski družbi. Od nje je večji del posesti leta 1891 kupil Julij baron Born (1840–1897). V lasti njegovih potomcev je ostanek posesti, kolikor je do takrat niso razprodali, ostal do nacionalizacije po drugi svetovni vojni.⁸⁷ Dvorec Neuhaus v Trzi-

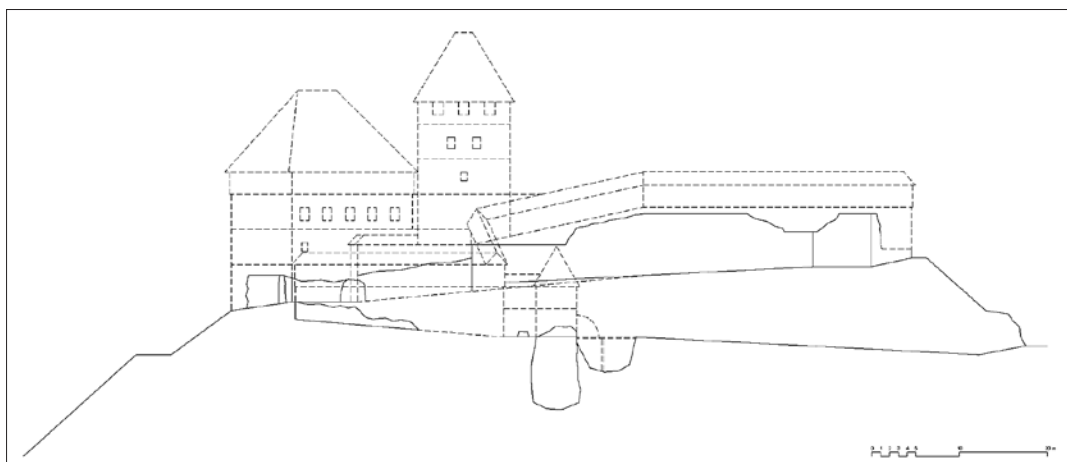
⁸⁷ Radics, *Zur Geschichte*, str. 7–22; Smole, *Graščine*, str. 462, 505. prim. Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 17, 406–407; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2153, 2542–2543; Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 22–23; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3–4; Pirc, *Tržič*, str. 7–8; Podlogar, *Iz zgodovine*, str. 156; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121, 123–124; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 11, 15–17, 66, 91, 104–116; Jakič, *Grad Gutenberg*, str. 52; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 129–130; Jakič, *Sto gradov*, str. 58–59; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 110–122, 399, 560–561; Preinfalk, *Tržiški graščak*, str. 33; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 126; Repše in Štuhec, *Konservatorski načrt. Mapa 01. Tržič – Grad Neuhaus*. Kranj, 2012; Rjavec, *Plemiška rodbina Sulkowsky*, str. 77–96; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 154, 162; Preinfalk, *Feldmaršal Radetzky*, str. 69–87; Knific, *Bornovi*, str. 17–44, 107; Knific, *Paradeiserji*, str. 27; prim.

Pogled na razvaline gradu Gutenberg in na vzpetino s cerkvijo sv. Jurija iz daljave z zahodne strani (foto: Igor Sapač, 2020).

Izris zahodne fasade gradu Gutenberg s črtkano označenim poskusom rekonstrukcije stavbnih volumnov pred potresom leta 1511 (risal: Igor Sapač, 2020).

Izris vzhodne fasade gradu Gutenberg s črtkano označenim poskusom rekonstrukcije stavbnih volumnov pred potresom leta 1511 (risal: Igor Sapač, 2020).

ču, ki je po požaru leta 1811 nadomestil srednjeveški grad, je leta 1888 kupil Andrej Gassner starejši (1847–1925), veleindustrialec in solastnik Bombažne predilnice in tkalnice Tržič.⁸⁸ Njegov drugi sin Leo Gassner je dal med letoma 1934 in 1938 v bližini razvaljenega Gutenberga in nekdanje grajske cerkve sv. Jurija zgraditi vilo, sedaj poimenovano Vila Bistrica, s katero je prišlo do revitalizacije območja nekdanjega grajskega predgradja.⁸⁹ Ko so leta 1934 začeli graditi vilo oziroma ko so začeli urejati njeno parcelo, so do območja nekdanjega srednjeveškega predgradja s cerkvijo sv. Jurija speljali avtomobilsko cesto, ki je tudi razvaline gradu Gutenberg približala sodobni poselitvi na širšem območju Tržiča.⁹⁰

Po drugi svetovni vojni so se začela prizadevanja za ohranitev in sanacijo razvalin gradu Gutenberg. Konservatorska služba iz Kranja je poskrbela za izdelavo osnovnega tlorisnega posnetka gradu.⁹¹ Leta 1970 so pod konservatorskim nadzorom odstranili odvečno podrast in drevje z območja gradu. Takrat so začeli načrtovati tudi sanacijo zidovja.⁹² Do izvedbe gradbenih del pozneje ni prišlo. Prizadevanje za sanacijo ohranjenega zidovja in revitalizacijo območja se je znova prebudilo leta 2015 na pobudo Kulturno-umetniškega društva Ampus iz Tržiča, ki od leta 2017 grajske razvaline tudi upravlja. Osrednji del grajskega kompleksa so znova očistili odvečne zarasti in za prireditvene potrebe do leta 2018 postavili tri različne provizorične lesene ploščadi. Obenem je občina Tržič leta 2017 zemljišče z nekdanjim gradom odkupila od Kmetijske zadruge Križe. Ob tem so se pojavile tudi ambicije za nadgraditev razvalin z novimi stavbnimi elementi, ki niso izhajale iz poglobljene kastelološke analize nekdanje zasnove srednjeveškega gradu, marveč predvsem iz teženj po kreiranju nove atrakcije za zadovoljevanje potreb sodobne potrošniške družbe na račun spomeniške pričevalnosti avtentičnih srednjeveških ostalin.⁹³

Opis in oznaka ostankov gradu Gutenberg

Razvaline gradu na naravnem pomolu imajo še vedno takšen obseg, kakršen je označen v mapi franciscejskega katastra iz leta 1826.⁹⁴ Do njih od 643 m visokega sedla Pungart, ki ga loči od vzpetine s cerkvijo sv. Jurija in ob katerem stoji poznobaročna stolpičasta obcestna kapela sv. Jurija z naslikanimi letnicama 1867 in 1985,⁹⁵ v zavoju navzgor pelje starodavna grajska pot. Pot poteka zahodno od grajskih razvalin in se po pobočju Dobrče nadaljuje proti severu. Severozahodno od lokacije gradu je od poti speljana novejša zavita ozka steza, ki preko provizoričnih lesenih stopnišč omogoča dostop do severnega konca grajskega obodnega obzidja in naprej do nekdanjega notranjega grajskega dvorišča. Nekdanja dostopna pot do gradu, ki je grajsko lokacijo obkrožila na severni in vzhodni strani, je sedaj v veliki meri zaraščena in zelo težko prehodna. Na severni strani je lokacija gradu od pobočja Dobrče ločena z dokaj široko naravno kotanjo, ki je bila najverjetneje deloma umetno poglobljena.⁹⁶

Nekdanjo grajsko celoto sestavljajo trije osnovni deli. Najmanjši in najnižji je nekdanji dvodelni vhodni obor na vzhodni strani, do katerega je na severovzhodni strani speljana prvotna grajska pot, široka približno 2,5 m. Na zahodni strani je nekdanji obor naslonjen na spodnji in zgornji del gradu; spodnji del leži južno oziroma jugozahodno od zgornjega dela in je manjši od njega. Tlorisna zasnova nekdanjega gradu je skoraj povsem prilagojena naravni konfiguraciji terena in s heterogeno kompozicijo posameznih zidov že na prvi pogled kaže, da je nastala kot rezultat postopnega gradbenega razvoja v več časovno razmaknjenih stavbnih fazah. Ohranjeno zidovje je debelo od 0,8 do 2,2 m in deloma sega še do višine 8,7 m nad tlemi. Ponekod je zidovje do tal podrto in so njegovi ostanki zakriti z rušo. Kljub temu je tlorisno zasnovo gradu, kakršna je bila pred potresom leta 1511, mogoče še dokaj dobro razpoznati. Za potrebe te študije je bila opravljena ponovna ročna izmera grajske razvaline, ki je korigirala zmotne izrisne zidovja na starejšem arhitekturnem posnetku.⁹⁷ Na podlagi novega arhitekturnega posnetka je bil izdelan tudi grafični poskus rekonstrukcije nekdanje grajske tlorisne zasnove in nekdanjih grajskih višinskih gabaritov.⁹⁸

Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 690, 691; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2830, 2831.

⁸⁸ Pirc, Tržič, str. 8; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 124, 128–129; Mohorič, *Bombažna predilnica*, str. 59; prim. Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 4.

⁸⁹ Vilo so zgradili zatem, ko je dvorec Neuhaus po smrti Andreja Gassnerja starejšega leta 1925 pripadel njegovemu starejšemu sinu Andreju Gassnerju mlajšemu (prim. *Ilustrirani Slovenec*, 4/30, 164, 22. 7. 1928, str. 234; Japelj, *Dvorec Neuhaus*). Brata Gassner sta imela tako do druge svetovne vojne rezidenci v stavbah, ki sta v 19. in 20. stoletju z rezidenčnim pomenom nasledili nekdanja tržiška srednjeveška gradova.

⁹⁰ Prim. Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 167.

⁹¹ ZVKDS, Območna enota Kranj, Zbirka načrtov: Grad Gutenberg: tloris (avtor: Peter Fister, 1968). Objava v prirejeni obliki v: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54.

⁹² Fister, Bistrica pri Tržiču, str. 210.

⁹³ Prim. <https://siol.net/trendi/potovanja/na-prebujenih-grajskih-razvalinah-nad-trzicem-tudi-mucilne-naprave-vi-deo-469058>.

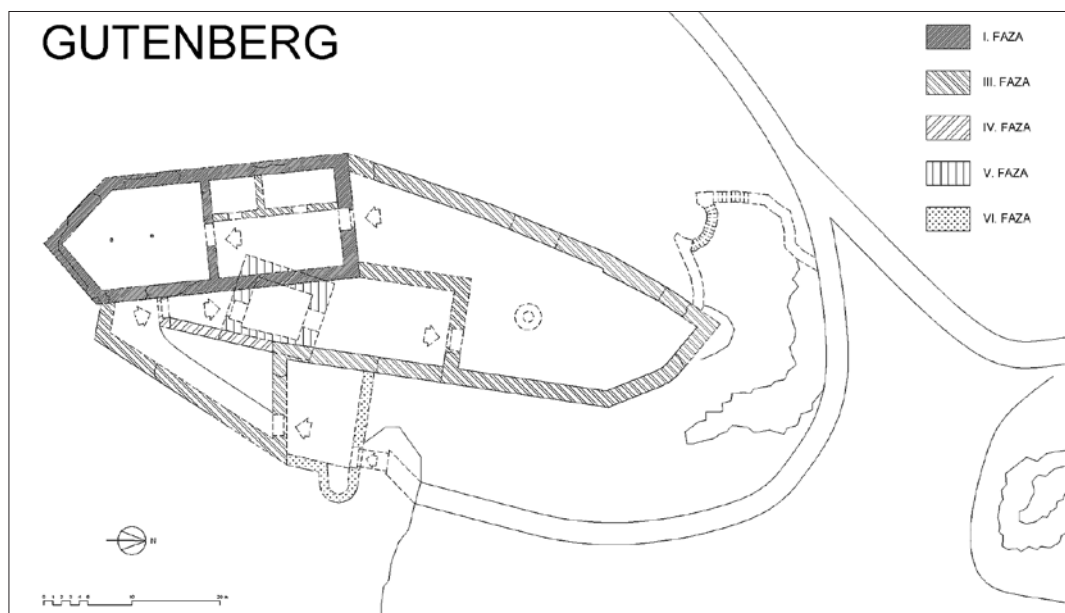
⁹⁴ ARS, AS 176/L/L55, list 5. Za opis gradu prim: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54–56; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 125–142; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 40–46.

⁹⁵ Prim. Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 1, str. 3.

⁹⁶ Kotanje ni ustrezno označevati z izrazom jarek (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 56; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 134).

⁹⁷ Prim. načrt v: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54.

⁹⁸ Žal za potrebe priprave te študije ni bilo mogoče uporabiti rezultatov 3d laserskega skeniranja gradu Gutenberg, ki je bilo pred nekaj leti opravljeno v sklopu dejavnosti podjetja Magelan Skupina d.o.o. iz Kranja (prim. Lazar et al., Danes skrito, str. 319–326).

Tloris gradu Gutenberg s črtkano vrisanim poskusom rekonstrukcije poteka porušenih zidov in z označenimi fazami stavbnega razvoja (risal: Igor Sapač, 2020).

Pogled na mlajši oziroma zunanji del nekdanjega vhodnega obora gradu Gutenberg z ostankom polkrožnega stolpča in obrambnega jarka s severne strani (foto: Igor Sapač, 2020).

Nekdanji dvodelni vhodni obor na vzhodni strani grajskega kompleksa je zelo razdejan in zaraščen. Ostanki njegovih zidov nikjer ne presegajo višine 3 m, večinoma pa so zelo porušeni in zasuti. Severni del obora je očitno mlajši od južnega dela in na severovzhodnem vogalu okrepjen z majhnim polkrožnim stolpom, ki je v zunanjem premeru talne ploskve meril samo približno 4,3 m. Tlorisna velikost stolpa je izhajala iz prepadnega skalnega balvana, na katerega

so ga postavili. Zidovje stolpa, ki je ohranjeno približno do višine 2 m in ki je bilo spodaj domnevno sprva debelo približno 1 m, se je navezovalo na severno obzidno stranico vhodnega obora. Ta je sedaj povsem porušena, a je njen potek mogoče domnevati na podlagi obrambnega jarka, širokega približno 7 m, ki so ga usekali v vzhodno pobočje grajske vzpetine in ki je pred potresom leta 1511 ločeval vhodni obor od omenjene grajske dostopne poti. Mlajši severni del

Pogled z nekdanjega vhodnega obora gradu Gutenberg na zunanjo stran visokega vzhodnega obodnega obzidja zgornjega dela gradu (foto: Igor Sapač, 2020).

Ostanki kamnitega zidovja iz 15. stoletja, ki so ga sekundarno prizidali na obzidje starejšega južnega dela vhodnega obora gradu Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

vhodnega obora je bil zasnovan na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri okoli 12×9 m. Pot skozenj je bila speljana tik ob njegovi vzhodni stranici, medtem ko je zahodne tri četrtine njegove površine zavzemalo dokaj strmo padajoče vzhodno pobočje grajske vzpetine. Na vzhodni strani je obor poleg omenjenega severovzhodnega obrambnega stolpiča s polkrožno talno ploskvijo zapiralo še krajše vzhodno obzidje z ravnim potekom, od katerega je ostal

okoli 1 m dolg nizek fragment. Struktura zidave je enaka kakor pri ostanku stolpiča – majhni apnenčevi lomljenci brez razvidnega polaganja v plasti, kar kaže, da zidovje gotovo ni nastalo pred 15. stoletjem.

Starejši južni del vhodnega obora je bil od severnega ločen z zidom, ki je bil dolg približno 12 m in debel 1,6 m, kar je dobro vidno na njegovem zahodnem koncu, kjer se v vezanem stiku brez cezure navezuje na visoko vzhodno obzidje grajskega

Dvoriščna stran zgornjega dela gradu. Pogled z juga proti severu (foto: Igor Sapač, 2020).

jedra oziroma zgornjega dela gradu. Zdi se, da je bilo enako debelo tudi obzidje na vzhodni in južni strani starejšega južnega dela vhodnega obora. Tega sicer ni mogoče z gotovostjo potrditi, saj je zidovje tam na notranji strani zasuto. Dobro pa je vidno, da je obzidje na tisti strani obora zgrajeno iz dokaj velikih grobo obklesanih apnenčevih lomljencev in da je struktura zidave približno takšna, kakršna je na visokem obzidju zgornjega dela gradu. Vzhodna stranica starejšega južnega dela vhodnega obora je bila dolga približno 26 m, južna stranica pa samo približno 4 m. Tlorisna ploskev tega dela obora se torej proti jugu zožuje, obor pa je imel tudi nepravilno talno ploskev, ki se je približevala obliki črke J. V severozahodnem delu obora stojijo do 3 m visoki ostanki 1,2 m debelega kamnitega zidovja, ki je sekundarno prislonjeno na starejšo severno obzidno stranico starejšega južnega dela vhodnega obora. Tisto zidovje je zgrajeno iz dokaj velikih grobo obdelanih apnenčevih lomljencev, ki niso razvrščeni v plasti, kar kaže, da najverjetneje ni nastalo pred 15. stoletjem. Postavitev tega zidovja v prostoru starejšega obora kaže, da je nastalo v povezavi z rampo do prehoda v zgornji del gradu. Nekdanja rampa je sedaj – zlasti v zgornjem oziroma severnem delu – visoko zasuta z ruševinskim materialom, kar kaže, da je bil prehod iz obora v zgornji del gradu zavarovan z večjo oziroma višjo stavbo.

Zgornji del gradu je zasnovan na približno jeziki oziroma klinasti talni ploskvi, ki je dolga do 44 m in ki se od juga proti severu zožuje od približno 24 m do 15 m. Talna ploskev je uokvirjena z masivnim kamnitim obodnim obzidjem, ki je debelo od 1,8 m do 2,2 m in ki na zunanji strani dosega višino 8,7 m. Na severni strani je obodno obzidje do tal po-

drto, a je še mogoče slutiti njegov nekdanji potek z zalomom pod pravim kotom na skrajnem severnem koncu grajske zasnove, tam, kjer je sedaj zaključek novejših ozke zavite steze do grajskih ostankov.⁹⁹ Vse kaže, da na južni strani zgornjega dela gradu ni bilo masivnega obodnega obzidja in da se je tam zgornji del gradu navezoval na starejše zidovje spodnjega dela gradu. Obodno obzidje zgornjega dela gradu je zgrajeno iz večjih in manjših grobo obklesanih apnenčevih lomljencev, ki so v obliki t. i. kompartmentne zidave položeni v širše izravnane plasti. V grajenih plasteh so vidne tudi številne luknje kvadratnega prereza, ki segajo skozi celotno debelino zidovja in ki kažejo lokacije nekdanjih gradbenih odrov iz časa gradnje tega zidovja. Drugih odprtih, ki bi nakazovale morebitne lokacije nekdanjih lin, oken ali vrat, ni in to kaže, da je ohranjeno obodno zidovje stalo prosto in da nanj ni bilo naslonjeno nobeno drugo zidano bivalno ali obrambno poslopje. Približno na sredini dolžine vzhodne stranice obodnega obzidja, tam kjer je zidni plašč deloma odpadel,¹⁰⁰ so na notranji strani vidni sidrni kamni, ki kažejo, da se je tam na obodno obzidje navezovala enako visoka stranica dvoriščnega obzidja, ki je sedaj do tal porušena in od katere je po nedavnem izkopavanju viden samo nastavek ob stiku z vzhodno stranico obodnega obzidja. Vse kaže, da je bil tam prvotni obzidni prehod iz vhodnega grajskega obora v zgornji del gradu. Na notranji strani zaho-

⁹⁹ Za zmotno interpretacijo severnega zaključka grajske zasnove v zaobljeni obliki prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54, 56.

¹⁰⁰ Poškodba zidnega plašča je bila na tistem mestu že pred drugo svetovno vojno (prim. fotografijo v: Knific, Lambergi, str. 29).

Pogleda na dvoriščno stran zahodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu (levo) in na zunanjo stran osrednjega dela zahodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu (desno) (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogleda na dvoriščno stran vzhodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogled na dvoriščno stran južnega dela vzhodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu z nastavkom nekdanje obzidne stranice s prehodom iz vhodnega grajskega obora v zgornji del gradu (foto: Igor Sapač, 2020).

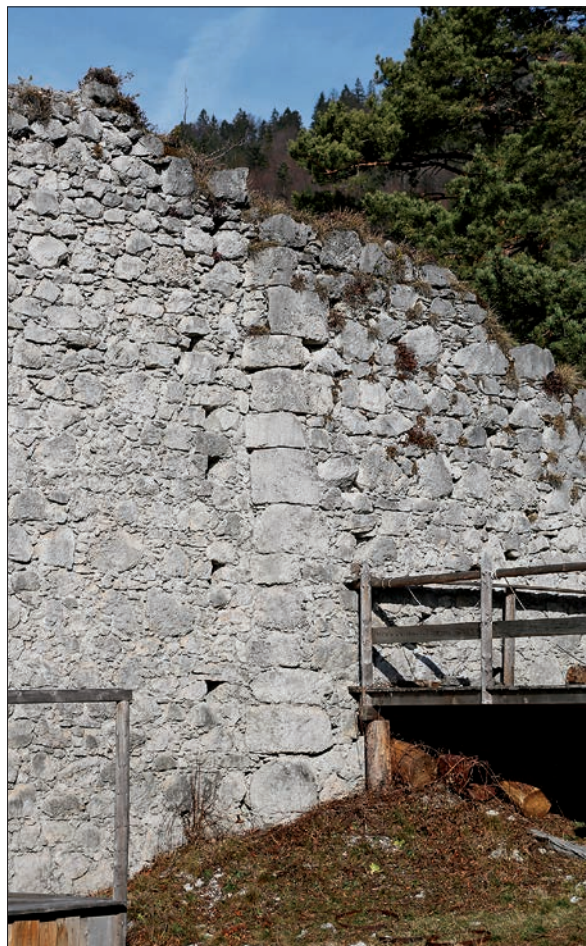

Pogled na dvoriščno stran severnega dela zahodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu z vidnim stopničastim zamikom zidnega plašča (foto: Igor Sapač, 2020).

Struktura poznosrednjeveške kamnite zidave na dvoriščni strani zahodne stranice obodnega obzidja zgornjega dela gradu (foto: Igor Sapač, 2020).

dne obzidne stranice je ohranjen okoli 5,5 m visok in 40 cm širok stopničasti zamik, ki je oblikovan z dokaj pravilnimi kvadri apnenca. Struktura zidave obzidja na zunanjščini kaže, da stopničasti zamik ni nastal kot posledica dveh stavbnih faz, marveč kot konstrukcijska rešitev ob zalomu tlorisnega poteka zahodne obzidne stranice.¹⁰¹ Vrh obodnega obzidja je odkrušen, zelo neizravnani potek pa kaže, da se je na zahodni in vzhodni stranici obzidje deloma poševno spuščalo od severa proti jugu. Po debelini obzidja je mogoče sklepati, da je bil njegov vrh po-

¹⁰¹ Za zmotno interpretacijo stopničastega zamika prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54, 56.

Struktura visokosrednjeveške kamnite zidave na zunanji strani južnega konca obodnega obzidja spodnjega dela gradu (foto: Igor Sapač, 2020).

hoden in urejen za obrambne namene. Na podlagi teh značilnosti je obodno obzidje zgornjega dela gradu mogoče datirati v čas od sredine 13. stoletja do konca 14. stoletja.

Spodnji oziroma jugozahodni del gradu je v tlorisni zasnovi zelo zabrisan. Kljub temu natančno dokumentiranje in analiziranje ostankov zidovja omogoča dovolj zanesljivo interpretacijo nekdanje zasnove. Vse kaže, da je tam stala zasnova s peterokotno talno ploskvijo, sestavljeno in pravokotnika na severu in iz njega izhajajočega trikotnika na jugu, ki je v dolžino

Pogled na ruševinsko grobljo oziroma kopo z lokacijo nekdanjega visokega grajskega stolpa z jugozahodne strani (foto: Igor Sapač, 2020).

merila približno 35,4 m, v širino pa 14,2 m. Ostanki obodnih zidov, ki nikjer ne presegajo višine 4 m, so razpoznavni na zahodni, jugozahodni, jugovzhodni in vzhodni strani. Vse kaže, da so bili obodni zidovi povsod debeli približno 1,5 m in zgrajeni iz obklesanih lomljenцев, položenih v dokaj pravilne plasti. Oblika talne ploskve in struktura zidave zunanjega plašča obodnih zidov spodnjega dela gradu omogočata datacijo v 12. ali 13. stoletje. Zidovje je vsekakor nastalo pred starejšim južnim delom vhodnega obora, saj je ta z južno stranico naslonjen na vzhodno stranico spodnjega dela gradu. Približno 1 m nad višino tal je na zunanji strani jugozahodne stranice obodnega zidovja razpoznaven podzidek oziroma zidni podstavek. Približno na polovici talne površine spodnjega dela gradu je ob stiku z nekdanjo notranjo stranjo zahodne stranice obodnega zidovja razpoznaven približno 3 m dolg nastavek prečnega zidu, ki je bil najverjetneje debel približno 1 m in ki je delil talno površino spodnjega dela gradu na dva približno enako dolga dela. Zdi se, da je bil južni del sprva pokrit in organiziran kot bivalna stavba, severni del pa je imel funkcijo nezastrešene dvorišča. Na to je mogoče pomisliti zaradi ostankov dveh 80 cm debelih zidov v severozahodnem delu spodnjega dela gradu, ki sta očitno mlajša od obodnega zidovja ter s postavitvijo v prostor kažeta, da sta najverjetneje pripadla nekemu mlajšemu dvoceličnemu stranskemu oziroma dvoriščnemu poslopju, ki je imelo notranja prostora v pritličju široka samo 3,9 m in ki glede na debelino zidovja gotovo ni bilo posebno visoko.¹⁰²

Severno od ostankov južne polovice vzhodne obzidne stranice spodnjega dela gradu se razprostira približno 5 m visoka ruševinska groblja oziroma kopa, ki sega od vzhodne polovice severnega dela spodnjega dela gradu do vzhodnega roba nekdanje rampe pred vhodom v zgornji del gradu.¹⁰³ V južnem predelu groblje se je po porušitvi velikega drevesa med neurjem na začetku leta 2020 pokazalo lice nekega zidu, ki je potekal približno pravokotno na nekdanjo dostopno rampo in posevno glede na domnevni severni del vzhodne obzidne stranice spodnjega dela gradu. Velikost in lokacija ruševinske groblje kažeta, da je tam najverjetneje stalo stolpasto poslopje na približno kvadratni talni ploskvi s stranico dolgo 10 m. Vse kaže, da se je stolpasto poslopje naslonilo na zidove iz treh starejših stavbnih faz. Da je na tisti lokaciji stalo dokaj visoko stolpasto poslopje, je mogoče pomisliti tudi na podlagi zanesljive upodobitve iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678, ki kaže grajski kompleks in cerkev sv. Jurija iz jugovzhodne strani.¹⁰⁴

¹⁰² Na tej lokaciji vsekakor ni stalo glavno grajsko bivalno poslopje oziroma palacij. Za drugačno mnenje prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 138, 139.

¹⁰³ Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 137.

¹⁰⁴ Valvasor, *Topografija Kranjske*, št. 10; prim. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae*, št. 9. Že Cene Avguštin je ob

Kastelolog Ivan Stopar (1929–2018) je pri topografski obravnavi Gutenberga leta 1996 zapisal mnenje, da je podoba gradu, kakršno posreduje Valvasor, težko uskladiti s še razvidnim grajskim tlorisom.¹⁰⁵ A zadrega se je pojavila zaradi zelo približnega in v južnem ter vzhodnem delu povsem napačnega tlorisnega posnetka.¹⁰⁶ Z uporabo zanesljivejšega posnetka tlorisne zasnove te zadrege ni več in upodobitev iz Valvasorjeve skicne knjige je mogoče jemati kot povsem zanesljiv in izjemno dragocen vir za interpretacijo zasnove gradu pred potresom leta 1511. Na upodobitvi so zanesljivo dokumentirane višine obzidja dvodelnega vhodnega obora in obodnega zidovja spodnjega dela gradu, ki je sedaj ohranjeno samo še do vrha nekdanjega pritličja. Posebno vprašanje postavljajo odprtine v obliki cin vrh obodnega obzidja spodnjega dela gradu. Glede na čas, ki je pretekel od potresa leta 1511 do nastanka Valvasorjeve upodobitve iz okoli leta 1678, je mogoče sklepati, da ne gre za značilne obrambne zobčaste nastavke oziroma cine vrh obzidja, marveč za ostanke ostenij oken vrhnjega nadstropja, ki so v poldrugem stoletju zaradi propadanja razkrita zidovja vsa izgubila nekdanje preklade. Vse kaže, da se je intenzivno propadanje grajskih razvalin po nastanku Valvasorjeve upodobitve stopnjevalo in da se je zlasti zidovje južnega in vzhodnega dela grajske zasnove od takrat do začetka 20. stoletja skoraj povsem razkrojilo.¹⁰⁷

Interpretacija stavbnega razvoja gradu Gutenberg

Umetnostni zgodovinar Cene Avguštin (1923–2010) je leta 1970 zapisal domnevo, da se je grad Gutenberg morda razvil iz prvotnega stolpastega gradu.¹⁰⁸ Ta domneva ni izhajala iz analiz tlorisne zasnove in strukture ohranjenega zidovja, marveč je temeljila na domnevah kastelologa Ivana Komelja (1923–1985), da se je večina srednjeveških gradov

visokih ruševinskih nastavkih na Valvasorjevi upodobitvi pomislil na ostanek stolpa (Avguštin, *Tržič*, str. 27).

¹⁰⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 56; prim. Stopar, *Gradovi*, str. 26.

¹⁰⁶ Objava v: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54.

¹⁰⁷ V 20. in 21. stoletju se obseg grajskih razvalin ni bistveno spremenil. To je mogoče sklepati na osnovi najstarejših topografskih posnetkov Gutenberga, ki so od poznega 19. stoletja nastali za razglednice. Stare razglednice gradu so objavljene v: *Ilustrirani Slovenec*, 4/30, 164, 22. 7. 1928, str. 234; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121; Jakič, *Sto gradov*, str. 58; Žibert, *Pozdrav z Gorenjske*; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 20, 96, 97, 98. Najstarejša fotografija grajskih razvalin je bila posneta okoli leta 1897. Morda je bila razvalina gradu Gutenberg upodobljena tudi na veliki veduti Tržiča, ki jo je na stropu podružnične cerkve sv. Jožefa nad Tržičem okoli leta 1800 v okviru prizora apoteoze sv. Jožefa naslikal Leopold Layer (1752–1828). Veduta je propadla med požarom, ki je cerkev upepelil leta 1959. Fotografiji vedute sta objavljeni v: Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 13; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 29 (izsek s trško naselbino Tržič). Za požar cerkve prim. Petek, *Kronika župnije*, str. 110, 112; Knific, *Tržič*, str. 149; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 257–259.

¹⁰⁸ Avguštin, *Tržič*, str. 27.

v slovenskem prostoru razvila iz prvotnih stolpov.¹⁰⁹ Poglobljene raziskave kastelologa Ivana Stoparja so v sedemdesetih letih 20. stoletja pokazale, da so se srednjeveški gradovi v slovenskem prostoru zgolj izjemoma razvili iz prvotnih stolpov in da je imelo daleč največ srednjeveških gradov sprva obodno obliko z obzidanim dvoriščem in bivalnim poslopjem oziroma palacijem ter da so značilni grajski stolpi v glavnem nastajali v poznejših fazah stavbnega razvoja.¹¹⁰ Poznejše raziskave so Stoparjeve ugotovitve v celoti potrdile, kljub temu pa se ponekod v novejši literaturi še vedno pojavljajo zmotne teze o t. i. stolpastih gradovih kot predhodnikih večjih srednjeveških gradov.¹¹¹ Ta fenomen kaže, kako zelo pomembno je pri raziskavah stavbnega razvoja srednjeveških gradov izhajati iz zanesljivih arhitekturnih posnetkov obstoječega stanja posamezne grajske stavbe in pri interpretacijah upoštevati tudi arhitekturne zakonitosti.¹¹²

1. faza: prvotna grajska zasnova v 12. stoletju

Najstarejši opredeljeni del grajskega kompleksa je spodnji oziroma jugozahodni del gradu, ki je sicer zelo razrušen in razpoznaven samo v fragmentih. Poskus rekonstrukcije tlorisne zasnove, izpeljan na podlagi novih natančnejših izmer ostankov zidovja, kaže, da so najprej zgradili skrbno zasnovano manjšo utrjeno grajsko stavbo s peterokotno osnovno talno ploskvijo, ki je izhajala iz pravokotnika in ki je proti dolini dobila klinasto oblikovan zaključek. Rekonstruirana tlorisna zasnova je primerljiva z jedrom kompleksa bližnjega gradu Waldenberg nad Radovljico, ki je najverjetneje nastal še pred koncem 12. stoletja.¹¹³ Na Gutenbergu, za razliko od Waldenberka, v najstarejši ugotovljeni stavbno-razvojni fazi ni bilo dveh bivalnih poslopij, ampak samo eno. Vse kaže, da je bilo to po velikosti in organiziranosti talne ploskve skoraj povsem enako dokumentiranim bivalnim poslopjem s klinastima talnima ploskvama na Waldenberku. Tudi na podlagi primerjave z Waldenberkom je najbolj verjetno, da je bilo prvotno bivalno poslopje na Gutenbergu povsem na jugu grajske zasnove in da je imelo klinasto talno ploskev.¹¹⁴ Primerljivi sta

tudi debelina obodnega zidovja in struktura zidave zunanjega zidnega plašča tega zidovja iz obklesanih lomljenec, položenih v dokaj pravilne plasti. Na podlagi teh značilnosti je mogoče najstarejšo razpoznavno stavbno-razvojno fazo gradu Gutenberg okvirno datirati v čas prve omembe oziroma v čas okoli sredine 12. stoletja.¹¹⁵ Vse kaže, da so hkrati z bivalnim poslopjem severno od njega zgradili enako široko, a malce krajše obzidano notranje dvorišče, ki je bilo nekoliko večje od dokumentiranega prvotnega notranjega dvorišča na gradu Waldenberg.¹¹⁶ Prvotni grad je imel torej značilno romansko obodno zasnovo z dvema sočasno zgrajenima stavbnima sestavinama: bivalnim poslopjem oziroma palacijem na jugu in obzidanim dvoriščem na severu. Podolžno obliko obodne zasnove in zaporedno nizanje njenih stavbnih sestavin je narekovala oblika vzpetine.

Prvotne višine zidovja bivalnega poslopja in obzidja dvorišča ni mogoče zanesljivo opredeliti. Na podlagi analize debeline obodnega zidovja, upodobitve iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678, primerjave z gradom Waldenberg in z upoštevanjem dokumentiranih grajenih značilnosti drugih gradov iz 12. in 13. stoletja v slovenskem prostoru je mogoče z veliko verjetnostjo domnevati, da je imelo prvotno bivalno poslopje gradu Gutenberg nad pritličjem še dve zidani nadstropji in da je bilo nad drugim nadstropjem morda opremljeno še z lesno obrambno poletažo ter na vrhu pokrito z dokaj strmo petkapno škodlasto streho. Obzidje dvorišča je najverjetneje segalo do višine tal drugega nadstropja bivalnega poslopja oziroma do višine približno 8 m nad nivojem dvoriščne površine in je bilo na vrhu najverjetneje opremljeno z zastrešenim lesenim obrambnim hodnikom. Vse kaže, da grad sprva še ni imel posebne obrambne stolpa in da je bilo težišče obrambe osredotočeno na obodno obzidje in morda še na vrhnji del bivalnega poslopja.

O oblikovnih značilnostih prvotnega bivalnega poslopja je mogoče domnevati skoraj izključno na

na srednjeveških gradovih sicer dokaj redka, a nikakor niso izjemen pojav. V slovenskem prostoru so bivalna poslopja oziroma palaciji s klinastimi zaključki iz 12. in 13. stoletja dokumentirani na gradovih Čušperk, Vodriž in (Stari) Viltuš. Pogostejši so visoki obrambni stolpi – bergfridi – s klinastimi zaključki in trikotnimi ali peterokotnimi talnimi ploskvami. V slovenskem prostoru so iz obdobja med 12. in 14. stoletjem dokumentirani na gradovih Čušperk, Rifnik, Šalek, Planina pri Sevnici in (Slovenske) Konjice. Morda so stali tudi na srednjeveških gradovih Ranšperk pri Dobrni, Ekenštajn pri Velenju in Irštajn pri Mislinji (prim. Sapač, Grad Waldenberg, str. 341, op. 60; 342, op. 65).

¹¹⁵ Struktura zidave je najbolj razpoznavna na zunanji strani jugozahodne obzidne stranice. Žal so povsod razrušeni vogali, ki bi omogočali natančnejšo analizo in datacijo zidovja. Čeprav struktura zidave ni idealno-tipična za romaniko oziroma ni sestavljena iz pravilnih kamnitih kvadrov, to nikakor ne more biti argument, ki bi onemogočal njeno datacijo še v 12. stoletje. Za drugačno mnenje prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 36.

¹¹⁶ Prim. Sapač, Grad Waldenberg, str. 334.

¹⁰⁹ Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 37–85; Komelj, *Gradovi na Gorenjskem*, str. 17–18.

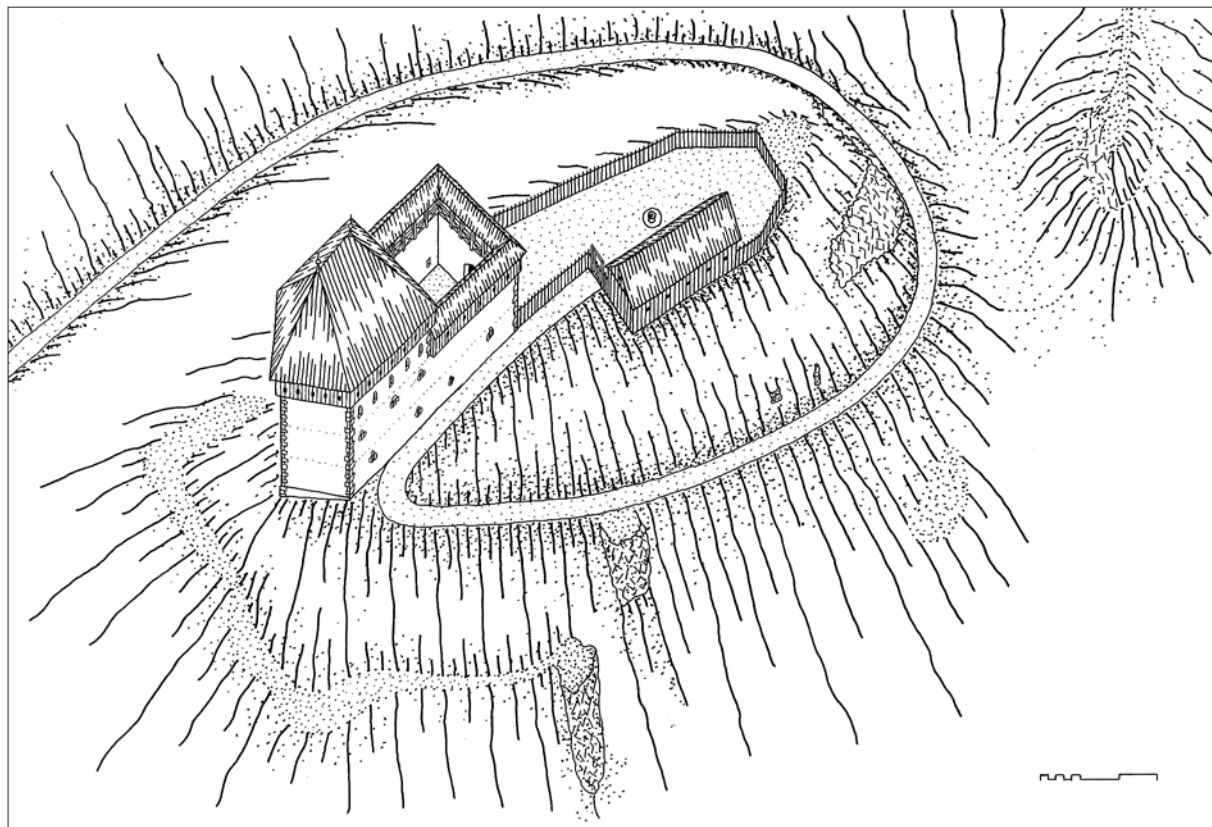
¹¹⁰ Stopar, *Razvoj*.

¹¹¹ Za Gutenberg prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 140, 141; Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 44–45.

¹¹² Prav zaradi premalo zanesljivega arhitekturnega posnetka je prišlo, do zmotne interpretacije stavbnega razvoja gradu Gutenberg leta 1996 (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 54).

¹¹³ Prim. Sapač, Grad Waldenberg, str. 340–345.

¹¹⁴ Na Waldenberku sta bili osnovni tlorisni ploskvi bivalnih poslopij široki 12 m, dolgi pa do 15 m. Vse kaže, da je bila osnovna klinasta talna ploskev prvotnega bivalnega poslopja gradu Gutenberg široka 14,2 m in dolga do 19,4 m. Njeni krajši južni stranici klinastega južnega zaključka nista bili povsem enako dolgi in zato talna ploskev ni bila povsem simetrična. Bivalna poslopja s klinastimi zaključki so

Grad Gutenberg v drugi polovici 12. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

podlagi ustreznih analogij, saj so ostanki zidovja dokaj nizki in arhitekturni členi niso ohranjeni. Vhod vanj je bil najverjetneje sredi njegove severne stene. Nadstropji sta bili morda dostopni skozi samostojni vhod v prvem nadstropju njegove severne stene. Na ostanku severne stene bivalnega poslopja oziroma zidu, ki ločuje nekdanjo bivalno poslopje od prvotnega notranjega dvorišča, je na južni strani vidna luknja kvadratnega prereza. To je najverjetneje nekdanja tramovnica in glede na njeno lokacijo je mogoče pomisliti, da je bila v povezavi s konstrukcijo lesenega stopnišča v notranjščini ob severozahodnem vogalu prvotnega bivalnega poslopja. Po upodobitvi iz Valvasorjeve skicne knjige je mogoče domnevati, da je bilo bivalno poslopje v drugem nadstropju na vzhodni fasadi osvetljeno s petimi okni, na krajši jugovzhodni fasadi pa s tremi okni. Morda so bila okna v nizu v drugem nadstropju bivalnega poslopja zgoraj sprva polkrožno zaključena in so osvetljevala grajsko dvorano.¹¹⁷ Po upodobitvi iz Valvasorjeve skicne

knjige je mogoče sklepati še, da je bilo eno okno tudi v prvem nadstropju jugovzhodne stene bivalnega poslopja, neka odprtina – najverjetneje svetlobna lina – pa je bila tudi v pritličnem delu njegove vzhodne stene. Glede na obrambni pomen jugovzhodne stene, ki je sestavljala klinasti južni zaključek prvotne grajske zasnove, se zdi verjetno, da so okna oziroma odprtine na tisti steni prebili šele sekundarno. Po analogijah je mogoče domnevati, da je bilo bivalno poslopje v notranjosti vertikalno predeljeno z lesenimi neome-tanimi tramovnimi stropi, ki so bili v vsaki etaži oprti vsaj na po dve navpični sohi.

Vse kaže, da je imelo prvotno obzidano dvorišče skoraj enako površino kakor prvotno bivalno poslopje. Prvotni vhod na dvorišče oziroma prehod skozi grajsko obodno obzidje je bil najverjetneje sredi severne obzidne stranice. Na notranjo stran zahodne stranice dvoriščnega obzidja je bilo morda že sprva naslonjeno nizko pomožno poslopje, ki je bilo najprej najverjetneje leseno in so ga šele pozneje nadomestili z zidanim, od katerega so sedaj razvidni ostanki spodnjih delov njegovega zidovja. Zgolj ugibati je mogoče, ali je že na začetku na dvorišču nastala tudi cisterna za zbiranje vode. Njeni ostanki niso vidni.

¹¹⁷ Primerljiv motiv z nizom polkrožno zaključenih oken iz 12. stoletja je dokumentiran v razvalinah gradu Planina pri Sevnici. Valvasorjeva upodobitev Gutenberga sicer kaže pravokotne odprtine brez preklad, ki spominjajo na odprtine med cinami, a glede na to, da je bil grad takrat že več kakor poldrugo stoletje v razvalinah, je verjetno, da so se do takrat prvotne preklade nad okni že sesule in da je posledično nastala

oblika, ki je pri pogledih iz daljave zavajajoče spominjala na cine vrh obrambnega obzidja.

Glede na razpoznavno tlorisno zasnovo se zdi manj verjetno, da je bilo prvotno dvorišče opremljeno s cisterno.¹¹⁸

Vsekakor je grad že ob nastanku dobil tudi predgradje z vsaj enim gospodarskim poslopjem. Glede na konfiguracijo terena in z upoštevanjem ustreznih analogij je najbolj utemeljena domneva, da je bilo prvotno predgradje severno od prvotne grajske zasnove tam, kjer je pozneje nastalo večje obzidano grajsko dvorišče oziroma zgornji del gradu na približno jezikasti oziroma klinasti talni ploskvi. Predgradje je bilo najverjetneje obdano z leseno palisado, ki je varovala njegovo poslopje oziroma poslopja in obenem dostop do prehoda skozi grajsko obodno obzidje. Morda je bila v sklopu predgradja cisterna za zbiranje vode.

Pot do gradu je bila gotovo speljana ob vzhodni stranici njegovega obodnega obzidja in je ob jugovzhodnem vogalu ostro zavila proti severu ter se je nato dokaj položno spuščala ter z zavoji obkrožila grajski položaj na vzhodni, severni in zahodni strani. Zdi se, da so pot na severni strani uredili čez območje, kjer so na lokaciji široke naravne kotanje pridobivali kamen za gradnjo gradu in s tem naravni kotanji deloma dali značaj obrambnega jarka, preko katerega pa gotovo nikoli ni bil speljan lesen mostovž do grajskega kompleksa. Pot do gradu je bila torej speljana tako, da je omogočila kar najboljšo obrambo grajske celote in tako, da so imeli potencialni napadalci na njej nezavarovano desno stran. Obrambno sposobnost gradu so gotovo dodatno povečali še z odstranitvijo rastja na pobočjih tik ob grajskem kompleksu.¹¹⁹

Tako zasnovani grad je takoj po izgradnji prevzel funkcijo pomembnega upravnega, vojaškega in gospodarskega središča. Tudi glede na stavbne značilnosti je najbolj verjetno, da ga je za grofe Andeške malo pred letom 1156 zgradil omenjeni Albero, ki se je po njem kot prvi tudi imenoval.¹²⁰ Zdi se, da je andeški Gutenberg v drugi polovici 12. stoletja postal arhitekturni vzor za gradnjo bližnjega ortenburškega gradu Waldenberk, ki je najverjetneje nastal v poznem 12. stoletju, vsekakor pa pred letom 1228.¹²¹ Ugotovljena prvotna stavbna zasnova gradu Guten-

berg kaže, da se je motiv bivalnih poslopij s klinasto talno ploskvijo v slovenskem prostoru pojavil že v času okoli sredine 12. stoletja.¹²²

2. faza: gradnje v okolici gradu do zadnje tretjine 13. stoletja

Vse kaže, da se je po nastanku gradu gradbeno dogajanje do zadnje tretjine 13. stoletja, ko so ga Gutenbergi zapustili, preusmerilo na njegovo neposredno okolico, kjer so nastala nova poslopja, povezana zlasti z njegovo gospodarsko in obrambno vlogo.

Zdi se, da so najprej grad dodatno zavarovali na tisti strani, ki je bila naravno najslabše zavarovana. Višje in severno od gradu, v zračni črti približno 270 m oddaljena, na položaju z nadmorsko višino 767 m, je na pobočju Dobrče ob zavoju poti lokacija, ki s konfiguracijo terena nakazuje, da bi tam mogel stati značilni večnadstropni izpostavljeni visokosrednjeveški grajski stolp – propugnakul s kvadratno talno ploskvijo v izmeri približno 10 × 10 m. V bližini so primerljivi izpostavljeni stolpi v 12. ali 13. stoletju nastali ob gradovih Kamen pri Begunjah, Waldenberk, Novi grad nad Predvorom, Škofja Loka in Mali grad v Kamniku. Na andeškem Malem gradu v Kamniku je izpostavljeni stolp nastal najverjetneje v drugi polovici 12. stoletja in morda je takrat nastal tudi domnevni izpostavljeni stolp na Gutenbergu. O obliki, višini in času nastanka domnevnega izpostavljenega stolpa na Gutenbergu je sicer mogoče zgolj hipotetično domnevati, saj ostanki zidovja niso vidni.

Nižje in južno od gradu, v zračni črti oddaljena približno 250 m, je na 676 m visoki kopasto izoblikovani vzpetini na pobočju Dobrče nastala grajska cerkev sv. Jurija. Upošteva njen starodavni patronij, pomen gradu pred poznim 13. stoletjem, njen položaj v širšem prostoru, značilne dimenzije njene ladje¹²³ in primerjave z dokumentiranimi značilnimi enoladijskimi romanskimi grajskimi kapelami¹²⁴ ter enoladijskimi romanskimi cerkvami na Gorenjskem¹²⁵ je dopustno pomisliti, da je stala že pred koncem 13. stoletja in da je imela sprva podobo značilne enoladijske romanske sakralne arhitekture s polkrožno apsido na vzhodni strani in lesenim streš-

¹¹⁸ Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 138, 139.

¹¹⁹ Grad brez valstava v neposredni okolici je prikazan tudi na upodobitvi iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678, takšna situacija pa se je ohranila vse do zgodnjega 20. stoletja, kar kažejo fotografije gradu na starih razglednicah (prim. *Ilustri-rani Slovenec*, 4/30, 164, 22. 7. 1928, str. 234; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121; Jakič, *Sto gradov*, str. 58; Zibert, *Pozdrav z Gorenjske*, Knifec in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 20, 96, 97, 98).

¹²⁰ Prim. Bizjak, Gutenberg, str. 260; Štular, *Mali grad*, str. 29. Povsem sicer ni mogoče izključiti možnosti, da je grad za Andeške začel graditi že Alberov oče – Majnhard Schabab s Kokre, ki je bil med najpomembnejšimi andeškimi ministri na Gorenjskem in začetnik rodbinske veje Gutenbergskih (prim. Adam, *Miniature*, Gutenbergi do XIII. stoletja, str. 8; Kos, *Vitez in grad*, str. 132; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 126; Knifec, *Lambergi*, str. 29).

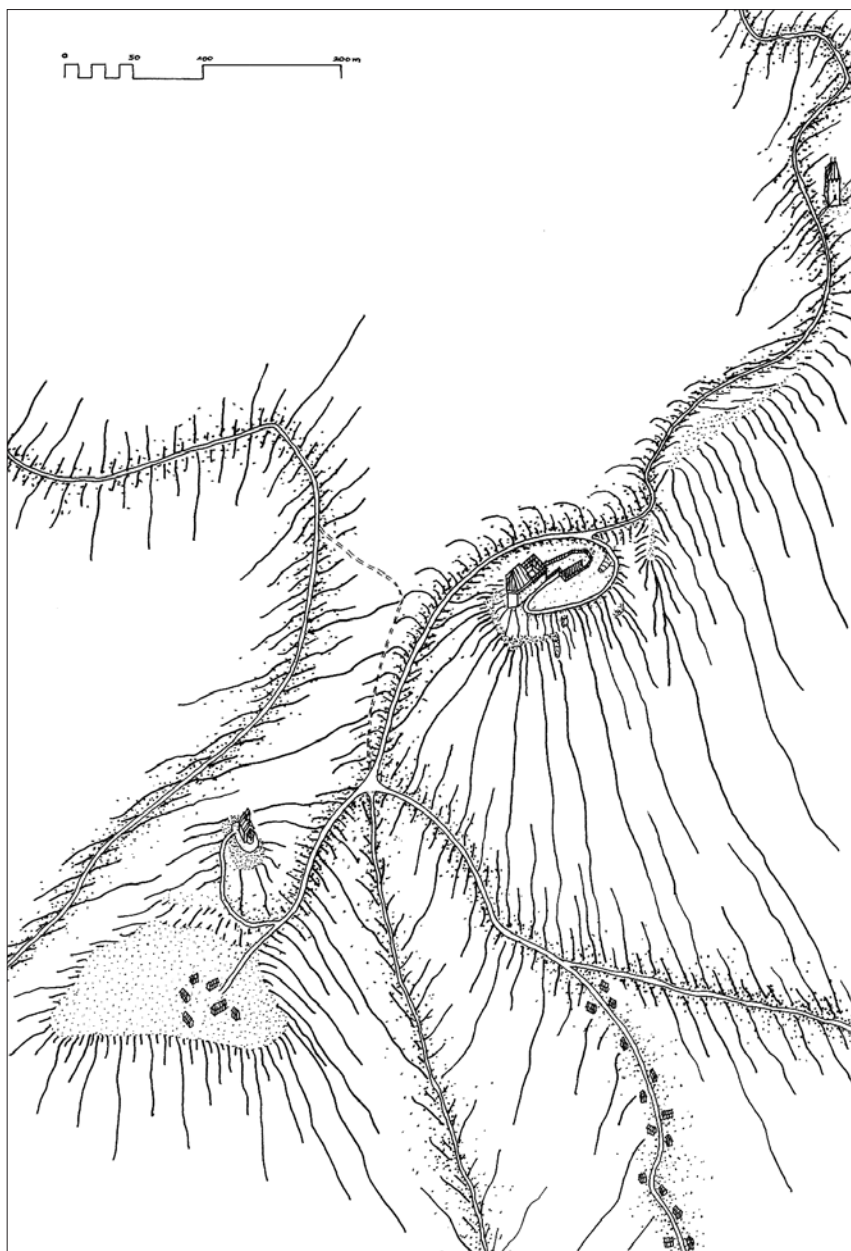
¹²¹ Prim. Sapač, Grad Waldenberk, str. 329, 340.

¹²² Motiv je ostal aktualen do druge polovice 13. stoletja oziroma do časa okoli leta 1300, kar kaže primer gradu Vodriž v Mislinski dolini.

¹²³ Cerkvena ladja je v notranjščini dolga 8,2 m, široka 5,3 m in visoka 4 m (Zabukovec, Bistrica: cerkev sv. Jurija, 2, str. 2; Petek, *Kronika župnije*, str. 118). Mogoče jo je primerjati s srednjeveško grajsko kapelo gradu Turjak iz 13. stoletja, ki je bila sprva v notranjščini dolga 7,1 m in široka 5,1 m.

¹²⁴ Smiselna je zlasti primerjava z dokumentiranimi grajskimi kapelami ob pomembnejših srednjeveških gradovih na Dolenjskem: Šumberk, Mirna, Mehovo, Hmeljnik in Žebnik.

¹²⁵ Prim. Leben, Romanska cerkevna arhitektura, str. 54. Velikost ladje cerkve sv. Jurija je primerljiva z velikostmi dokumentiranih ladij bližnjih romanskih cerkva: dolžine znašajo od 6,5 do 12,4 m, širine od 5,75 do 10,3 m, razmerja med širino in dolžino ladijskih sten pa so od 1 : 1,1 do 1 : 1,46.

Širši stavbni kompleks gradu Gutenberg sredi 13. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

nim zvonikom. Značilnosti romanske arhitekture so razen na stavbni masi njene ladje sicer povsem zabrisane. Okenske in vratne odprtine so vse novejšje, iz časa med 17. in 19. stoletjem, oltarni prostor v obliki poznogotskega prezbiterija pa je nastal po potresu leta 1511, najverjetneje okoli leta 1520, ko je nastal tudi datirani rebrasti obok.

Najverjetneje je na razsežnem umetno izravnanim terasastem razglednem platuju jugovzhodno pod cerkvijo sv. Jurija, na nadmorski višini približno 660 m, v oddaljenosti približno 270 m južno od gradu v zračni črti, na lokaciji domnevne pedsrednjeveške naselbine in sedanjega območja Vile Bistrica, še

pred koncem 13. stoletja nastalo sekundarno grajsko predgradje. Plato, ki je viden tudi na upodobitvi Gutenberga iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678 in ki je z imenom *Na Gore* označen tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1826,¹²⁶ ima približno romboidno talno ploskev, dolgo do 120 m in široko do 10 m. O strukturiranosti platoja v visokem in poznem srednjem veku je zaradi poznejših temeljitih gradbenih posegov med gradnjo Vile Bistrica mogoče zgolj ugibati.

¹²⁶ ARS, AS 176/L/L55, list 5.

Zgolj ugibati je mogoče tudi, ali je gradu Gutenberg pripadala tudi izpostavljena utrdba, ki je stala na Blaški skali nad potokom Blajšnica, na 770 m nadmorske višine, ob jugovzhodnem pobočju vzpetine Vaško s sledovi prazgodovinske oziroma pred-srednjeveške naselbine in severovzhodno nad vasjo Brezje pri Trziču.¹²⁷ Tista lokacija, ki omogoča širok razgled proti dolinama Tržiške Bistrice in Save, je od gradu v zračni črti oddaljena okoli 670 m. Poleg dveh prečnih obrambnih jarkov, ki na zahodni strani ločujeta grebenasti pomol od pobočja Dobrče, je razpoznaven ostanek zidu v smeri od severa prot jugu, ki je debel približno 1,2 m in ki ga je mogoče na osnovi značilne strukture zidave iz deloma obklesanih lomljencev v izravnanih plasteh okvirno datirati v 13. stoletje. Brez nadrobnejših raziskav ni mogoče ugotoviti, ali je tudi tam stal značilni grajski izpostavljeni stolp – propugnakul.¹²⁸ Glede na precejšnjo oddaljenost od gradu Gutenberg je mogoče pomisliti, da tam ni stal gutenberški izpostavljeni stolp, marveč ortenburška mejna izpostavljena utrdba, ki je spadala h gospostvu gradu Kamen. Domneva, da je na tisti ekstremni lokaciji stal prvotni zametek gradu Gutenberg, ne zdrži resne presoje.¹²⁹

3. faza: širitev in dodatno utrjevanje grajske zasnove v 14. stoletju

Grad je imel od zadnje tretjine 13. stoletja predvsem nadzorno-obrambno vlogo ob pomembni prometnici in ob meji s Koroško. Njegov gradbeni razvoj se je posledično usmeril na obsežne nove obrambne sestavine, s katerimi je bila vloga izpostavljene višinske utrdbe še bolj poudarjena. Domnevno prvotno predgradje na severni strani gradu je takrat dobilo vlogo zunanjega obzidanega grajskega dvorišča.¹³⁰ Platojsko izravnano talno ploskev jezikaste oziroma klinaste oblike, ki se položno dviguje od juga proti severu, so na zahodni, severni in vzhodni strani obdali z masivnim kamnitim obodnim obzidjem, debelim od 1,8 m do 2,2 m in visokim najverjetneje do 9 m. Na severni strani, kjer je bil grajski kompleks nad naravno kotanjo naravno najslabše zavarovan, so obzidje v tlorisnem poteku zaključili v obliki klina ter tako ustvarili izpostavljeni ščitni zid in pendant starejšemu klinastemu zaključku na južni strani grajske zasnove. Na jugovzhodni strani so novo obzidje novo oblikovanega zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča dopolnili s sočasno zgrajenim obzidjem, s

katerim so oblikovali utrjeni obor pred vhodom na novo dvorišče. Obor so zasnovali z vključitvijo stare grajske dostopne poti in je posledično dobil nepravilno poligonalno talno ploskev, ki se približuje obliki kljake.¹³¹ Obor so od novega dvorišča ločili z obzidjem, ki je v obliki kljake povezovalo vzhodno stranico novega dvoriščnega obzidja in severovzhodni vogal prvotne grajske zasnove iz 12. stoletja ter je bilo opremljeno s preходом med novim dvoriščem in vhodnim oborom.

Masivno novo obzidje zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča in vhodnega obora so zgradili iz večjih in manjših grobo obklesanih apnenčevih lomljencev, ki so jih v obliki t. i. kompartmentne zidave položili v širše izravnane plasti z luknjami – odrnicami. Stopničasti zamik na notranji strani zahodne stranice novega dvoriščnega obzidja so oblikovali z uporabo dokaj pravilnih kamnitih kvadrov. Opisana struktura zidave kaže, da je obzidje najverjetneje nastalo v času od sredine 13. stoletja do konca 14. stoletja, najverjetneje v prvi polovici 14. stoletja.¹³² Material za gradnjo so najverjetneje pridobili z dodatno širitvijo naravne kotanje na severni strani gradu in s tem kotanji še bolj dali značaj obrambnega jarka.

Na podlagi analize ostankov obzidja zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča je mogoče sklepati, da sprva ni bilo bistveno višje, kakor sedaj in da se je že prvotno na zahodni in vzhodni stranici deloma poševno za približno 2,5 m oziroma 4,3 m spuščalo od severa proti jugu. Na severnem koncu je bilo obzidje na notranji strani visoko približno 5 m, na južnem delu dvorišča pa najverjetneje okoli 7 m. Na južni strani je bila višina obzidja najverjetneje enaka višini obzidja prvotnega grajskega dvorišča iz 12. stoletja. Po debelini obzidja je mogoče sklepati, da je bil njegov vrh pohoden in urejen za obrambne namene. Ker na Valvasorjevi upodobitvi in na sedanjih ostankih ni vidnih zobčastih obrambnih nadzidkov oziroma cin, je mogoče sklepati, da je bil na vrhu obzidja sprva in do razdejanja gradu med potresom leta 1511 zastrešeni leseni obrambni hodnik, ki je bil širok približno 2 m. Po Valvasorjevi upodobitvi in sedanjih ostankih je mogoče sklepati, da je bilo obzidje vhodnega obora dokaj nizko oziroma bistveno nižje od sočasnega obzidja zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča. Najverjetneje je bilo obzidje vhodnega obora na vrhu sprva prav tako opremljeno z zastrešenim lesenim obrambnim hodnikom.

Vse kaže, da je novo obzidje stalo prosto in da nanj ni bilo naslonjeno nobeno drugo zidano bivalno ali obrambno poslopje. Dopustiti je treba možnost, da je bilo na notranjo stran obzidja prislonjeno kak-

¹²⁷ Ostanki utrdbe so v register nepremične kulturne dediščine vpisani z imenom Brezje pri Trziču – Arheološko najdišče Blaška skala (Blakova skala) (EŠD 20911) (<http://rkd.situla.org/>).

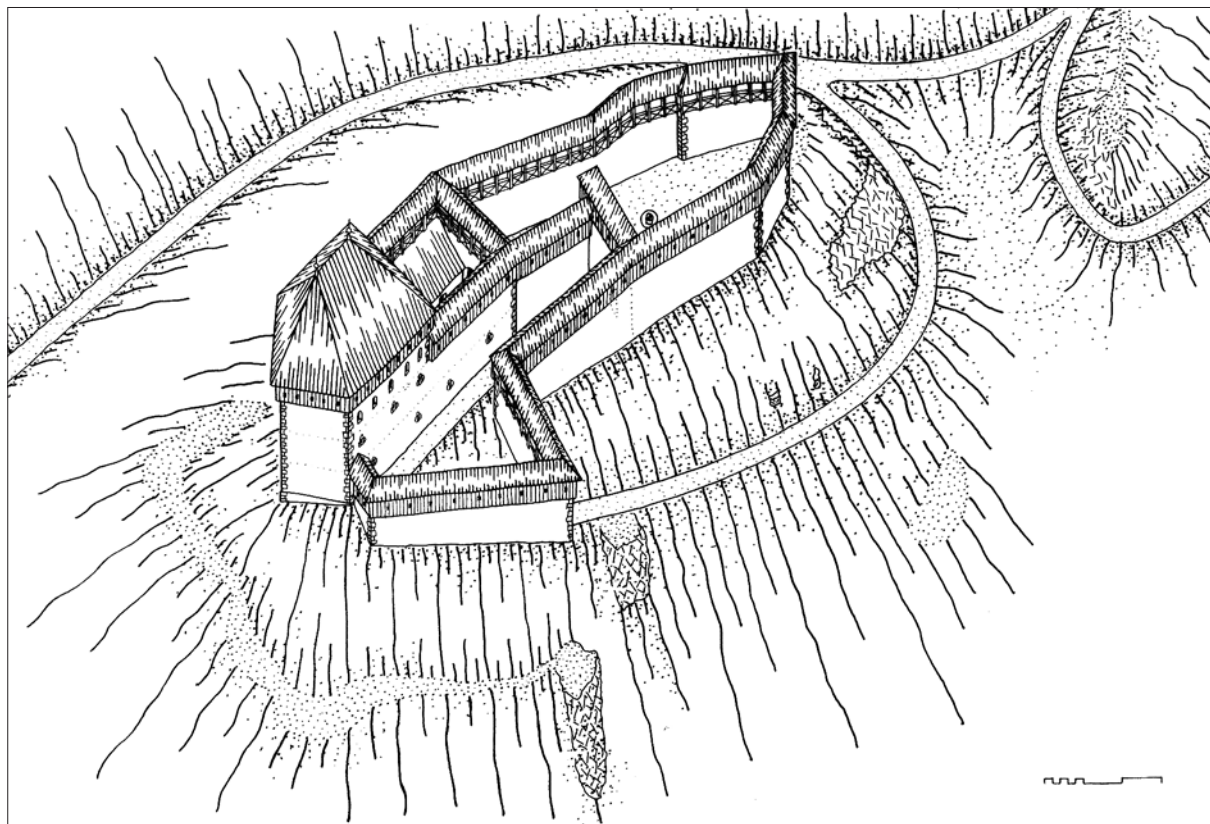
¹²⁸ Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 36, 228–231.

¹²⁹ Prim. prav tam, str. 36.

¹³⁰ Na primerljiv način so v prvi polovici 13. stoletja preuredili nekdanja predgradja gradov Bled in Turjak; v obeh primerih sta nekdanji predgradji z gradnjo novega obzidja dobili značaj zunanjega grajskega dvorišča.

¹³¹ Motiv obora je primerljiv z dokumentiranimi situacijami na gradovih Waldenberg in Zgornji Kamnik.

¹³² Takšno datacijo omogoča tudi primerjava z masivnim zunanjim obrambnim obzidjem gradu Waldenberg, ki je nastalo v drugi polovici 13. stoletja in/ali v 14. stoletju (Sapač, *Grad Waldenberg*, str. 345–347).

Grad Gutenberg v drugi polovici 14. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

šno nizko leseno pomožno poslopje. Najverjetneje so hkrati z gradnjo novega obzidja na prvotnem notranjem grajskem dvorišču zgradili manjšo dvocelično stavbo z 80 cm debelim kamnitim zidovjem in zgolj 3,9 m širokima notranjima pritličnima prostoroma, ki so jo naslonili na notranjo stran zahodne stranice prvotnega obodnega obzidja.¹³³ Morda sta bila v tisti stavbi hlev za konje in bivališče grajske služinčadi. Zgolj ugibati je mogoče, ali so po postavitvi obzidja na novem zunanjem oziroma zgornjem grajskem dvorišču uredili cisterno za zbiranje vode. Vsekakor si je utrjeni višinski grad v 14. stoletju težko predstavljati brez ustrezne cisterne.¹³⁴ Najbolj verjetna se zdi možnost, da je bila cisterna v osrednjem delu dvorišča, severno od prehoda iz vhodnega obora na dvorišče. Sledovi na terenu sicer niso razpoznavni in nobene od obstoječih terenskih poglobitev ni mogoče prepričljivo interpretirati kot ostanek domnevne cisterne.

Gradbene značilnosti kažejo, da so obsežno novo obzidje neverjetneje zgradili po letu 1286, ko so Gu-

tenberg imeli grofje Goriško-Tirolski oziroma vitezi Liemberški, ki so grad od leta 1330 upravljali za Goriško-Tirolske, po letu 1335 in do konca 14. stoletja pa za Habsburžane. Obsežne širitve gradu vsekakor ni mogoče povezati z Ortenburžani, saj Gutenberga nikoli niso posedovali.¹³⁵ Širitev gradu je mogoče primerjati s širitvami nekaterih gradov grofov Goriško-Tirolskih na območju Tirolske.¹³⁶

4. faza: dodatno obrambno utrjevanje grajske zasnove v 15. stoletju

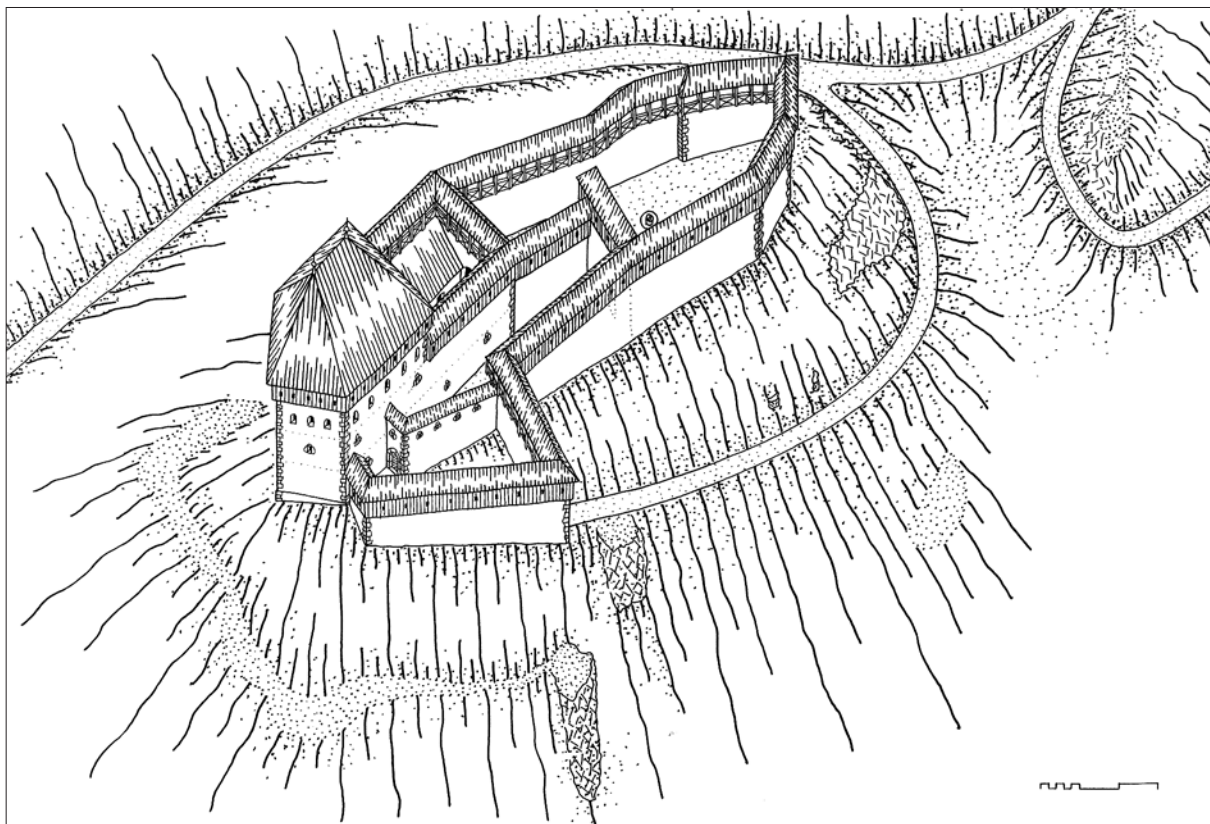
Po izgradnji obsežnega novega obzidja, s katerim so izoblikovali zunanje oziroma zgornje grajsko dvorišče in vhodni obor, so pot oziroma rampo do pre-

¹³⁵ Za zmotno mnenje prim. Gros, *Gradovi grofov Ortenburških*, str. 45.

¹³⁶ Zgovorna je zlasti primerjava z gradom Lamprechtsburg (Castel Lambert) blizu Brunecka na Južnem Tirolskem, na območju Republike Italije. Prvotno manjšo grajsko zasnovo iz sredine 13. stoletja so zatem, ko je okoli leta 1270 postala fevd grofov Goriško-Tirolskih, razširili z razsežnim zunanjim dvoriščem, ki so ga zasnovali na lokaciji prvotnega predgradja iz 13. stoletja in obdali z močnim poligonalnim obzidjem. Novo obzidje so naslonili na prvotno grajsko zasnovo in ga v tlorisnem poteku prilagodili naravni izoblikovanosti terena (prim. Hörmann-Weingartner, *Tiroler Burgenbuch*, str. 211–226).

¹³³ Stavba je bila najverjetneje primerljiva z dokumentiranimi pritličnima stavbama, ki so ju v 13. oziroma 14. stoletju zgradili ob prvotnih palacijah na notranjih dvoriščih romanskih gradov Podsreda in Celje.

¹³⁴ Za problematiko cistern na višinskih gradovih prim. Gleue, *Ohne Wasser keine Burg*.

Grad Gutenberg sredi 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

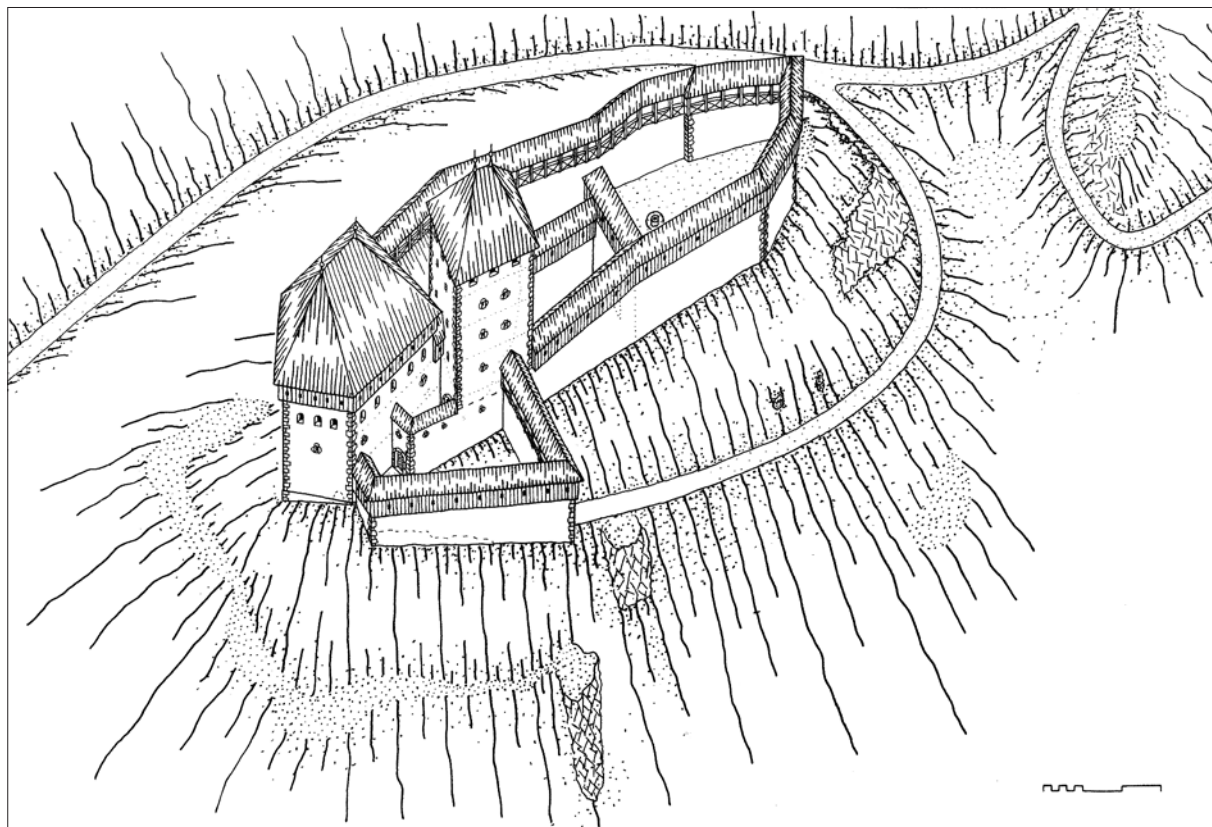
hoda med oborom in dvoriščem še dodatno zavarovali s tanjšim kamnitim obzidjem. Z njim so zahodni del vhodnega obora oddelili od jugovzhodnega dela. Vse kaže, da so bili od takrat pred vhodom v prvotno grajsko zasnovo iz 12. stoletja kar trije dodatni utrjeni prehodi. Novo obzidje je bilo sicer dokaj kratko, debelo približno 1,2 m, visoko najbrž do 6 m in zasnovano na talni ploskvi v obliki kljuke. Njegova struktura iz dokaj velikih grobo obdelanih apnenčevih lomljencev, ki niso razvrščeni v plasti, kaže, da je nastalo za kakovostnejšim masivnim obzidjem iz predhodne stavbne faze in da najverjetneje ni nastalo pred 15. stoletjem. Najbolj utemeljena se zdi domneva, da je to obzidje nastalo zatem, ko je grad po letu 1399, najverjetneje v drugem desetletju 15. stoletja, kot deželnotknežji fevd prešel v roke Jurija I. Lamberga (ok. 1380?–1447/1464).

5. faza: nadaljevanje utrjevanja gradu v 15. stoletju

Zdi se, da so kmalu po postavitvi kratkega obzidja, s katerim so prvotni vhodni obor predelili na dva dela, grajsko zasnovo dopolnili še z glavnim stolpom, ki so ga najverjetneje oblikovali v tradiciji visokosrednjeveških bergfridov iz obdobja med 12. in 14. stoletjem. O višini stolpa je mogoče sklepati na podlagi upodobitve iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678; ostanki stolpaste stavbe so takrat

segali vsaj približno 4 m oziroma eno etažo nad višino vrha zidovja prvotnega grajskega bivalnega plosnja iz 12. stoletja. Tlorisna zasnova stolpa zaradi ruševinskih zasutij sedaj ni razpoznavna, a je o njej mogoče s precejšnjo verjetnostjo domnevati na podlagi analize oblike ruševinske groblje oziroma kope, ki sega od vzhodne polovice severnega dela spodnjega dela gradu do vzhodnega roba nekdanje rampe pred vhodom v zgornji del gradu. Vse kaže, da so stolp zasnovali na približno kvadratni talni ploskvi s stranico dolgo približno 10 m in da je imel v spodnji etaži do 2 m debelo zidovje. Stolp so očitno postavili na območju vzhodnega medzidja in nad dostopno potjo, ki je vodila iz prvotnega vhodnega obora do zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča. Zaradi specifične lokacije v grajskem kompleksu je stolp dobil tudi funkcijo prehodne stavbe oziroma vhodnega stolpa pred preходом na zunanje oziroma zgornje grajsko dvorišče.¹³⁷ Utemeljena je domneva, da je imel stolp v pritličju na južni in severni strani vgrajena vhodna portala, ki sta še dodatno preprečevala dostop do zunanjega oziroma zgornjega grajskega dvorišča. Vzhodno steno stolpa so po-

¹³⁷ S tega vidika je nekdanji stolp na Gutenbergu mogoče primerjati z romanskim vhodnim stolpom gradu Bled, ki je najverjetneje nastal v 12. stoletju oziroma pred sredino 13. stoletja.

Grad Gutenberg v drugi polovici 15. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

stavili na starejše zidove oziroma obzidje iz tretje in četrte faze razvoja gradu. Zahodno steno stolpa oziroma jugozahodni vogal so najverjetneje zgradili nad vzhodno stranico obodnega obzidja prvotnega grajske zasnove iz 12. stoletja, ki so jo takrat mor- da deloma podrli. Nekdanji stolp je mogoče datirati tudi s pomočjo analize zunanega lica njegove južne stene, ki se je pokazalo izpod ruševinskega zasuta po poružitvi velikega drevesa med neurjem na začetku leta 2020; zidava je iz grobo obdelanih lomljencev, ki niso postavljeni v plasti. To kaže, da je stolp nastal šele v 15. stoletju. O prvotni višini nekdanjega stolpa je mogoče zgolj ugibati. Upošteva njegovo lokacijo v grajskem kompleksu je najbolj utemeljena domne- va, da je bil za dve in pol nadstropji višji od vrha drugega nadstropja prvotnega grajskega bivalnega poslopja iz 12. stoletja. Zaradi proti severu dvigajo- čega se terena je bilo pritličje stolpa v višini prvega nadstropja prvotnega grajskega bivalnega poslopja iz 12. stoletja.

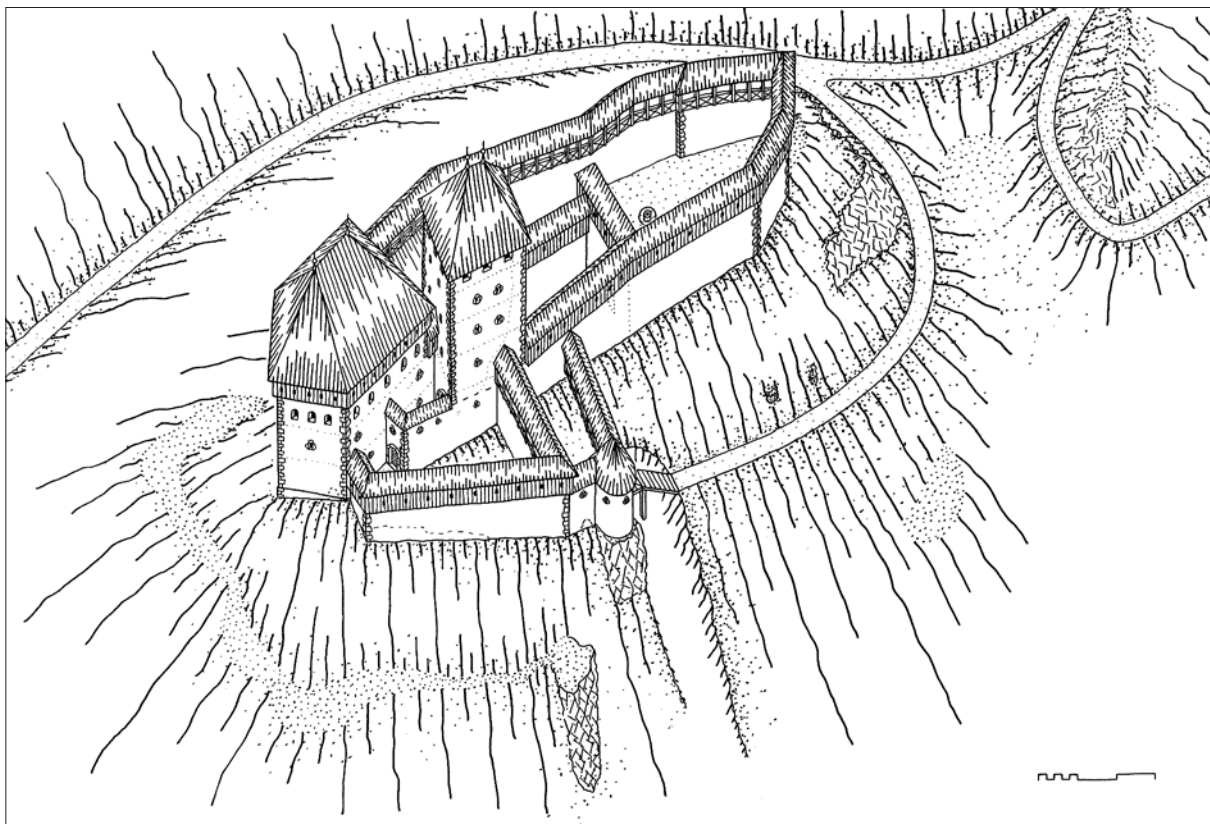
Po ugotovljenih stavbnih značilnostih nekdanjega stolpa je najbolj verjetno, da je nastal v prvi polovici 15. stoletja, najverjetneje v času, ko je na Gutenbergu gospodaril Jurij I. Lamberg. Po zasnovi ga je do neke mere mogoče primerjati z visokim glavnim stolpom gradu Neurasen v Pustriški dolini na Južnem Tirol- skem, na območju Republike Italije, ki je za grofe

Goriško-Tirolske nastal v tridesetih letih 14. stoletja in ki je bil prav tako zasnovan na trapezasti talni plo- skvi in navezan na grajsko obodno obzidje.¹³⁸

6. faza: protiturško utrjevanje gradu v poznem 15. stoletju

Čeprav se ne zdi verjetno, da bi bil grad med turškimi oziroma osmanskimi vpadi v sedemdesetih in/ali osemdesetih letih 15. stoletja poškodovan ali celo razdejan, vse kaže, da je bil v tistem obdobju, ko je bil v rokah Friderika I. Lamberga (ok. 1412?–1464/1492) ali njegovega sina Janeza III. Lamberga (ok. 1440?–1486/1492), deležen še zadnjih utrjeval- nih gradbenih del. Ta dela niso bila posebno obsežna in najverjetneje so jih izvedli v naglici, s ciljem, da bi na sovražnim napadom najbolj izpostavljenem delu grajske zasnove povečali obrambno sposobnost. V tistem obdobju so vhodni obor, ki je bil poprej že razdeljen na dva dela in okrepljen z glavnim graj- skim stolpom, na severni strani okrepili s prizida- vo novega manjšega dodatnega vhodnega obora. Novi obor so zasnovali na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri okoli 12 × 9 m ter ga oblikovali z

¹³⁸ Prim. Hörmann-Weingartner, *Tiroler Burgenbuch*, str. 334–344.

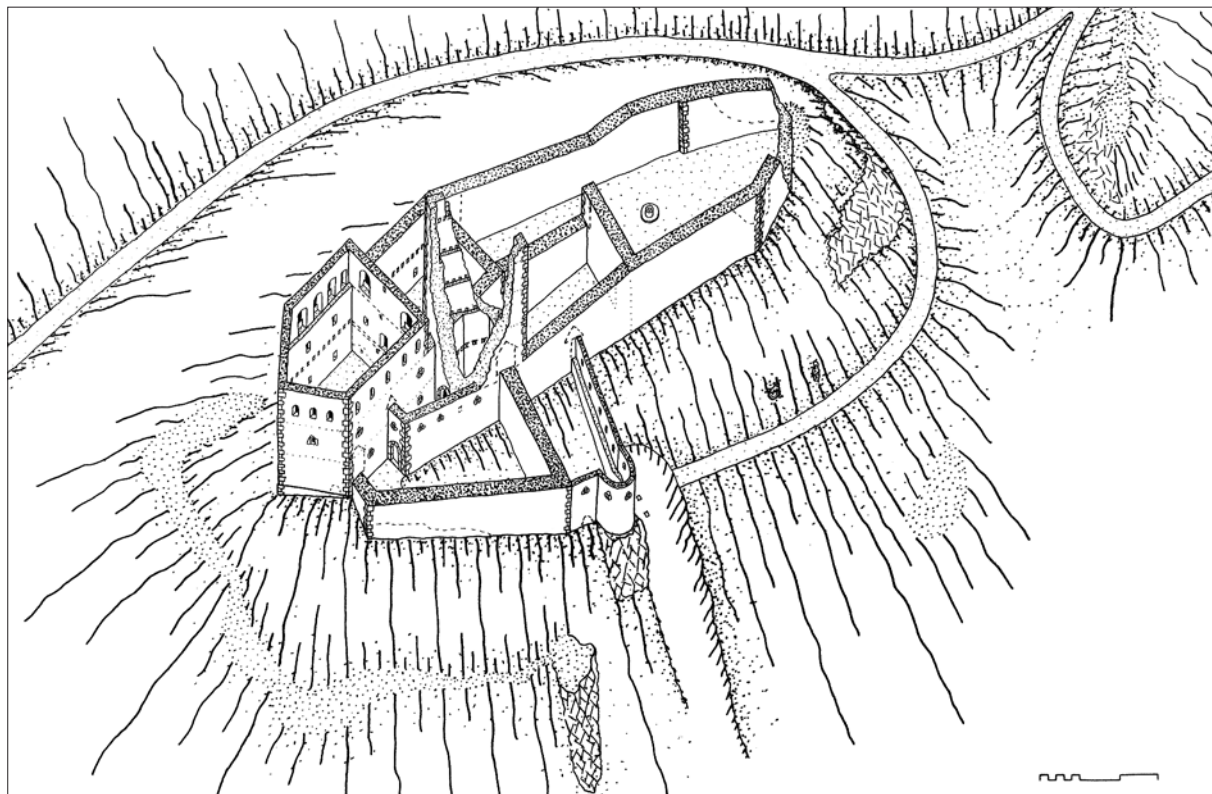
Grad Gutenberg na začetku 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

obzidjem na severni in vzhodni strani ter majhnim polkrožnim stolpom na severovzhodnem vogalu.¹³⁹ Severno stranico novega obzidja so na zahodu naslonili na vzhodno stranico masivnega obzidja zgornjega dela gradu, vzhodno stranico pa na jugu na koničasti severovzhodni vogal starejšega vhodnega obora. Ostanki zidovja obzidja novega vhodnega obora z majhnim polkrožnim stolpom kažejo strukturo dokaj neakakovostne in površne zidave iz apnenčevih lomljencev, brez razvidnega polaganja v plasti. Na podlagi majhne velikosti obora in značilnosti zi-

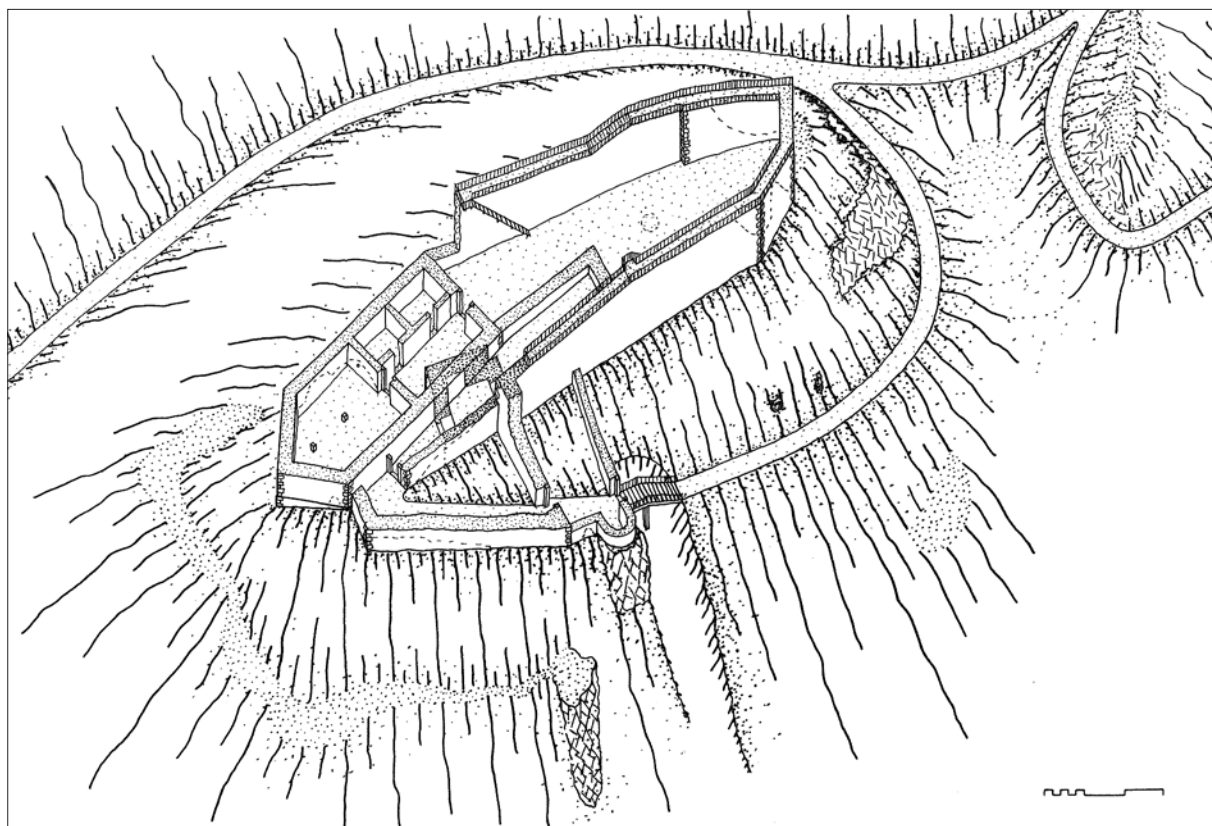
dave je mogoče sklepati, da je obor nastal v naglici, v obdobju protiturskega utrjevanja, ko se je pojavila potreba po krepitvi obrambne sposobnosti oziroma vojaške funkcije gradu in je bilo najbolj nujno dodatno zavarovali dostop do vhoda vanj.¹⁴⁰ Podobno kakor na Waldenberku so novi dodatni vhodni obor na Gutenbergu na sprednji strani zavarovali s približno 7 m širokim obrambnim jarkom, usekanim v vzhodno pobočje grajske vzpetine, čez katerega so do novega glavnega grajskega portala postavili lesen mostovž in najverjetneje tudi dvizni most. O višini zidovja novega obora je mogoče zgolj domnevati. Na upodobitvi v Valvasorjevi skicni knjigi je upodobljeno z dokaj nizko višino. Po neizravnano narisanim vrhu je mogoče sklepati, da je bilo v vrhnjem delu takrat zaradi slabe kakovosti gradnje že porušeno. Glede na razpoznavni značaj zidovja in upoštevanje ustrezne analogije se zdi najbolj verjetno, da je bilo zidovje visoko okoli 5 m in da ga je na notranji strani v višini nadstropja obtekal zastrešen lesen obrambni hodnik.

¹³⁹ Primerljiv majhen in na prepadno skalovje postavljen izpostavljeni obvodni obrambni stolp s polkrožno talno ploskvijo je v sosesčini ohranjen v sklopu t. i. Škratovega oziroma Hudičevega gradiča blizu gradu Kamen pri Begunjah. Tista utrdba je nastala v zadnji tretjini 15. stoletja ali prvi tretjini 16. stoletja kot protiturski refugij v sklopu manjše naravne votline. Tlorisna ploskev stolpa v premeru meri samo približno 3 m, zidovje pa je debelo samo približno 50 cm (prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 548; Komelj, *Gradovi na Gorenjskem*, str. 19; Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 23; Kozinc, *Škratov grad*, str. 6–7; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 63 (z zmotnim enačenjem sosednje votline Jama/Zijalka (EŠD 17887) s Škratovim oziroma Hudičevim gradičem (EŠD 17890); Fišera, *Jeskyňní brady střední Evropy*; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 1, str. 2–3; 2, str. 1). Vhodne obore so v obdobju turških vpadov sicer dokaj pogosto na vogalih okrepili s stolpi okroglega ali polkrožnega tlorisa. Značilna primera sta, denimo, grad Hmeljnik na Dolenjskem ali grad Prem na Notranjskem (prim. Sapač, *Razvoj*, str. 92–109; Sapač, *Srednjeveška gradbena*, str. 441, 446, 448, 468–470).

¹⁴⁰ Primerljivi preprosti poznosrednjeveški vhodni obori so dokumentirani na gradovih Bled, Waldenberk in Zgornji Kamnik (prim. Sapač, *Grad Waldenberk*, str. 347–349).

Razrušeni grad Gutenberg v 17. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

Študija za prezentacijo ostankov gradu Gutenberg v 21. stoletju. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

Grad Gutenberg po potresu leta 1511

Potres 26. marca 1511 je grad Gutenberg gotovo zelo prizadel, a njegovo zidovje takrat vsekakor ni bilo povsem porušeno. O tem je mogoče sklepati po sedanjih ostankih zidovja, ki ne kažejo značilnih potresnih poškodb oziroma razpok. Na podlagi upodobitve iz Valvasorjeve skicne knjige je mogoče sklepati, da je večina grajskega zidovja potres prestala brez težjih poškodb. Po sedanjih ostankih in Valvasorjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da je potres prizadel zlasti glavni grajski stolp in da je njegova delna porušitev zaprla dostop do obeh glavnih grajskih dvorišč. Potres je stolp gotovo zelo prizadel zaradi njegove višine.¹⁴¹ Najverjetneje pa je bil stolp razmakan in v pretežni meri porušen tudi zato, ker je nastal kot prizidek, z naslonitvijo na obzidja iz treh starejših stavbno-razvojnih faz in med potresom zato – za razliko od obzidij iz prve in tretje stavbno-razvojne faze – ni zanihal kot homogena gradnja z enotnimi temelji. Najverjetneje se je med potresom sesul tudi klinasti severni konec obzidja zgornjega dela gradu, ki je že na Valvasorjevi upodobitvi označen kot odklan oziroma do tal podrt. Očitno so bile potresne poškodbe gradu tolikšne, da niso pomislili na obnovo in so ga takoj po potresu povsem opustili. Pri tem je imela nesrečna porušitev glavnega stolpa najverjetneje tudi psihološki pomen in je zapečatila usodo celotnega gradu, ki sicer ni bil niti približno tako zelo poškodovan, kakor glavni stolp. Po potresu so se lotili samo obnove grajske cerkve sv. Jurija, ki je bila leta 1517 ponovno posvečena, povsem prenovljena pa okoli leta 1520, kakor kaže vklesana letnica na oboku poznogotskega prezbiterija, ki je takrat najverjetneje nadomestil prvotno romansko polkrožno apsido.

Pristavi gradu Gutenberg

Čeprav so grad Gutenberg po potresu leta 1511 opustili, je njegovo gospostvo obstalo in so ga upravljali z nadomestnega grajskega poslopja oziroma s pristave ob vznožju grajske vzpetine. Vse kaže, da je nadomestno grajsko upravno in rezidenčno poslopje – dvor oziroma dvorec – stalo v dolini ob vznožju Dobrče, južno od nekdanjega gradu in cerkve sv. Jurija, na lokaciji sedanjega poslopja s hišno številko Ročevnica 60, na območju Bistrice pri Trziču, ob sedanji Kovorski cesti in na območju novejšega stanovanjskega naselja Ročevnica. Zasnova poslopja iz 16. stoletja ni ohranjena. Zgolj ugibati je mogoče, ali so pri njegovi gradnji uporabili ruševinski material z gradu Gutenberg. Sedanje poslopje z zasnovo manjšega dvorca¹⁴² ima oblikovne značilnosti pozno-

renesančne arhitekture iz 17. stoletja z nerazgibano enonadstropno kvadrasto osnovno stavbno gmoto, osnovno pravokotno talno ploskvijo z izzidkom, strmo štirikapno streho, naslikanimi šivanimi vogali na fasadah in večidel kamnitimi okenskimi okvirji s profiliranimi ravnimi čeli. Poslopje je v skladu s starejšo arhitekturno tradicijo najverjetneje nastalo v 18. stoletju, morda pa vključuje starejše sestavine.¹⁴³ Po izročilu sta v posloppu bivala oskrbnik posesti in grajski lovec. Leta 1891 je poslopje s pripadajočo

Pristava gradu Gutenberg na območju Ročevnice oziroma dvorec Gutenberg v mapi franciscanskega katastra iz leta 1826 (ARS, AS 176/L/L55, list 5, izrez).

oziroma t. i. Zoisova graščina v Stari Fužini ob Bohinjskem jezeru, ki nosi naslov Stara Fužina 216. Tista stavba je bila zgrajena v prvi polovici 18. stoletja kot nadomestilo za starejše poslopje, ki je bilo najverjetneje iz 16. stoletja. Stavba je služila kot bivališče za lastnika in oskrbnika železarskih fužin ter kot upravni sedež fužine (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 134–136). Primerljivo stavbno zasnovo je imel tudi nekdanji dvorec Zagorice oziroma Boben oziroma Zagoriški dvor, ki je kot pristava gospostva Podvin v bližini Blejskega jezera nastal v 17. stoletju. Stavbo so leta 1988 nasilno porili (prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 446; Smole, *Graščine*, str. 552–553; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 22–23; Slanovic, *Graščina Boben*, str. 299–306). Primerljiva stavbna zasnova je razpoznavna še na posloppu nekdanje poštna postaje v zaselku ob cerkvi sv. Ane pod prelazom Ljubelj, ki nosi naslov Podljubelj 299. Tisto poslopje, ki ga sedaj imenujejo tudi Šentanečkova domačija, je nastalo na lokaciji srednjeveškega hospicija iz 13. stoletja. V register nepremične kulturne dediščine je vpisano z imenom Podljubelj – Hospic in z oznako EŠD 11046. Enonadstropna stavba s pravokotno talno ploskvijo in štirikapno streho je v jedru še poznosrednjeveška z gotskimi arhitekturnimi značilnostmi (prim. Petek, *Kronika župnije*, str. 21, 25 (z upodobitvijo Ladislava Benescha)). Prim. tudi stare fotografije poslopja v: Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Trziča*, str. 128–132.

¹⁴³ Poslopje je vpisano v register nepremične kulturne dediščine z imenom Bistrica pri Trziču – Župnišče s kapelo sv. Marije Goretti in z oznako EŠD 2610. Glede na nekdanji pomen bi ga bilo smiselno poimenovati tudi Dvorec Gutenberg.

¹⁴¹ Na to je treba pomisliti tudi zato, ker je potres leta 1511 porušil tudi večji del poznosrednjeveškega zvonika cerkve na Blejskem otoku (prim. Gornik, *Zgodovina blejske župnije*, str. 154, 158–159, 210).

¹⁴² Skoraj povsem enako stavbno zasnovo ima fužinarski dvorec

*Pristava gradu Gutenberg na območju Ročevnice oziroma dvorec Gutenberg na fotografiji iz okoli leta 1995 (Gale, *Cerkve na Slovenskem*, str. 143).*

posestjo v sklopu pretežnega dela nekdanjega združenega zemljiškega gospostva Stari Gutenberg-Neuhaus kupil Julij baron Born (1840–1897) in ga dal prenoviti. Od leta 1935 je bilo poslopje last gostilničarja Pavlina iz Podbrezj.¹⁴⁴ Ko je bila leta 1971 v Bistrici ustanovljena župnija, so poslopje do leta 1972 po načrtih arhitekta Antona Bitenca preuredili v župnišče z župnijsko kapelo sv. Marije Goretti v osrednjem dvoranskem prostoru. V zadnjih letih so poslopje žal precej iznakazili z vgradnjo novih oken in nedomiselno zasteklitvijo vhodnega nadstreška iz časa po letu 1972.¹⁴⁵

Druga gutenberška pristava je stala na levem bregu Tržiške Bistrice, zahodno ob cesti med Križami in Tržičem, sredi sedanjega starega vaškega jedra naselbine Pristava, na lokaciji t. i. Primožkove domačije z naslovom Pristavska cesta 16 oziroma prej Pristava 9. Po nepreverjenem izročilu je tamkajšnjo gutenberško gospodarsko pristavo Katarina Lamberg, ko se je omožila na grad Neuhaus v Tržiču, prejela za doto. Pristava je od takrat menda pripadala gospostvu Neuhaus. Od poznega 19. stoletja je bila tam gostilna Primožič, sedaj pa je v stavbnem kompleksu

Zaposlitveni center Fundacije Vincenca Drakslerja za odvisnike.¹⁴⁶ Enonadstropno glavno poslopje nekdanje pristave je v osnovi postavljeno na podolžni pravokotni talni ploskvi in ima oblikovne značilnosti 18. stoletja z deloma kamnitimi okenskimi okvirji ter lesenim balkonom na dvorišni strani. V 19. stoletju je bilo poslopje deloma predelano, med letoma 1981 in 1988 pa temeljito prenovljeno ter modernizirano. Nekatere modernizacijske posege, ki so okrnili spomeniško pričevalnost, je doživelo tudi v zadnjih letih. Poleg glavnega poslopja sta še gospodarsko poslopje in baročna vrhkletna kašča ter obzidani vrt z območjem nekdanjega gostinskega vrta. Prostorska situacija se glede na mapo franciscejskega katastra iz leta 1826 v zadnjih dveh stoletjih ni bistveno spremenila.¹⁴⁷

Grad Glanz oziroma Novi Gutenberg

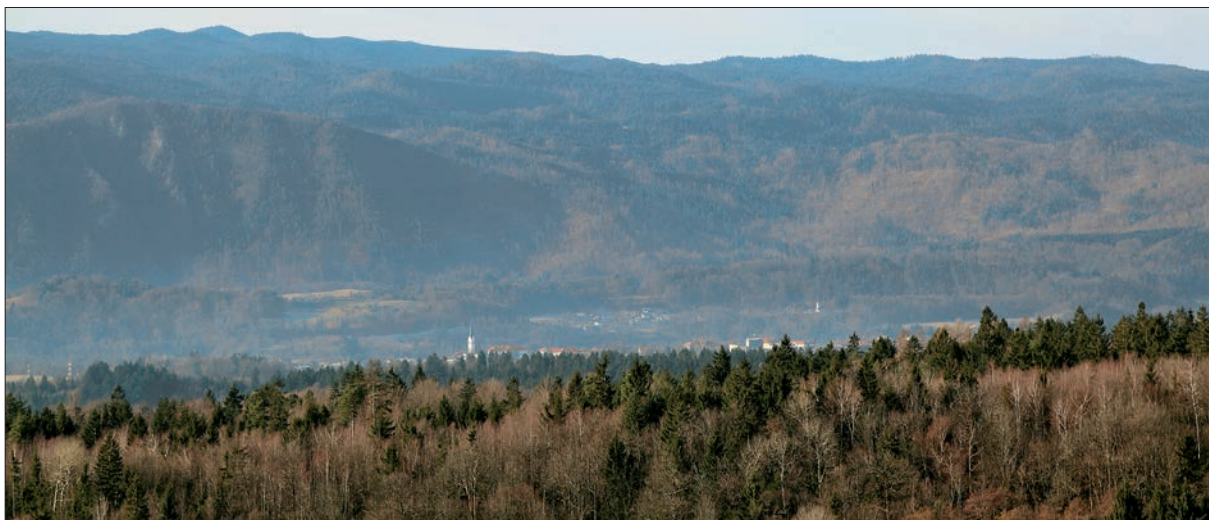
Ostaline nekdanjega gradu Glanz oziroma Novi Gutenberg se razprostirajo zahodno od Gutenberga, v zračni črti približno 5,3 km od njega. Stojijo na manj izpostavljenem položaju kakor Gutenberg, na nadmorski višini približno 692 m, na območju občine Radovljica in vasi Slatna, severozahodno nad vas-

¹⁴⁴ Prim. Zabukovec, Bistrica: vas Bistrica, str. 5; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 91; Smole, *Graščine*, str. 505; Petek, *Kronika župnije*, str. 70, 124; Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 96, 103.

¹⁴⁵ Prim. fotografijo iz okoli leta 1995 v: Gale, *Cerkve na Slovenskem*, str. 143; prim. Höfler, *Gradivo za historično topografijo* (2017), str. 59.

¹⁴⁶ Knific in Ahačič, *Prisrčen pozdrav iz Tržiča*, str. 116–119; prim. Radics, *Zur Geschichte*, str. 21. Stavbni kompleks je v register nepremične kulturne dediščine vpisan z imenom Pristava – Domačija Pristavska 16 in z oznako EŠD 579.

¹⁴⁷ ARS, AS 176/L/L125, list 2.

Pogled z lokacije gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg proti jugozahodu z dolino reke Save in Radovljico (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogled z lokacije gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg proti zahodu s Triglavom in cerkvijo sv. Petra na Gori nad Begunjami (foto: Igor Sapač, 2020).

jo, nad cesto, ki povezuje Tržič in Begunje.¹⁴⁸ Ostali ne so na prvi pogled bistveno bolj skromne oziroma manj atraktivne od ostalin Gutenberga in najverjetneje tudi zato doslej niso bile deležne posebne pozornosti raziskovalcev. Drugi vzrok je gotovo ta, da Glanz v srednjeveških listinah ni omenjen in da ga

noben pregled ne vključuje med pomembnejše srednjeveške gradove.¹⁴⁹ Vse kaže, da v srednjem veku na tisti lokaciji ni stal utrjeni grad, marveč manjši ne-utrjeni plemiški dvor, ki ni bil središče samostojnega zemljiškega gospostva.¹⁵⁰ Grajska stavba je bila očitno zelo skromna še v zgodnjem 16. stoletju, saj ni omenjena niti v inventarnem popisu oborožitve iz obdobja kralja Maksimilijana I. (1459–1519).¹⁵¹ Za-

¹⁴⁸ V registru nepremične kulturne dediščine so ostanki gradu vpisani z imenom Slatna – Ruševine gradu Glantz in z oznako EŠD 17606. Zapisani so tudi sinonimi imena enote: Glanz, Gutenberg in Novi Gutenberg. V tej študiji je za oznako gradu uporabljeno tisto ime, ki je v literaturi najbolj uveljavljeno (prim. zlasti: Valvasor, *Die Ehre*, II, str. 115; Valvasor, *Čast in slava*, 1. knjiga, str. 177; Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 24–25; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 43–44; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109; Globočnik, »Čudovit položaj, str. 92; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110–125; Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 753–754).

¹⁴⁹ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 135; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 80.

¹⁵⁰ Za opredelitev poznosrednjeveških plemiških dvorov v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Architektursymbolik*, str. 147–169; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410; Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–402.

¹⁵¹ V tistem popisu so omenjeni vsi utrjeni srednjeveški gradovi na Kranjskem, ki so takrat še stali. Omenjeni so tudi nekateri

Razvaline gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg z zahodne strani na risbi iz Valvasorjeve skicne knjige (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga, št. 90).

to ne preseneča, da o srednjeveški zgodovini grajske stavbe in njenih lastnikih v srednjem veku tudi Valvasor ne poroča.

Valvasor je v zvezi z grajsko stavbo v *Slavi vojvodine Kranjske* leta 1689 zapisal: »Leži pod visokimi Alpami in vendar na precej visokem hribu, ki mu ponuja izredno lep razgled v veliko daljavo. / Nekoč so ta grad imenovali *Glantz* in to, če pogledamo njegovo današnje stanje, prav upravičeno, saj je takrat blestel z dobro zgradbo in stanjem. Toda v letu 1557 je dal kralj Ferdinand gospodu Jakobu Lambergu milostno in oprostitevno pismo s to vsebino, da se na posestvu in gradišču [razrušenem gradu], ki ju imenujejo *zum Glantz*, staro ime *zum Glantz* povsem ukine in izbrise ter da se da temu kraju novo ime, namreč *Gutenberg*. In takrat je ta utrdba dobila vse milosti in svoboščine, ki jih sicer uživajo podobne plemiške hiše in utrdbe v vojvodini Kranjski, in so ji bile najbolj milostljivo naklonjene. Nato je tudi gospod Jakob Lamberg postal baron Kamenski in Gutenberški. In tako se posest tega gradu nadaljuje v neprekinjeni vrsti med vsemi potomci tega barona gospoda Jakoba Lamberga in tako je še dandanašnji podvržen vladanju Lambergov, sedaj je last gospoda Hansa Jurija grofa Lamberga. / Ko je v letu 1509 na Kranjskem prišlo do hudega potresa, je ta naredil

ogromno škodo na tem gradu, ki se je takrat še imenoval *zum Glantz*. / Pozneje pa tudi pod dobrim novim imenom Gutenberg grad ni ostal dober, temveč so ga na koncu čisto opustili in je sedaj povsem pust in nenaseljen, tako da od njega ni videti drugega kot propad, ruševine, kupe kamenja in stare zidove. Ali je do takega propada prišlo zgolj zaradi zanemarjenja in zapustitve ter kdaj, zakaj in kdo ga je zapustil, tega nikjer ne najdem. Menim pa, da je postal neugoden zaradi svoje visoke lege (ali lokacije), da so se naveličali utrjujočega vzpenjanja v hrib, da so se noge lastnika branile pred to neudobnostjo in da zato niso več uporabljali gradu s tako mukotrpnim dostopom, zlasti zato, ker so imeli nadvse lepo ležeča, udobna in lepa stanovanja v čisto blizu stoječih gradovih Drnče in Kamen.«¹⁵²

Valvasor se je seveda motil, ko je grajsko ime Glanz interpretiral z nemško besedo Glantz – blesk. V resnici gre za germanizirani zapis slovenske besede klanec. Dvor na vzpetini je imel v srednjem veku torej slovensko ime Klanec oziroma popačeno Klanc, ki so ga v nemščino prevajali kot Glanz oziroma Glantz. V srednjeveških listinah tega imena na območju med Tržičem in Begunjami sicer ni mogoče najti, pojavlja pa se na območjih Kranja in Kamnika.¹⁵³

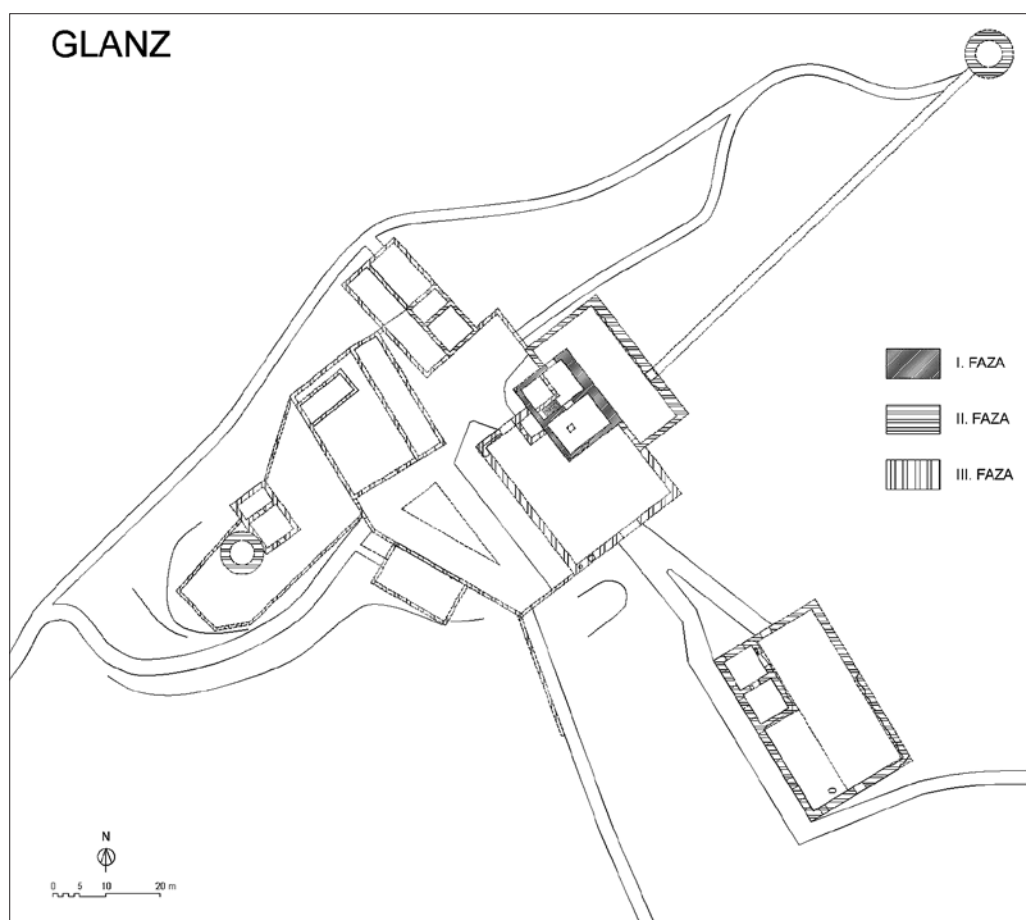
dvori – Krumperk pri Domžalah, Belnek pri Moravčah, Graben pri Novem mestu, Višnje pri Višnji Gori in Šrajbarski turn blizu Krškega. Po drugi strani niso omenjeni nekateri dokaj pomembni dvori na Gorenjskem – Brdo pri Kranju, Strmol pri Cerkljah in Begunje (Lazar, Oborožitev, str. 124, 134, 137, 139).

¹⁵² Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 242–243; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2378–2379.

¹⁵³ Klanec, ki je sedaj del Kranja, je v srednjeveških listinah omenjen kot *Glanecz*, *Glanetz* in *Glanncz* (Kosi et al., *Historična topografija*, str. 422–423). Klanec v Kamniku je v srednjeveških listinah, med letoma 1301 in 1453, omenjen kot *Klantz*, *Glantz*, *Glanncz*, *Glanecz* in *Glantz* (prav tam, str. 415).

Situacija nekdanjega stavbnega kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg na lidarskem posnetku iz leta 2019 (spletni vir).

Tloris stavbnega kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg z označenimi fazami stavbnega razvoja (risal: Igor Sapač, 2020).

V literaturi je Glanz predstavljen bistveno slabše od Gutenberga.¹⁵⁴ To je mogoče pripisati skromnim razpoložljivim pisnim zgodovinskim virom v zvezi z njim, njegovemu razmeroma zgodnjemu propadu in dejstvu, da ostanki nekdanjega grajskega kompleksa stojijo na dokaj odročni višinski lokaciji med Tržičem in Begunjami. Zato ne preseneča, da so opredelitve njegove nekdanje stavbne zasnove zelo površne oziroma negotove in da se med seboj močno razhajajo. Glanz je tako v raznovrstni literaturi označen kot zasilni vmesni (kastelni) gradič,¹⁵⁵ obodni grad s palacijem, velikim obzidanim dvoriščem, vhodnim stolpom in obrambnim stolpom,¹⁵⁶ varovalni grad,¹⁵⁷ mlajši gradič,¹⁵⁸ utrjena pristava,¹⁵⁹ grad oziroma tip utrdbe burgstall¹⁶⁰ in samostojni utrjeni dvorec.¹⁶¹ Raznolike oznake kažejo, da Glanz doslej še ni bil deležen osnovne stavbnogodovinske analize, ki bi omogočila vsaj približno interpretacijo njegove arhitekturne zasnove pred propadom in osnovnih faz njegovega stavbnega razvoja.

Upošteva je značaj lokacije z ostanki nekdanjega stavbnega kompleksa, razpoznavno tlorisno zasnovo in značilnosti strukture zidave ostankov kamnitega zidovja, je mogoče ugotoviti, da je grajski kompleks nastal med 13. in 15. stoletjem. Značaj lokacije na dokaj položnem pobočju nad cesto med Tržičem in Begunjami kaže, da grajska stavba tam gotovo ni nastala zato, da bi karkoli varovala.¹⁶² Njen nastanek je smiselno interpretirati zlasti v kontekstu višinske kolonizacije, ki se je začela v 13. stoletju in je trajala do 15. stoletja.

Vse kaže, da se je stavbni kompleks razvil iz prvotnega neutrujenega plemiškega dvora, ki je nastal na območju zemljiškega gospostva gradu Kamen;¹⁶³

to je bilo vsaj od prve polovice 12. stoletja do leta 1418 ortenburška posest, nato pa od leta 1420 do leta 1456 posest grofov Celjskih. Leta 1263, ko je grad v srednjeveškem dokumentu prvič omenjen kot Kamen oziroma *Lapis*, so tam omenjeni kar štirje gradiščani – brata Ulrik in Markvard, Rudiger mlajši in Majnhard Ploz. To priča o pomenu gradu oziroma njegove posesti pa tudi o tem, da je moral imeti grajski kompleks Kamen v tistem obdobju dovolj velike bivalne površine.¹⁶⁴ Glanz je v zračni črti približno 1,3 km oddaljen od Kamna. Grad Kamen je bil pred 14. stoletjem razmeroma skromen in sestavljen iz dveh ločenih delov – palacija z manjšim obzidanim dvoriščem pred vhodom in izpostavljenega stolpa.¹⁶⁵ Upošteva je podatke iz srednjeveških listin, s katerimi so dokumentirani številni pripadniki rodu vitezov z gradu Kamen, in primerjave z nekaterimi drugimi pomembnejšimi gradovi v slovenskem prostoru v 13. in 14. stoletju¹⁶⁶ je mogoče utemeljeno pomisliti, da so stavbno zasnovo gradu Kamen v 13. in 14. stoletju dopolnili z dodatnimi dislociranimi poslopji – bivalnimi stolpi oziroma dvori, ki so jih postavili na različnih primernih lokacijah v bližnji okolici. Vse kaže, da je Glanz nastal pred koncem 14. stoletja kot eno od teh poslopij. Drugo tovrstno dislocirano poslopje je najverjetneje že pred letom 1283 nastalo na lokaciji sedanjega dvorca Kacenštajn v Begunjah, ki je od Kamna v zračni črti oddaljen približno 1,4 km.¹⁶⁷ Dislocirana bivalna poslopja oziroma dvori viteških rodovin, ki so izhajale z gradu Kamen, so bili v 14. stoletju še vsaj v Poljčah, Dvorski vasi, na Otoku in na lokaciji novoveškega dvorca Drnča blizu

¹⁵⁴ Prim. zlasti: Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae*, št. 79; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 242–243; Valvasor, *Čast in slava*, 3. knjiga, str. 2378–2379; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 529; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 289; Zontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 24–25; Smole, *Graščine*, str. 180; Meterc, *Begunje*, str. 21–22; Sapač, *Grajske stavbe v osrednji in zahodni Sloveniji*, str. 82; Jakič, *Gradovi, graščine*, str. 78; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 43–44; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109; Jarc, *Starodavne poti*, str. 99; Kos, *Vitez in grad*, str. 135; Adam, *Jubileji krajev*, str. 3; Globočnik, *Čudovit položaj*, str. 92; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110–125; Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 753–754.

¹⁵⁵ Fister, *Umetnost*, str. 182.

¹⁵⁶ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109.

¹⁵⁷ Jarc, *Starodavne poti*, str. 99.

¹⁵⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 135.

¹⁵⁹ Adam, *Jubileji krajev*, str. 3.

¹⁶⁰ Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 242.

¹⁶¹ Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 753.

¹⁶² Prim. Jarc, *Starodavne poti*, str. 99; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110.

¹⁶³ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 135. Dušan Kos je ob ugotovitvi, da graditelj Glanza ni mogoče zanesljivo ugotoviti, zapisal še povsem neosnovano domnevo, da je Glanz najverjetneje zgradila ena od vej gospodov Gutenberških. Na podlagi uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti, da bi Glanz nastal na ozemlju, ki bi spadalo pod gospostvo Gutenberg, oziroma da

bi bila zemljiška posest na tistem območju kdaj v rokah Gutenberških.

¹⁶⁴ Prim. Kos, *Med gradom in mestom*, str. 24; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 150; Adam, *Miniature*, Jamski oz. Kamenski, str. 13–16; Adam, *Miniature*, Gutenberški do XIII. stoletja, str. 8; Adam, *Nastanek trga*, str. 34; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 18; Kos, *Vitez in grad*, str. 146–147; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 2, str. 1; 3, str. 2; Adam, 550 let od bitke za Radovljico, str. 2–3; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 46–53; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 74, 88.

¹⁶⁵ Fister, *Grad Kamen*, str. 12–16; Fister, *Delo na spomeniških gradovih*, str. 8–10; Fister, *Umetnost*, str. 181; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 86–89. Palacij in izpostavljeni stolp sta imela vsak svoje manjše obzidano dvorišče, ki je najverjetneje nastalo sočasno s stavbo in ki je zavarovalo vhod vanjo.

¹⁶⁶ Žovnek, Ptuj, Grad na Goričkem.

¹⁶⁷ V Begunjah je dvor omenjen leta 1428 kot *hoff zw Fygarwn pey der kirchen* (Kosi et al., *Historična topografija*, str. 26). Po Valvasorjevi navedbi je dvor v Begunjah stal že pred letom 1338 (prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 298; Smole, *Graščine*, str. 73; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 69–70). Leta 1313 je v Begunjah omenjen domec – *ein hofstat dev gelegen ist ze Vegaun* (Kosi et al., *Historična topografija*, str. 25). Posredno je na obstoj dvora v Begunjah mogoče sklepati po omembi viteza Bertolda iz Begunj – *Perchtoldus de Vegovn* – leta 1283 na gradu Waldenberk (Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 25; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 25). V 14. stoletju so na dvoru v Begunjah živeli člani viteške rodovine Posch oziroma Poš (Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 10–14, 15; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 2).

Begunj.¹⁶⁸ Dokaj veliko število dislociranih viteških bivalnih poslopij oziroma dvorov ni presenetljivo. Rod vitezov z gradu Kamen, ki so bili ministeriali Ortenburžanov, se je v drugi polovici 13. stoletja zelo razrasel in njegovi člani so se raztresli po bližnji okolici, kjer so si v drugi polovici 13. stoletja in prvi polovici 14. stoletja zgradili dvore, ali pa so odšli v ortenburške službe širom Kranjske. Omenjeni dvori na širšem območju gradu Kamen oziroma Begunj so obstali vsaj do 15. stoletja.¹⁶⁹

Z Glanzom ni mogoče zanesljivo povezati nobenega izrecno ali posredno omenjenega dvora na širšem območju gradu Kamen oziroma Begunj. Na podlagi tega je mogoče sklepati, da nikoli ni postal samostojen dvor z lastno zemljiško posestjo, marveč vseskozi do srede 16. stoletja dislocirani del stavbnega kompleksa gradu Kamen. Morda se na Glanz nanašajo omembe Zgornjega Kamna. Prvič je Zgornji Kamen kot *Ober Stain* omenjen leta 1338.¹⁷⁰ Leta 1377 se je grajski kompleks Kamen v listini grofa Friderika Ortenburškega delil na *Nidern vnd Obernstain* – Spodnji in Zgornji Kamen.¹⁷¹ Upravičeno je pomisliti, da se omemba nanaša na spodnji palacij in zgornji izpostavljeni stolp, ki sta nastala v 13. stoletju in ki sta v razvaljenem kompleksu gradu Kamen še sedaj dobro razvidna.¹⁷² A po drugi strani je mogoče pomisliti, da se omemba *Nidernstain* nanaša na grajsko poslopje z izpostavljenim stolpom v dolini, ki se je sprva imenovalo Lueg – Luknja oziroma Jama, omemba *Obernstain* pa na višje oziroma na klancu postavljeni bivalni stolp oziroma stolpasti dvor Glanz

nad vasjo Slatna. Na tak način je mogoče pojasniti, zakaj se ime Glanz v srednjeveških virih nikoli ne pojavi. Dopustno je pomisliti, da so v palacijo gradu (Spodnji) Kamen prebivali stalni ortenburški gradiščani, ki so se po Kamnu tudi imenovali (Lueger, Stainer), v izpostavljenem stolpu in na dvoru Glanz oziroma Zgornji Kamen pa so prebivali zamenljivi gradiščani iz različnih zgornjegorenjskih rodov.¹⁷³

Zdi se, da je dvor Glanz nastal nekaj pred ali hkrati s sosednjo vasjo Slatna, ki je kot višinski zaselek najverjetneje nastala v zgodnjem 14. stoletju oziroma pred letom 1326 in ki sicer ni bila v neposredni povezavi z dvorom.¹⁷⁴ Morda je dvor zgradil Geiselher s Kamna († 1343/44), ustanovitelj družinske linije Stainerjev, ki je prvič omenjen leta 1313, med letoma 1327 in 1343 pa je omenjen kot ortenburški gradiščan na gradu Kamen. Izhajal je z dvora v Begunjah; leta 1327 je omenjen kot *Gayserio de Vigono castelano in Lapide*.¹⁷⁵ Leta 1359 je eden od njegovih sorodnikov in naslednikov, tudi Geiselher po imenu, podaril cerkvi sv. Lucije v Zadnji vasi za ustanovitev večne luči itd. kmetijo pod Dobrčo, najverjetneje na območju Slatne.¹⁷⁶ Podatek kaže, da se je takrat območje na južnem pobočju Dobrče razvijalo in da je takrat na tistem območju najverjetneje že stal tudi plemiški dvor.

Ni posebno presenetljivo, da dvor kot poslopje na južnem pobočju Dobrče v srednjeveških listinah izrecno nikoli ni omenjen; tudi grad Kamen je v srednjeveških listinah zelo redko omenjen – izrecno kot grad samo sedemkrat, v letih 1263, 1350, 1377, 1428, 1442, 1456 in 1469.¹⁷⁷ Morda se na dvor Glanz nanaša omemba iz leta 1498: *...bawhoff zum Stain ... albens zum Stain gehorndt*.¹⁷⁸ Ugibati je mogoče tudi o tem, ali je na Glanzu morda prebival ortenburški uslužbenec Ulrik I. Gutenauer, ki je v listinah omenjen med letoma 1357 in 1400. Bil je eden od treh sinov Geiselherja s Kamna († 1343/44) in leta 1399 je omenjen v Begunjah, a ni živel na begunjskem dvoru Stainerjev.¹⁷⁹

Leta 1420 je gospodstvo Kamen z vsem drugim ortenburškim imetjem pripadlo grofom Celjskim.

¹⁶⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 34–35, 42, 69–70; Adam, *Miniature*, Poljski vitezi, str. 10–11; Adam, *Clemidium*, str. 8, 19; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 27–32; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 3; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 50. Dvor v Poljčah je posredno prvič omenjen leta 1311 (Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 27; prim. Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 20). Dvor v Dvorski vasi je prvič omenjen leta 1253 (Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 42; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 223). Dvora na Otoku sta posredno omenjena od leta 1331 (Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 5–6). Dvor Drnča je omenjen od leta 1283 (Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 34–35; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 217). Poleg naštetih dvorov je v Begunjah v 14. stoletju obstajal še dvor Breg, na katerem so živeli člani rodovine Rain (Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 25–33; Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 3).

¹⁶⁹ Adam, *Miniature*, Poljski vitezi, str. 10–11; Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 5–35.

¹⁷⁰ Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 1–3. Omemba se najverjetneje nanaša na grad Kamen pri Begunjah in ne na Kamnik.

¹⁷¹ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 397 [vnser vesten zem Nidern vnd Obernstain]. Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 147; Adam in Sinobad, *Nekaj utrinkov z razstave*, str. 3.

¹⁷² Fister, *Grad Kamen*, str. 12, sl.; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 80–89; Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 46–53. Na Zgornjem Kamnu je bila po mnenju Staneta Adama na osnovi analize srednjeveškega listinskega gradiva od 13. stoletja uprava ortenburškega zemljiškega gospodstva Kamen. Pri tem avtor meni, da se oznaka zgornji stolp nanaša na izpostavljeni vrhnji stolp v sedanjem razvaljenem kompleksu gradu Kamen (Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 2). A z navedbami v razpoložljivih srednjeveških listinah te domneve ni mogoče dokazati in dopustno je pomisliti, da se oznaka Zgornji Kamen nanaša na kakšno drugo lokacijo.

¹⁷³ Prim. Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 14–25; Kos, *Vitez in grad*, str. 147.

¹⁷⁴ Prim. Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 17. Vas Slatna se kot *Slatein* skupaj z vasema Otok in Gorica prvič omenja v listini viteza Ulrika Geslehta iz leta 1326 (Adam, *Jubileji krajev*, str. 3; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 908–909). Za rodovino Geslecht, ki je v zadnji tretjini 13. stoletja in pretežen del 14. stoletja bivala na gradu Waldenberg ter ki je najverjetneje izhajala z gradu Kamen: Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 45.

¹⁷⁵ Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 11, 14–15, 17; prim. Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 2–3.

¹⁷⁶ Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 16–17.

¹⁷⁷ Prim. Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 17; Kosi et al., *Historična topografija*, str. 396–397.

¹⁷⁸ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 397.

¹⁷⁹ Adam, *Grad Kamen*, 2, str. 15, 18–19, 22, 25; prim. Adam, *Vitezi iz zavetišča*, 3, str. 3.

Vse kaže, da si je Herman III. Celjski grad Kamen s soglasjem očeta Hermana II. kmalu izbral za glavno rezidenco in da je tam prebival do tragične smrti po padcu s konja leta 1426. Dotedanji grajski prebivalci in upravitelj so se morali umakniti. Grad Kamen so takrat zapustili gradiščan Ahacij Grimšicer in člani ministerialskih družin Stainer, Posch in Rain.¹⁸⁰ Utemeljena je domneva, da so člani družin Posch ali Rain do takrat prebivali na dvoru Glanz. Stavbne značilnosti do takrat dokaj majhnega gradu Kamen z dvema ločenima deloma kažejo, da so v obdobju, ko je bila gradbena ambicioznost grofov Celjskih na vrhuncu, Kamen prezidali in ga povečali ter mu dali značaj dovolj udobne grofovske rezidence.¹⁸¹ V adaptiranih poslopih iz 13. stoletja je bilo treba zagotoviti primerne bivalne prostore za grofa in njegovo spremstvo. Takrat so zgradili novo tretje nadstropje palacija, ki je nadomestilo nekdanjo obrambno poletažo s cinami in ki je dobilo velika pravokotna okna z bogato profiliranimi kamnitimi okvirji s križi iz peraciškega zelenkastega tufa.¹⁸² Na zahodu, onkraj obrambnega jarka, so palacij podaljšali z manjšim zidanim samostojnim stranskim poslopjem, ki je bilo zasnovano na pravokotni talni ploskvi in vsaj enonadstropno.¹⁸³ Vse kaže, da grad Kamen, kljub arhitekturno kakovostno izpeljani adaptaciji, v tistem obdobju ni bil deležen obsežnejše širitve in da je bilo širše grofovo spremstvo najverjetneje nastanjeno nekje v dislociranih poslopih v bližini. Najbolj verjetno se zdi, da so takrat povečali kompleks bližnjega dvora Glanz v klancu nad vasjo Slatna in tam ustvarili utrjeno pristavo gradu Kamen s primerno zavarovanimi bivalnimi prostori za širše spremstvo Hermana III. Celjskega. Ždi se, da je s tem povezane gradbene podvige mogoče ustrezno vzporediti z gradbenimi posegi, ki jih je na gradovih Fridrihštajn in Bela Peč po letu 1422 oziroma 1431 usmerjal Hermanov brat Friderik II. Celjski (okoli 1379–1454).¹⁸⁴

Po smrti Hermana III. Celjskega je grad Kamen z dislociranimi grajskimi poslopi izgubil rezidenčni pomen.¹⁸⁵ Celjski so od leta 1442 gospostvo Kamen z Glanzem oddali v zakup. Sprva so ga imeli v zakupu pl. Seebacherji. Po izumrtju Celjskih leta 1456 je gospostvo pripadlo Habsburžanom in od leta 1459 ga je imel v zakupu Andrej pl. Kraig. Leta 1469 ga je kot deželno knežje gospostvo zakupil Jurij III. pl.

Lamberg (1438–1509) z Gutenberga, ki je bil oskrbnik v Škofji Loki.¹⁸⁶ Leta 1476 je cesar Friderik III. podelil gospostvo Kamen skupaj z gospostvom Podvin v zakup (Frideriku) Jakobu II. pl. Lambergu († po 1502), ki je bil sin Jurija III. pl. Lamberga ter med letoma 1481 in 1491 glavar in kaščar v Škofji Loki. Leta 1511 je grajska poslopja prizadel potres. Med letoma 1530 in 1566 je v virih kot imetnik polovice gospostva Kamen dokumentiran Jakob III. pl. in od leta 1544 baron Lamberg (1508–1566), ki je bil sin znamenitega turnirskega bojvnika Gašperja II. pl. Lamberga (ok. 1463–1515/7) in nečak Jakoba II. pl. Lamberga. Leta 1545 je s svojim bratom Francem baronom Lambergom († po 1554) sklenil poravnavo za drugo polovico gospostva. Leta 1549 sta Jakob III. in Franc sklenila dogovor, da se stari grad Kamen poruši in da se sezida nov grad. Posledično so staro grajsko zasnovo do konca petdesetih let 16. stoletja temeljito prenovili, pri tem pa ohranili srednjeveške dele. Leta 1561 je Jakob III. baron Lamberg izplačal dogovorjenih 500 goldinarjev in postal edini lastnik gospostva Kamen z Glanzom, ki se je takrat s kraljevim privoljenjem že preimenoval v Gutenberg. Po Jakobovi smrti leta 1566 je postal lastnik njegov sin Janez Jurij I. baron Lamberg. Po njegovi smrti leta 1579 je gospostvo Kamen z Glanzom oziroma (Novim) Gutenbergom in druga njegova gospostva dedoval njegov sin Janez Jakob baron Lamberg († 1596), njemu so kot lastniki gospostev z gradovi Kamen, Glanz oziroma (Novi) Gutenberg, Gamberk in Boštanj pri Grosupljem sledili njegovi trije sinovi Erenrajh, Janez Jurij II. († 1630) in Volf Ditrih († 1616) baroni Lambergi. Po poravnavi z bratom je leta 1620 oziroma 1625 Janez Jurij II. baron Lamberg postal edini lastnik vsega imetja. Ko je leta 1630 umrl, mu je sledil sin Adam, po njegovi smrti leta 1653 je gospostvo pripadlo njegovemu sinu Janezu Juriju. Po njegovi smrti leta 1707 je njegov sin Franc Adam grof Lamberg, ki je umrl leta 1719, gospostvo zapustil sinu Francu Bernardu. V posesti Lambergov je gospostvo Kamen z gradom Kamen, razvalino Glanz oziroma (Novi) Gutenberg, dvorcem Drnča (od začetka 17. stoletja) in dvorcem Kacenštajn v Begunjah (od leta 1763) ter dvorcem Zagorice pri Bledu (od leta 1765) ostalo do leta 1810, ko ga je Janez Nepomuk grof Lamberg v obdobju francoske okupacije prodal.¹⁸⁷

Za Glanz je bilo pod Lambergi najpomembnejše tisto obdobje, ko je bil njegov gospodar Jakob III.

¹⁸⁰ Adam, 550 let od bitke za Radovljico, str. 2–3; Adam in SinoBAD, Nekaj utrnikov z razstave, str. 3; Adam in Jere in SinoBAD, *Stara Radovljica*, str. 51, 53; prim. Kos, Čas bojevnikov, str. 132.

¹⁸¹ Prim. Adam in SinoBAD, Nekaj utrnikov z razstave, str. 3; Adam in Jere in SinoBAD, *Stara Radovljica*, str. 53.

¹⁸² V razvalini je deloma ohranjen eden od takrat izdelanih okenskih okvirjev (prim. Sapač, Grad Bela Peč, str. 380, op. 141).

¹⁸³ Po Valvasorjevi upodobitvi iz okoli leta 1678 je utemeljeno sklepati, da je bilo tisto poslopje na koncu oziroma po nadzidavi v 16. stoletju trinadstropno.

¹⁸⁴ Prim. Sapač, Grad Bela Peč, str. 327–352.

¹⁸⁵ Adam et al., *Stara Radovljica*, str. 53.

¹⁸⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 550; Smole, *Graščine*, str. 209; Kos, Čas bojevnikov, str. 131; Adam, *Grad Kamen*, 1, str. 26; Adam et al., *Stara Radovljica*, str. 47, 51, 53; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 150.

¹⁸⁷ Smole, *Graščine*, str. 74, 96, 140, 150, 180, 209, 368, 462, 552, 634; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 550; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Kos, Čas bojevnikov, str. 116, 119, 120, 135, 191; Baraga, *Grad Mirna*, str. 75–76; Dolničar, *Zgodovina*, str. 101, 251–252.

Na glavni fasadi dvorca Drnča vzdana spominska plošča z gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg iz leta 1558 – leta 2007 in 2012 (foto: Igor Sapač, 2007, 2012).

baron Lamberg, ki ga je po potresu leta 1511 dvignil iz ruševin in mu dal podobo odlične grajske stavbe z novim imenom. O tem priča na pravokotni renesančni kamniti plošči z Lambergovim grbom vklesan napis: ROM : KAY : MT ETC. FERDINANDI RATH / VND LANDTSHAFTMAN IN CRAIN / HERR IACOB VON LAMBERG FREYHERR / ZVM STAIN VND GVETENBERG LIESS MICH VOM / GRVNT IM 1.5.31. IAR / ERHEBEN VND WARD / VOLGE[N]TS MIT KAY= / =SERLICHER VND LANTS= / =FVRSTLICHER FREYHAIT / ZV[M] GVENTENBERG GENANNT / GOT GEB GLVKSALIG END 1.5.58.¹⁸⁸ V prevodu napis sporoča: *Rimskega cesarskega veličanstva Ferdinanda itd. svetovalec in deželni glavar na Kranjskem gospod Jakob plemeniti Lamberg, baron na Kamnu in Gutenbergu, me je dal leta 1531 dvigniti od tal in me je nato s cesarsko in deželno knežjo svobodo imenoval Gutenberg. Bog, daj srečen konec! 1558.* Plošča torej sporoča, da je dal Jakob (III.) baron Lamberg grajsko stavbo Glanz med letoma 1531 in 1558 povsem obnoviti in da jo je s privoljenjem kralja oziroma od leta 1558 cesarja Ferdinanda I. preimenoval v Gutenberg. Plošča z vklesanim napisom je sprva gotovo krasila enega od glavnih portalov na prenovljenem Glanzu oziroma (Novem) Gutenbergu, sedaj pa je vzdana na glavnem pročelju bližnjega renesančnega dvorca Drnča v Dvorski vasi pri Begunjah iz druge polovice 16. stoletja.¹⁸⁹

Jakob III. baron Lamberg je bil v drugi tretjini 16. stoletja najuglednejši član plemiške rodovine Lamberg. Rodil se je leta 1508, najverjetneje na Gorenjskem. V virih je omenjen od leta 1517. Od leta 1523 je študiral na Dunaju in od leta 1538 je bil senior vseh vej Lambergov. Boril se je proti Osmanom. Leta 1544 je z drugimi člani kamensko-gutenberške linije rodovine Lamberg dobil baronski naslov. Med letoma 1544 in 1558 je bil kranjski deželni upravitelj in poveljnik kranjske vojske, med letoma 1558 in 1566 pa kranjski deželni glavar. Kot deželni funkcionar je z družino v glavnem prebival v Ljubljani, pa tudi v novem utrjenem renesančnem dvorcu Boštanj pri Grosupljem, ki ga je v oporoki namenil svoji ženi za do smrti stanovanje. Umrli je najverjetneje leta 1566 in pokopali so ga v prezbiteriju ljubljanske stolnice, na njegovo željo levo ob njegovem znamenitem sorodniku, škofu Žigi Lambergu, kjer je bil do porušitve

zadnje prenovne stavbe leta 2011 so tudi poškodbe na starem fasadnem ometu okoli plošče kazale, da so ploščo vzdicali sekundarno. Valvasor pri opisu dvorca Drnča plošče ne omenja, tako kakor, denimo, plošče pri opisih dvorcev Tušanj, Zapuže ali Boštanj, niti je ni mogoče opaziti na njegovi sicer zelo natančni upodobitvi dvorca. Zato je mogoče pomisliti, da so ploščo iz propadajočih razvalin gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg prenesli šele po letu 1678 oziroma 1689, morda približno takrat, ko so po letu 1763 prenesli podobni plošči Jakoba III. barona Lamberga iz opuščenega gradu Kamen na dvorec Kacenštajn v Begunjah (prim. Valvasor, *Topografija Kranjske*, št. 311). Dobra ohranjenost plošče napeljuje na domnevo, da so jo iz razvalin Glanza odstranili razmeroma zgodaj. Ivan Stopar in Dušan Kos sta zmotno zapisala, da je plošča nastala za dvorec Drnča. Obenem sta tudi zmotno domnevala, da sta napisni plošči Jakoba III. barona Lamberga z gradu Kamen z letnicama 1537 in 1548, ki sta sedaj sekundarno vzdani na dvorcu Kacenštajn, že izvirno nastali za Kacenštajn, ki v 16. stoletju ni bil last rodovine Lamberg (Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 34–38, 72, 76; Kos, *Čas bojevnikov*, str. 120; prim. Avguštin, *Graščina v Begunjah*, str. 10; Sinobad, *Dežela*, str. 198; Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 753–754, 765, 809, 819–820).

¹⁸⁸ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 36.

¹⁸⁹ Ploščo so z opuščenega Glanza oziroma Novega Gutenberga na dvorec Drnča prenesli zatem, ko so Lambergi na začetku 17. stoletja pridobili tisti dvorec in ga vključili v gospodstvo Kamen ter nanj prenesli aktualne funkcije opuščenega Glanza. Prenesli so jo gotovo še pred letom 1810, ko so Lambergi Drnčo prodali (prim. Smole, *Graščina*, str. 140). Da plošča na dvorcu Drnča ni na prvotnem mestu, kaže tudi kamen, iz katerega je izdelana; ta ni primerljiv s kamnom, iz katerega so izdelani drugi renesančni elementi na zunanjsčini dvorca. Do

Razvaline gradu Glanz oziroma Klanjec / Burgruine Gutenberg na upodobitvi Conrada Grefeja (Grefe in Radics, Stara Kranjska/Alt-Krain, št. 58).

stare stolne cerkve leta 1701 ohranjen njegov monumentalni marmorni nagrobni spomenik.¹⁹⁰ Njegov glavni dedič je postal njegov sin Janez Jurij I. baron Lamberg († 1579).¹⁹¹

Jakob III. baron Lamberg je bil najbolj strasten graditelj v zgodovini rodovine Lamberg, ki se je med 15. in 18. stoletjem, ko je naglo napredovala po družbeni lestvici, na področju gradov in dvorcev odlikovala z bogato arhitekturno dejavnostjo. Z njim je ambiciozno in inovativno družinsko graditeljstvo doseglo vrhunec.¹⁹² Med letoma 1549 in 1558 je dal

kot deželni funkcionar na lokaciji manjšega srednjeveškega stolpastega dvora Boštanj pri Žalni blizu Grosupljega zgraditi izjemno razsežni, monumentalni in reprezentativni novi renesančni utrjen dvorec, ki je bil do požiga med drugo svetovno vojno leta 1943 ena najodličnejših renesančnih arhitektur na Slovenskem. Poleg tega je obsežno renesančno prezidal in povečal srednjeveške gradove Kamen pri Begunjah (med letoma 1530 in 1553 oziroma 1566), Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (med letoma 1531 in 1558) ter Gamberk v Zasavju (med letoma 1553 in 1566).¹⁹³ Bil je tudi lastnik grajske stavbe v Pod-

¹⁹⁰ Kos, Čas bojevnikov, str. 115, 119–120, 122–123, 190, 191; Kos, *Zgodovina morale*, str. 175–176; prim. Otorepec, Lamberg, str. 94; Žvanut, *Od viteza*, str. 116; Sinobad, *Dežela*, str. 198; Dolničar, *Zgodovina*, str. 101, 251–252.

¹⁹¹ Kos, Čas bojevnikov, str. 122–123.

¹⁹² Večina grajskih stavb, ki so jih člani rodovine Lamberg na novo zgradili ali pa temeljito povečali in prezidali, je na Kranjskem predstavljala novost – tako v formalno-oblikovnem kot v funkcionalnem smislu (prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 164, 172–173; Sapač, Grad Breg, str. 448–452).

¹⁹³ Prim. Valvasor, *Dije Ebre*, XI, str. 337, 550; Smole, *Graščine*, str. 96, 150, 634; Žvanut, *Od viteza*, str. 173; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 36, 38, 72, 76 (z napačno navedbo, da so napisne plošče, ki dejansko pričajo o prezidavah gradov Kamen in Glanz, sedaj na prvotnih lokacijah); Kos, Čas bojevnikov, str. 120, 190; Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 738, 753–754, 765, 809, 819–820, 835; Sapač, Grad Breg, str. 451. Vse naštetje grajske stavbe so sedaj razvaljene in o renesanč-

vinu.¹⁹⁴ Morda je dal prav on srednjeveški stolpasti dvor, ki ga omenja Valvasor, nadomestiti z novim renesančnim dvorcem.¹⁹⁵

Jakob III. baron Lamberg se obsežnih gradbenih posegov na Glanzu najbrž ni lotil z namenom, da bi si tam uredil novo ali dodatno rezidenco. Če se je zadrževal na Zgornjem Gorenjskem, je gotovo prebival v gradu Kamen, ki je bil formalni rodbinski sedež in ki ga je dal skupaj s bratom Francem temeljito obnoviti ter zelo povečati. Vse kaže, da je dal veliko na spomin in družinsko tradicijo in da je zelo skrbel, da njegovo ime ne bi šlo v pozabo.¹⁹⁶ Glanz je očitno prenovil v sklopu temeljite prenove kompleksa gradu Kamen in po drugi strani kot nadomestek za med potresom leta 1511 razdejani grad (Stari) Gutenberg, da bi tako ohranil pomemben del družinske tradicije oziroma spomin na matični grad Lambergov na Kranjskem. Ždi se, da je bilo na Glanzu bolj od arhitekturne ambicioznosti pomembno, da je prenovljena grajska stavba prevzela častitljivo staro ime Gutenberg, ki je bilo za Lamberge zelo pomembno. Lambergi so se morali (Staremu) Gutenbergu takrat dokončno odreči, saj je po smrti Viljema Winklerja pl. Hainfelda okoli leta 1550 kljub dolgotrajni dediščinski pravdi prešel v last Volfa Žwickla.¹⁹⁷ Vse kaže, da si je posledično leta 1557 Jakob III. baron Lamberg od kralja Ferdinanda I. izposloval dovoljenje, da ime razvaljenega gradu, ki je imel pomen matičnega gradu Lambergov na Gorenjskem, prenese na sosednji Glanz.¹⁹⁸ Čeprav temeljito prenovljeni Glanz oziroma (Novi) Gutenberg za Jakoba III. barona Lamberga po letu 1544 ni imel posebnega rezidenčnega pomena, je imel veliko simbolno vrednost kot nadomestni matični grad. Zato ne preseneča, da je Jakob III. baron Lamberg v svoji oporoki določil, da njegovi dediči

gorenjske posesti in še zlasti gospostev Kamen ter Gutenberg, za razliko od Boštanja na Dolenjskem in posesti na Koroškem, nikakor ne smejo odsvojiti.¹⁹⁹

Čeprav je Jakob III. baron Lamberg gotovo vložil v prenovo Glanza velike napore in tudi veliko denarja, grajski stavbi z novim imenom ni bil usojen dolg obstanek. Na začetku 17. stoletja so Lambergi od Gallenbergov kupili bližnji udobni manjši renesančni dvorec Drnča v dolini blizu Begunj, ki je v zračni črti oddaljen približno 1,5 km proti jugozahodu oziroma pol ure hoda.²⁰⁰ Vse kaže, da so Glanz oziroma (Novi) Gutenberg, ki je bil zaradi višinske lege oziroma težje pristopnosti bistveno manj udoben in funkcionalen, kmalu zatem opustili in ga prepustili propadu, njegovo rezidenčno in upravno funkcijo pa je prevzel dvorec Drnča. Gotovo ni bilo naključje, da so na Drnčo z Glanza prenesli tudi omenjeno napisno ploščo iz leta 1558.²⁰¹ Vse kaže, da so Glanz že v prvi polovici 17. stoletja začeli uporabljati kot priročen kamnolom in so gradbeni material od tam odvažali ter ga uporabljali za nove gradnje v bližini. Okoli leta 1678 izdelana upodobitev v Valvasorjevi skicni knjigi kaže grajski kompleks že v povsem razvaljeni obliki.²⁰² Že v 18. stoletju so bili ostanki tako skromni, da jih niso vrisali na avstrijski vojaški zemljevid in niti omenili v spremnem besedilu k tistemu zemljevidu.²⁰³ Zato ne preseneča, da ostankov pozneje niso vrisali niti v natančnejšo mapo franciscjskega katastra, ki je nastala leta 1826.²⁰⁴ Kljub temu pa nekdanji grad ni povsem utonil v pozabi in okoli leta 1900 je znani avstrijski slikar Conrad Grefe (1823–1907) v tehniki gvaša ustvaril slikovito upodobitev zadnjih visokih škrb in njegovega zidovja, ki je bila nato v obliki kromolitografije z naslovom *Razvalina Klanjec na Gorenjskem oziroma Burgruine Gutenberg* vključena v tiskani album z naslovom *Stara Kranjska oziroma Alt-Krain*.²⁰⁵ Visoke razvaljene škrbine zidovja so pozneje propadle, ohranili pa so se ostanki, ki dovolj nazorno dokumentirajo nek-

nih gradbenih podvigih je mogoče sklepati samo na podlagi fragmentov.

¹⁹⁴ Prim. Smole, *Graščine*, str. 368.

¹⁹⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 445–446. Podvin je imel za Lamberge poseben pomen, saj so bili nasledniki v moškem rodu izumrlih Podvinskih in so po njih prevzeli njihov grb ter precejšne premoženje. Ždi se malo verjetno, da bi srednjeveški stolpasti dvor nadomestili z novoveškim dvorcem šele v 17. stoletju. Morda so srednjeveški stolpasti dvor med renesančnimi gradbenimi deli celo ohranili in pred njim zgradili razmeroma dolg in ozek petosni enoinpolnadstropni renesančni trakt, ki je dal celoti novoveški značaj. Po drugi svetovni vojni so dvorec med predelavo v hotel temeljito modernizirali in ga povečali ter mu v dobršni meri odvzeli historični pomen (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 110–113).

¹⁹⁶ O tem je mogoče sklepati tudi po dokumentiranih datiranih kamnitih napisnih ploščah z njegovim imenom, ki jih je dal v zvezi z obsežnimi gradbenimi posegi vzditi na grajskih stavbah Kamen (sedaj na dvorcu Kacenštajn v Begunjah), Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (sedaj na dvorcu Drnča pri Begunjah) in Boštanj pri Grosupljem (uničena okoli leta 1955).

¹⁹⁷ Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 121.

¹⁹⁸ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 242; Kos, Čas bojevnikov, str. 120; prim. Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16; Zabukovec, Bistrica: grad Gutenberg, str. 3; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120; Smole, *Graščine*, str. 180.

¹⁹⁹ Kos, Čas bojevnikov, str. 120.

²⁰⁰ Smole, *Graščine*, str. 140; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 529.

²⁰¹ Podobna usoda je v 18. stoletju doletela sosednji grad Kamen; Lambergi so leta 1763 po nakupu udobnejšega sosednjega dvorca Kacenštajn, ki je bil pred tem v lasti rodovine Kascjaner, nanj s Kamna prenesli rezidenčne, upravne in gospodarske funkcije ter tudi dve napisni plošči Jakoba III. barona Lamberga iz let 1537 in 1549. Grad Kamen se je zatem kmalu spremenil v popolno razvalino (prim. Avguštin, *Graščina v Begunjah*, str. 10; Smole, *Graščine*, str. 74, 209; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 72, 76; Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 765, 809).

²⁰² Prim. Valvasor, *Topografija Kranjske*, št. 90.

²⁰³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4, sek. 135.

²⁰⁴ ARS, AS 176/L/L265, list 2.

²⁰⁵ Grefe in Radics, *Stara Kranjska/Alt-Krain*, št. 58. Upodobitev sem leta 2016 zmotno povezal z gradom Waldenberg (Sapač, Grad Waldenberg, str. 331). Ivan Stopar je upodobitev leta 1996 zmotno povezal z gradom (Stari) Gutenberg nad Tržičem (Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 56).

Pogled na ostanke skrajnega jugovzhodnega dela nekdanjega stavbnega kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

danjo tlorisno zasnovo in ki so leta 1967 pritegnili prve profesionalne raziskovalce historičnih stavbnih stvaritev.²⁰⁶

Opis in oznaka ostankov gradu Glanz

Ostanki grajskega kompleksa stojijo na dokaj položnem južnem pobočju Dobrče, malce nad cesto med dolinama Begunjščice in Tržiške Bistrice, približno 500 m severozahodno nad vasjo Slatna. Poglede nanje iz okolice v celoti zakrivajo drevesa in grmičevje. Ostanki sivega kamnitega zidovja, ki nikjer ne presegajo višine 5 m in ki nikjer nimajo ohranjenih slogovno opredeljivih stavbnih členov, se razprostirajo na petih različno obsežnih terasastih platojih. Že na prvi pogled je razvidno, da je bil nekdanji grajski kompleks zelo heterogena grajena celota, sestavljena iz različno obsežnih stavb z raznolikimi vsebinami, in da na tej lokaciji, ki je naravno slabo zavarovana, nikoli ni stal značilni utrjeni srednjeveški grad.

Nekdanji grajski kompleks in asfaltirano glavno cesto povezuje pot, ki je dolga približno 115 m in ki se dokaj položno vzpenja proti severovzhodu. Za-

četek nekdanjega grajskega kompleksa je ob zavoju poti. Tam sta na najnižjem terasastem platoju, ki ima približno trapezasto talno ploskev in ki je bil nekoč očitno obdan s 50 cm debelim kamnitim zidom, razpoznavni talni ploskvi dveh manjših poslopij, ki sta se najverjetneje stikali. Razvaljeni ostanki enega ali obeh poslopij so vidni na upodobitvi iz Valvasorjeve skicne knjige iz okoli leta 1678. Po tisti upodobitvi je mogoče sklepati, da sta bili poslopji dokaj nizki. Južno poslopje je imelo okroglo talno ploskev s premerom 8 m in 4,6 m široko poglobitvijo na sredini. Prostorska postavitev kaže, da najverjetneje to niso ostanki nekega valjastega grajskega obrambnega stolpa in še najmanj samostojnega izpostavljenega stolpa – propugnakula, kakršni so značilni za srednjeveške gradove med 12. in 14. stoletjem.²⁰⁷ Mogoče je pomisliti, da je bilo tam gumno ali apnenica.²⁰⁸ Po velikosti talne ploskve in poglobitvi se zdi najbolj verjetno, da je bil tam zastrešen vodni zbiralnik oziroma cisterna. Severno poslopje je bilo zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 11,4 × 7,9 m in v notranjščini s prečnim zidom predeljeno na dva neenaka dela. Kamniti obodni zidovi tega poslopja, ki jih sedaj skoraj v celoti prekriva ruševinski gruč, so bili najverjetneje debeli 90 cm. Po položaju in velikosti platoja ter upoštevanje značaj stavbnih ostankov

²⁰⁶ 24. marca 1967 je terenska ekipa Gorenjskega muzeja (Aleš Valič, Majda Zontar, Marjan Sajovic) in Zavoda za spomeniško varstvo Kranj (Peter Fister) v sklopu prvega sistematičnega raziskovanja grajske dediščine na Gorenjskem izdelala fotografsko in topografsko dokumentacijo ter terenske izmere ostankov gradu (Zontar in Zupančič, Terenske raziskave, str. 24–25).

²⁰⁷ Prim. Globočnik, »Čudovit položaj, str. 92; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 120, 122, 123, 124.

²⁰⁸ Za posredovani podatek se zahvaljujem kolegu Juretu Smolinskemu.

Lokacija nekdanjega obzidanega vrta in ostanki eskarpnega zidu na jugozahodni strani drugega platoja nekdanjega stavbnega kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

na njem je mogoče sklepati, da je bilo to območje namenjeno gospodarskim dejavnostim.

Najnižji plato na severovzhodni strani zamejujejo ostanki do 2 m visokega kamnitega eskarpnega zidu, ki je, enako kakor ostanki zidovja na območju najnižjega platoja, zgrajen iz večjih in manjših apnenčevih lomljencev. Lomljenci niso položeni v plasti. Struktura dokaj neakakovostne zidave kaže, da je zidovje najverjetneje nastalo v zgodnjem novem veku. Valvasorjeva upodobitev tega zidovja ne kaže. Na jugovzhodu sega eskarpni zid vse do zaključka grajske dostopne poti. Vse kaže, da je na zaključku poti nekoč stal glavni vhod oziroma porton v grajski kompleks, ki pa je sedaj do tal podrta in so njegovi sledovi zabrisani. Vzhodno od lokacije nekdanjega glavnega vhoda je tlorisna črta eskarpnega zidu v topem kotu zalomljena in eskarpno zidovje se nadaljuje proti jugovzhodu. Kamnito eskarpno zidovje je na tistem segmentu na zunanji strani visoko do 4 m, na notranji strani do 1 m in debelo približno 60 cm. Tudi tam je zidava dokaj neakakovostna, najverjetneje zgodnjenovoveška, iz večjih in manjših apnenčevih lomljencev, ki niso položeni v plasti. Ob jugovzhodnem koncu je zidovje v dolžini približno 13 m do tal podrto. Pred podrtim delom zidovja je v ohranjenem delu približno 2 m od tal viden grobo obklesan kamen, ki konzolno sega iz zidu. Funkcija tistega kamna ni pojasnjena. Morda so ga vgradili kot sidrni element, za steno ali verjetneje kontrafor, ki pa nikoli ni bil zgrajen. Vsekakor to ni sled nekega porušenega grajskega pomožnega poslopja, ki bi bilo

naslonjeno na zunanjo stran eskarpnega zidu.²⁰⁹ Vse kaže, da je bil na tisti lokaciji pred propadom grajskega kompleksa manjši obzidan grajski vrt; pred eskarpnim zidom je na njegovi zunanji oziroma jugozahodni strani razpoznaven plato v obliki terase v izmeri približno 15,9 × 8,3 m, ki je bila nekoč najverjetneje obdana z nizkim vrtnim zidom.

Opisani eskarpni zid je zamejeval zalomljeno jugozahodno stranico drugega grajskega platoja, ki je dolg do 60 m, širok do 26 m ter sestavljen iz trapezastega jugovzhodnega in pravokotnega severozahodnega dela. Jugovzhodni del je bil nepozidan in zamejen z zidom, severozahodni del pa je vključeval dve pomožni grajski poslopji. Jugovzhodni del se proti vzhodu s talno ploskvijo zožuje in v njegovi jugovzhodni obzidni stranici, ki je sedaj do tal podrta, je bil nekoč očitno drugi vhod oziroma drugi porton na drugi grajski plato; tam se je končala pot, ki je po južnem pobočju Dobrče speljana do vasi Slatna. Na severovzhodni strani pravokotnega severozahodnega dela drugega grajskega platoja stojijo do 1,5 m visoki ostanki 70 cm debelega kamnitega zidovja dokaj velikega novoveškega grajskega gospodarskega poslopja, ki je bilo zasnovano na podolžni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 6,2 × 24,5 m in ki je bilo v času nastanka upodobitve iz Valvasorjeve skicne knjige okoli leta 1678 še v celoti ohranjeno in pokrito z dvokapno streho. Po tisti upodobitvi, ki kaže, da je bilo poslopje v zgornjem

²⁰⁹ Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 122.

Pogled na notranjo stran razvaljenega severnega vogala nekdanjega skednja gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

delu med zidanimi slopi v glavnem leseno, je mogoče sklepati, da je tu stal grajski skedenj. Vhod v to poslopje je bil sredi njegove krajše jugovzhodne stranice. Ob zahodnem koncu daljše jugozahodne stranice poslopja stojijo do 1,5 m visoki ostanki 60 cm debelega obodnega zidovja manjšega poslopja, ki je bilo postavljeno na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $5,2 \times 11$ m in sekundarno naslonjeno na jugozahodno stranico eskarpnega zidu drugega grajskega platoja. Koščki opeke med neurejeno zidavo iz apnenčevih lomljencev kažejo, da je to poslopje nastalo šele tik pred propadom grajskega kompleksa v 17. stoletju.²¹⁰ Valvasorjeva upodobitev tega poslopja ne kaže. Očitno je bilo zelo nizko. Morda je bil tam eden od grajskih hlevov, pomisliti pa je mogoče tudi na možnost, da so bili tam bivalni prostori za grajske hlapce in dekle. Poslopje so postavili na severozahodni strani obzidanega izravnane gospodarskega dvorišča s približno pravokotno talno ploskvijo v izmeri $14 \times 23,5$ m, ki se je navezovalo na daljšo jugozahodno stranico grajskega skednja.

Na severni strani severnega vogala nekdanjega grajskega skednja oziroma na skrajnem severnem delu grajskega kompleksa stojijo ostanki večjega enonadstropnega gospodarskega poslopja s 70 cm debelim kamnitim zidovjem.²¹¹ Tisto poslopje je bilo

zgrajeno z vključitvijo manjšega starejšega poslopja in najverjetneje zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $13 \times 23,4$ m. Zdi se, da je tam, na tretjem grajskem platoju, nasproti vhoda v jedro grajskega kompleksa, stala grajska kašča z grajsko kletjo oziroma hlevom za konje v spodnji etaži. Vzhodni del talne ploskve zavzemajo ostanki starejšega manjšega enonadstropnega poslopja, ki je bilo zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri $7,4 \times 12$ m in v notranjščini s kamnito steno prečno predeljeno na dva neenaka dela. Na zahodni vogal tega starejšega poslopja, ki je ohranjen do višine približno 2,5 m, so sekundarno naslonili notranjo podolžno prečno steno povečanega poslopja. Struktura zidave zidovja prvotnega poslopja je dokaj nepravilna, iz večjih in manjših apnenčevih lomljencev, brez razvidne težnje po platenju, kar kaže, da zidovje gotovo ni nastalo pred 15. stoletjem. Struktura zidave prizidanega zidovja je zelo podobna, kar nakazuje, da stavbni fazi časovno nista razmaknjeni za daljše obdobje oziroma za več stoletij. Prizidani del poslopja so najverjetneje zasnovali na talni ploskvi v obliki kljuke, tako, da so z novimi prostori obzidali jugozahodno in severozahodno fasado prvotnega poslopja. Prizidek je imel na jugozahodu najverjetneje dve etaži, njegov severni del pa zaradi dvigovanja terena najverjetneje ni bil podkleten in je imel zgolj eno etažo. Spodnja etaža prizidanega dela je bila zasnovana kot 5 m širok in 22 m dolg prostor. Vhod v tisti prostor je bil na jugovzhodni strani, nasproti vhoda v grajsko jedro. Med obema vhomoma je

²¹⁰ Za drugačno mnenje prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 120–121, 124.

²¹¹ Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 120–121.

Pogled na razvaljeno notranjo steno nekdanje kašče gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg. Na desni strani stene je vidna cezura, ki kaže obseg prvotne stavbe in mlajši prizidek (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogled na nizke ostanke zidovja osrednjega grajskega poslopja oziroma prvotnega srednjeveškega stolpastega dvora na območju jedra stavbnega kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogled na ostanke obzidja nekdanjega severovzhodnega dvorišča jedra gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogleda na obokano odprtino v obzidju nekdanjega severovzhodnega dvorišča jedra gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

na tretjem grajskem platoju nekdanje manipulativno grajsko dvorišče, ki je zasnovano na približno pravokotni talni ploskvi v izmeri 16×22 m. Tisto dvorišče je bilo dostopno z južne strani preko položne rampe z drugega grajskega platoja in s severovzhodne strani, s poti, ki se položno dviguje po pobočju Dobrče. Na jugozahodni strani je bilo manipulativno dvorišče zamejeno z grajskim skednjem, na severozahodni strani z večjim enonadstropnim gospodarskim poslopjem, na jugovzhodni strani z grajskim jedrom, na severovzhodni strani pa najverjetneje z obzidjem, ki je bilo na koncu poti predrto s portonom.

Osrednji del nekdanjega grajskega kompleksa oziroma četrti grajski plato zavzema območje nekdanjega grajskega jedra. To je tlorsko največji in naj-

bolj razčlenjen del grajskega kompleksa. Sestavljen je iz treh različno velikih pravokotnih talnih ploskev, ki se zajedajo ena v drugo. Osrednja talna ploskev je najmanjša in meri $12,5 \times 17$ m. Vse kaže, da je tam stalo osrednje grajsko poslopje, ki je imelo od 1 do 2 m debele obodne zidove in v spodnji etaži vsaj tri prostore. Zidovje je skoraj povsod do tal podrto in ostanki so zakriti z ruševinskimi grobljami.²¹² Struktura kamnite zidave ni razpoznavna. Po upodobitvi iz Valvasorjeve skicne knjige, pa tudi po upodobitvi,

²¹² Prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 118–120. Situacija je primerljiva z lokacijo nekdanjega gradu oziroma stolpastega dvora Kamen nad Velesovim (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 90–92).

Pogled na ostanke severozahodne stranice obzidja glavnega dvorišča gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg z lokacijo nekdanjega vhoda oziroma portona, nad katerim je bila morda vzdignjena spominska napisna plošča iz leta 1558 (foto: Igor Sapač, 2020).

ki jo je okoli leta 1900 ustvaril Conrad Grefe, je mogoče sklepati, da je bilo zidovje tega poslopja dokaj visoko oziroma vsaj dvonadstropno. Sled 1 m debelega kamnitega prečnega zidu v notranjščini nekdanjega poslopja kaže, da je bilo vsaj v pritličju v osnovi predeljeno na dva enako velika dela. Ostanek 70 cm debelega zidu, ki je postavljen v nekdanji notranjščini pravokotno na potek nekdanje severozahodne fasadne stene, nakazuje, da so v notranjščini najverjetneje sekundarno oblikovali manjši prostor in ob njem morda prostor za stopnišče.

Vzporedno s potekom severovzhodne fasadne stene nekdanjega osrednjega grajskega poslopja je na četrtem grajskem platoju razpoznavno približno 26 m dolgo in 8,5 m široko območje nekdanjega severovzhodnega dvorišča grajskega jedra. Vse kaže, da je bilo tisto dvorišče nekoč na vseh straneh obdano z zidom in da je imelo krajši podaljšek na jugozahodu, ob severozahodni fasadni steni osrednjega grajskega poslopja. Dvoriščno obzidje je sedaj skoraj povsod do tal podrto in njegov potek je mogoče zgolj slutiti v konfiguraciji terena. Samo severovzhodna stranica nekdanjega obzidja je v razvaljeni obliki do dolžine 21 m še dobro razpoznavna; njeni ostanki še vedno dosegajo višino 4 m. Vse kaže, da je bila tista stranica obzidja v spodnjem delu zasnovana kot eskarpni zid, debel kar približno 2 m. Tako močan eskarpni zid je bil nujen, ker so izravnano dvoriščno površino med obzidjem in osrednjim grajskim poslopjem pridobili

z odkopavanjem oziroma izsekavanjem pobočja Dobrče do globine približno 4 m. Struktura zidave je slabo prepoznavna, ker je kamniti zidni plašč v celoti odluščen. Zdi se, da so apnenčevi lomljenci vsaj deloma postavljeni v plasti in da je zidovje torej nastalo v poznem srednjem veku, med 13. in 15. stoletjem. Konfiguracija terena kaže, da je bilo obzidje z dvoriščne strani nekoč najverjetneje enkrat višje in visoko približno 8 m. Ob vzhodnem koncu ostanka obzidja je pri tleh ohranjena 1,7 m široka in vsaj 1,7 m visoka segmentno obokana odprtina, ki v enaki širini sega skozi celotno debelino zidovja. Njena lokacija, ki je na zunanji strani obzidja vkopana globoko v teren pobočja Dobrče, kaže, da gotovo ni imela funkcije prehoda skozi obzidje oziroma portala.²¹³ Pomisliti je mogoče na možnost, da so jo zasnovali kot izhod iz gradu v sili.²¹⁴ Bolj verjetno se zdi, da je povezana z leta 1968 objavljenim podatkom, da je bil v grad nekoč napeljan studenec Uršna voda.²¹⁵ Zdi se, da je bila studenčnica nekoč speljana po pobočju Dobrče navzdol po umetnem jarku, ki je bil morda pokrit

²¹³ Prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 114, 118, 119.

²¹⁴ S tem v zvezi je mogoča primerjava z nekdanjim skrivnim izhodom, ki je sredi 16. stoletja nastal v kompleksu bližnjega gradu Kamen (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 84).

²¹⁵ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 289. Za vodne napeljave do srednjeveških gradov prim. Gleue, *Ohne Wasser keine Burg*, str. 18–25.

oziroma obokan in ki se je zaključil prav z opisano odprtino v obzidju grajskega jedra.

Dvoriščna površina na severovzhodni strani osrednjega grajskega poslopja in četrtega grajskega platoja je bila nekoč najverjetneje s 6, 5 m dolgim zidom in s portonom ločena od glavnega grajskega dvorišča, ki se je razprostiralo pred jugovzhodno in jugozahodno fasadno steno osrednjega grajskega poslopja. Tisto dvorišče je bilo dolgo do 27, 5 m in široko do 22 m ter na severozahodni, jugozahodni in jugovzhodni strani zamejeno z dvoriščnim obzidjem, ki je bilo debelo približno 1,4 m. Od tistega obzidja je ostal predvsem ostanek na severozahodni strani, ob nekdanjem južnem vogalu pa je razpoznavnih nekaj nizkih sledov na terenu. Severozahodna in jugovzhodna obzidna stranica sta bili prebiti s prehodoma oziroma portonoma, ki sta do tal podrta, a je njuni lokaciji na terenu še mogoče slutiti. Ostanek severozahodne obzidne stranice je na zunanji strani visok do 4 m in kaže nepravilno strukturo zidave iz večjih in manjših apnenčevih lomljencev brez plastenja. Obzidje s takšno strukturo zidave gotovo ni nastalo pred 15. stoletjem. Na notranji strani tiste obzidne stranice je razpoznavna zidna polica; 1,4 m debelo obzidje se je tam približno 1,5 m nad sedanjo nasuto talno površino za 60 cm stopničasto zožilo do debeline 80 cm. Zidna polica je gotovo služila za namestitev lesenega obrambnega hodnika nad vhodom na glavno grajsko dvorišče. Ugibati je mogoče, ali je bila nad vhodom na zunanji strani obzidja vzdana omenjena napisna plošča Jakoba III. barona Lamberga iz leta 1558. Na drugi strani vhoda oziroma severovzhodno od nje je v kotu dvorišča stalo manjše poslopje, ki so ga zgradili z naslonitvijo na notranjo stran vhodnega obzidja in na jugozahodno fasadno steno osrednjega grajskega poslopja. Od tistega poslopja, ki je imelo notranjo pravokotno površino veliko samo 2,8 × 3,8 m, so razpoznavni nizki ostanki njegovega jugozahodnega in jugovzhodnega zidu, ki sta bila debela do 90 cm. Glede na položaj tistega poslopja v grajskem kompleksu in skromno velikost njegove talne ploskve je najbolj utemeljena domneva, da je bil tam prostor grajskega vratarja oziroma ključarja. Poslopje je bilo najverjetneje zgolj pritlično in ni presegalo višine dvoriščnega obzidja.

Povsem ločeno od nekdanjega obzidja grajskega jedra in osrednjega grajskega poslopja stoji na skrajnem jugovzhodnem delu grajskega kompleksa oziroma na petem in obenem najvišje ležečem grajskem platoju ostanek izoliranega dela grajskega kompleksa. Do njega je z območja grajskega jedra položno navzgor speljana široka pot, ki je dolga približno 30 m. Ta del grajskega kompleksa, ki je dobro razpoznaven tudi na upodobitvi iz Valvasorjeve skicne knjige, je zasnovan na pravilni pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 22 × 35 m. Talna ploskev je na vseh štirih straneh obdana z ostanki kamnitega obodnega obzidja, ki je debelo od 1,2 do 1,5 m in visoko še do

4 m. Na jugozahodni in jugovzhodni stranici obzidja so opazne lokacije nekdanjih okenskih odprtín, ki jih kaže Valvasorjeva upodobitev. Struktura zidave obzidja je povsod enotna in dokaj nepravilna, iz večjih in manjših lomljencev v širokih izravnalnih plasteh, ki kažejo značilnosti t. i. kompartmentne zidave, kakršna je značilna za čas med 13. in 15. stoletjem. Na vogalih so vgrajeni apnenčevi ogelniki v obliki dokaj velikih in pravilnih kvadrov. Glavni vhod v ta del grajskega kompleksa je bil skozi nekdanji porton sredi severozahodne obzidne stranice. Za preходом je dokaj obsežna in natančno izravnana platojska dvoriščna površina, ki je nastala z odkopavanjem oziroma izsekavanjem pobočja Dobrče. Zaradi tega ima severovzhodna stranica obzidja značaj eskarpnega zidu, ki je debel 1,5 m. Na notranji strani obzidja je bilo samo ob zahodnem vogalu zidano poslopje; zasnovano je bilo na talni ploskvi v izmeri 8,8 × 16 m in je imelo od 1,2 do 1,4 m debele obodne zidove. Velikost in zasnova talne ploskve ter višina zidovja, ki je dokumentirana na Valvasorjevi upodobitvi, kažejo, da je bilo poslopje vseskozi najverjetneje enonadstropno in da ni imelo značaja grajskega palačija ali celo stolpa.²¹⁶ Vezani stiki zidov kažejo, da je tisto poslopje nastalo sočasno z obzidjem in da je bilo v notranjščini že od začetka prečno predeljeno na dva približno enaka prostora. V enem od prostorov so leta 1967 dokumentirali poznosrednjeveško stropno konzolo iz lehnjaka, ki je sedaj ni več.²¹⁷ Konzola je nekoč gotovo opirala masiven lesen neometan tramovni strop med pritličjem in nadstropjem. Vhod v poslopje je bilo na njegovi severovzhodni steni, v bližini prehoda skozi obzidje tega dela grajskega kompleksa. Ob nekdanjem vhodu v poslopje je na notranji strani tiste stene razpoznavna segmentno obokana zidna niša, ki je globoka 50 cm. Niša kaže, da sta imela prostora v pritličju poslopja najverjetneje bivalno funkcijo. Po ostankih nekdanjih okenskih odprtín v celotni dolžini jugozahodnega obzidja tega dela grajskega kompleksa je mogoče sklepati, da so prvotno zidano poslopje sekundarno podaljšali proti jugovzhodu, vse do jugovzhodne obzidne stranice. Ker na dvorišču ni opaznih sledov dvoriščne stene podaljška, je mogoče pomisliti, da je bila dvoriščna stena konstruirana v lesu in da je bila nad njo enokapna streha, ki je bila postavljena do obodnega obzidja. Vse kaže, da severovzhodne tri petine dvoriščne površine nikoli niso bile zapolnjene s poslopji. Takšna stavbna zasnova kaže, da je imel izolirani jugovzhodni del grajskega kompleksa značaj pristave in da tam ne gre iskati prvotnega zametka grajskega kompleksa Glanz oziroma (Novi) Gutenberg.²¹⁸

²¹⁶ Za zmotno interpretacijo prim. Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 24; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109; Bre-mec, *Arheološka topografija*, str. 117.

²¹⁷ Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 24.

²¹⁸ Za drugačno mnenje prim. Bre-mec, *Arheološka topografija*, str. 117.

Struktura zidave na jugozahodni strani obodnega obzidja nekdanje pristave na skrajnem jugovzhodnem delu kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

Pogled na zaraščeno območje izravnane dvorišča nekdanje pristave na skrajnem jugovzhodnem delu kompleksa gradu Glanz oziroma (Novi) Gutenberg (foto: Igor Sapač, 2020).

Na skrajnem severovzhodnem koncu grajskega kompleksa so povsem ločeno od njega, v oddaljenosti približno 80 m v zračni črti od severovzhodne stranice obzidja grajskega jedra in približno 20 m višje od nivoja nekdanjega dvorišča grajskega jedra vidni sledovi neke stavbe z okroglo talno ploskvijo premera približno 9 m. V osrednjem delu tiste okrogle talne ploskve je razpoznavna plitka okrogla poglobitev oziroma kotanja s premerom približno 5 m. Okoli poglobitve se v ruševinski groblji sluti nekdanji zidani obod z debelino približno 2 m. Po dimenzijah ostankov bi bilo mogoče pomisliti, da je na tisti lokaciji nekoč stal značilni samostojni grajski izpostavljeni stolp – propugnakul.²¹⁹ A ker vse kaže, da na lo-

kaciji grajskega jedra v srednjem veku ni bilo pravega utrjenega gradu in ker je lokacija okrogle stavbe na severni in vzhodni strani tesno obdana s pobočjem Dobrče, je bolj verjetna domneva, da je na tisti lokaciji stal objekt, ki je bil povezan z omenjenim zajetjem studenca Uršna voda.

Interpretacija stavbnega razvoja gradu Glanz

Nekdanji grajski kompleks je bil doslej deležen že nekaj bežnih poskusov interpretacije njegovega stavbnega razvoja.²²⁰ Zaradi premalo natančne do-

²¹⁹ Prim. Žontar in Zupančič, Terenske raziskave, str. 25; Glo-

bočnik, »Čudovit položaj, str. 92; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 113, 123–124.
²²⁰ Žontar in Zupančič, Terenske raziskave, str. 24; Jakič, *Vsi*

kumentacije grajskih ostalin, na osnovi katere bi bilo mogoče korektno izpeljati stavbnozgodovinsko analizo, noben od teh poskusov ni bil uspešen in ga ni mogoče jemati kot osnovo za primerno poglobljeno stavbnozgodovinsko interpretacijo. Prav tako se pri stavbnozgodovinski analizi ne gre nekritično zanašati na podatek z leta 1558 izdelane omenjene plošče Jakoba III. barona Lamberga, da je bilo grajsko poslopje leta 1531 dvignjeno od tal oziroma ponovno zgrajeno.²²¹

1. faza: prvotna stavbna zasnova pred koncem 14. stoletja

Analize razpoložljivih pisnih zgodovinskih virov, grajske lokacije v prostoru in tlorisne zasnove grajskega kompleksa prepričljivo kažejo, da je Glanz nastal kot značilni poznosrednjeveški neutrjeni stolpasti dvor.²²² Velikost pravokotne talne ploskve osrednjega grajskega poslopja v izmeri 12,5 × 17 m kaže, da je poslopje dvora gotovo nastalo pred koncem 14. stoletja, morda že celo v 13. stoletju.²²³ Dokumentirana

nenavadna debelina severovzhodne fasadne stene, ki je z 2 m enkrat širša od drugih obodnih sten, je morda nastala kot posledica sekundarne sanacije poškodovane prvotne stene. To bi se utegnulo zgoditi med obnovo po potresu leta 1511. Po drugi strani ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je bila tista stena že prvotno debelejša in v spodnjem delu ob stiku s pobočjem Dobrče zasnovana kot eskarpni zid. Po velikosti talne ploskve in z upoštevanjem ustreznih analogij je mogoče sklepati, da je bila talna ploskev stavbe že od začetka prečno predeljena na dva približno enaka dela. Vhod v poslopje je bil najverjetneje vseskozi v pritličju na severnem delu krajše severozahodne stene.²²⁴ Po Valvasorjevi upodobitvi in analogijah je utemeljeno domnevati, da je bilo poslopje dvora sprva dvonadstropno in da je bilo najverjetneje pokrito s strmo štirikapno škodlasto streho. Ob zidanem stolpastem poslopju so gotovo stala še manjša pomožna poslopja, ki so bila najverjetneje lesena, a so poznejše gradnje njihove sledi povsem zabrisale.

Tako zasnovani kompleks poznosrednjeveškega dvora je najverjetneje funkcionalno dopolnjeval bližnji stavbni kompleks gradu Kamen pri Begunjah.²²⁵

slovenski gradovi, str. 109; Globočnik, »Čudovit položaj, str. 92; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110–125; Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 753–754; prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 43–44.

²²¹ Prenovitelji srednjeveških grajskih poslopij so v 16. stoletju pri navajanju obsega izpeljanih gradbenih del z napisi na spominskih ploščah pogosto zelo pretiravali. Npr. na gradu Turjak nameščena spominska plošča z letnico 1520 navaja, da je bil prvotni grad po potresu leta 1511 razsut in da ga je dal Trojan pl. Auersperg nato do tal podreti ter leta 1520 začel na novo graditi. Novejše raziskave so pokazale, da so v stavbno zasnovo iz 16. stoletja vključili obsežne dele srednjeveške grajske zasnove, ki je torej niso do tal podrli. Tudi napisna plošča, ki je bila nekoč vzdana na gradu Pilštanj in ki je sedaj nameščena na pilštanski župnijski cerkvi, sporoča, da je bil tamkajšnji grad leta 1570 ponovno zgrajen. Tudi tam so raziskave pokazale, da so med prenovo v 16. stoletju v veliki meri ohranili srednjeveško grajsko zidovje in da gradu torej niso ponovno zgradili, marveč zgolj obnovili. Na nekdanjem štoku oziroma dvorcu Thumersfelden v Vuzenici, porušenem leta 2007, je bila nad glavnim portalom vzdana napisna plošča z letnico 1658, stavbne raziskave pa so pokazale, da je stavba stala že vsaj v 15. stoletju.

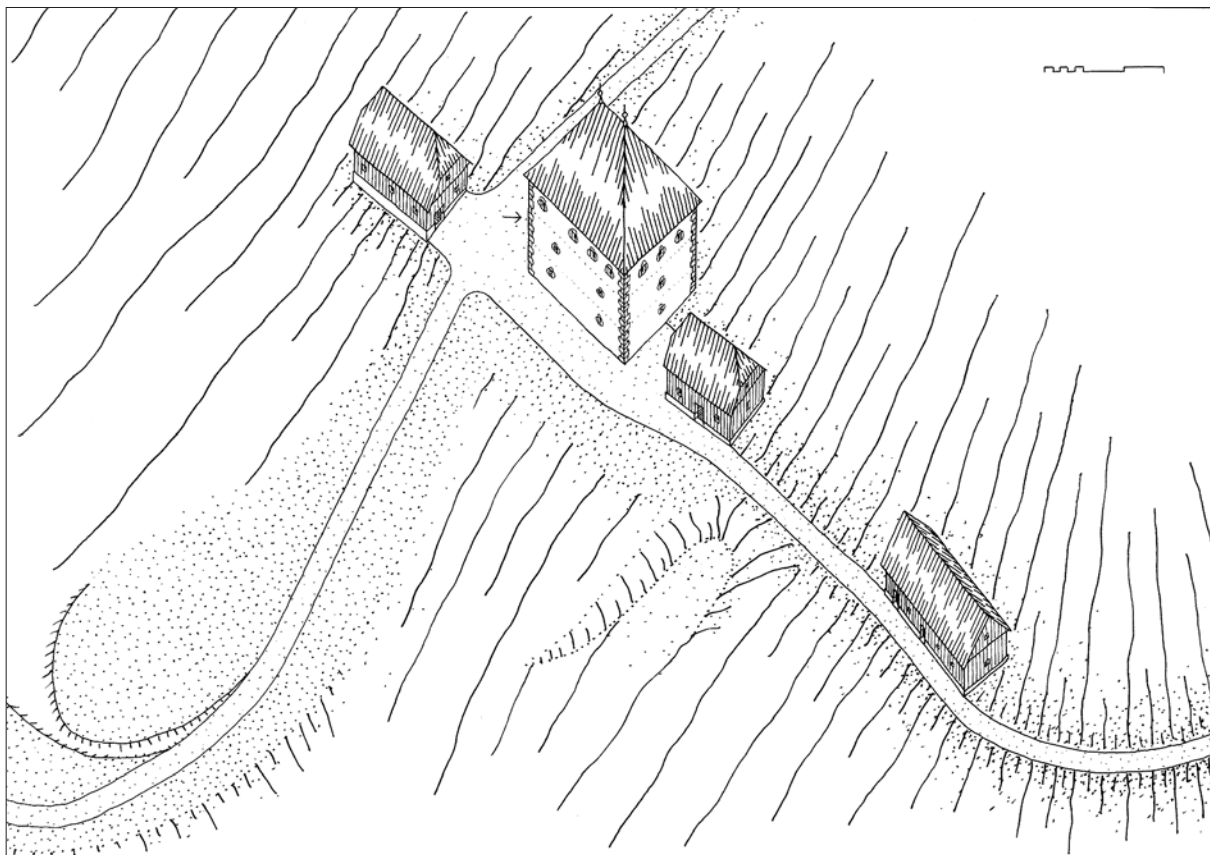
²²² Za opredelitev poznosrednjeveških plemiških dvorov v slovenskem prostoru prim. Stopar, *Architektursymbolik*, str. 147–169; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410; Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–402. Za prvo opredelitev in ovrednotenje stolpastih dvorov na Gorenjskem: Komelj, *Gradovi na Gorenjskem*, str. 18. Mnoge stolpaste dvore so v obdobju renesanse razširili v dvorce. Npr. Valvasor v *Slavi* pri opisu dvorca Podvin navaja, da je bil tam nekoč samo mogočen stolp, ki so ga imenovali Turn-Podwein (Stolp Podvin) in ki je bil matična hiša gospodov von Podwein ali Podvinskih (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 445–446).

²²³ Smiselne so primerjave dokumentiranih velikosti talnih ploskev poznosrednjeveških stolpastih dvorov v gorenjskem prostoru. Bližnji dvor na lokaciji sedanjega dvorca Kacenštajn v Begunjah, ki je domnevno stal že pred letom 1283, je imel pravokotno talno ploskev v izmeri približno 12,8 × 18,5 m. Trije obodni zidovi prvotnega stolpastega poslopja so v spodnji etaži debeli 1,3 m, severovzhodni zid pa je debel 1,4 m. Prim. tloris v: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 69. Nekdanji ortenburški dvor v Radovljici, ki je stal že vsaj v 14. stoletju, domnevno pa že v drugi polovici 13. stoletja, in iz

katerega se je razvil sedanji baročni mestni dvorec, je bil najverjetneje zasnovan na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 10 × 14 m oziroma – manj verjetno – 14,5 × 14 m in je imel v spodnji etaži 1 m debele zidove. Dvor Strmol pri Cerkljah je bil najverjetneje že pred letom 1287 zasnovan na talni ploskvi v izmeri 11,5 × 15 m in je v spodnji etaži dobil 1,5 m debelo obodno zidovje. Dvor Kamen nad Velesovim, ki je najverjetneje stal že leta 1359, je bil zasnovan na talni ploskvi v izmeri 11 × 14 m in je imel od 1 m do 1,5 m debele obodne zidove. Dvor Polhov Gradec, ki je nastal pred letom 1350, je bil zasnovan na talni ploskvi v izmeri 9,5 × 12,5 m in je imel približno 1 m debele obodne zidove. Zaradi nazornejših opredelitev prvotne stavbne zasnove Glanza v nadaljevanju navajam še dokumentirane velikosti pravokotnih talnih ploskev nekaterih značilnih stolpastih dvorov na območju Dolenjske, Notranjske in Štajerske: Gracarjev turn (9 × 12 m), Škrljevo (9,7 × 11,5 m), Boštanj pri Grosupljem (8 × 12 m), Luknja pri Novem mestu (13 × 21 m), Pogonik blizu Litije (8 × 11 m), Otočec (11 × 16 m), Struga ob Krki (15 × 17 m), Rakovnik pri Šentrupertu (10,8 × 15,5 m), Studeno pri Postojni (8–10 × 14, 5 m), Kebelj na Pohorju (9 × 12 m), Hrastovec v Slovenskih goricah (11 × 17 m), Negova v Slovenskih goricah (11,5 × 14,5 m). Tradicija poznosrednjeveških dvorov se je ohranila še v 16. stoletju. Značilen primer je Vukovski dvor oziroma Vilkenhof blizu Maribora, ki je nastal okoli leta 1550 in ki ima pravokotno talno ploskev v izmeri 10,5 × 13,5 m ter 80 cm debele zidove v prvem nadstropju. Dvori v 16. stoletju so imeli sicer največkrat večje talne ploskve od srednjeveških dvorov. Značilna primera sta Turn v Radečah iz zgodnjega 16. stoletja s približno 14 × 18 m veliko talno ploskvijo in Golnik iz poznega 16. stoletja s približno 12,5 × 20 m veliko talno ploskvijo.

²²⁴ Vhodi na stranski fasadi so dokumentirani tudi na poslopih stolpastih dvorov Gracarjev turn in Rakovnik na Dolenjskem.

²²⁵ Kompleks gradu Kamen je bil pred poznim 14. stoletjem dokaj skromen in sestavljen iz dveh poslopij. Na zahodu je stalo dvonadstropno tricelično bivalno poslopje oziroma palacij s približno pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 8,5 × 19 m, s približno 1,5 m debelimi obodnimi zidovi v pritličju in s sočasnim manjšim obzidanim dvoriščem pred vhodom na zahodni strani, ki je bilo zavarovano z obrambnim jarkom. Na vzhodu kompleksa je na višji legi samostojno stal več-

Dvor Glanz v poznem 14. stoletju. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

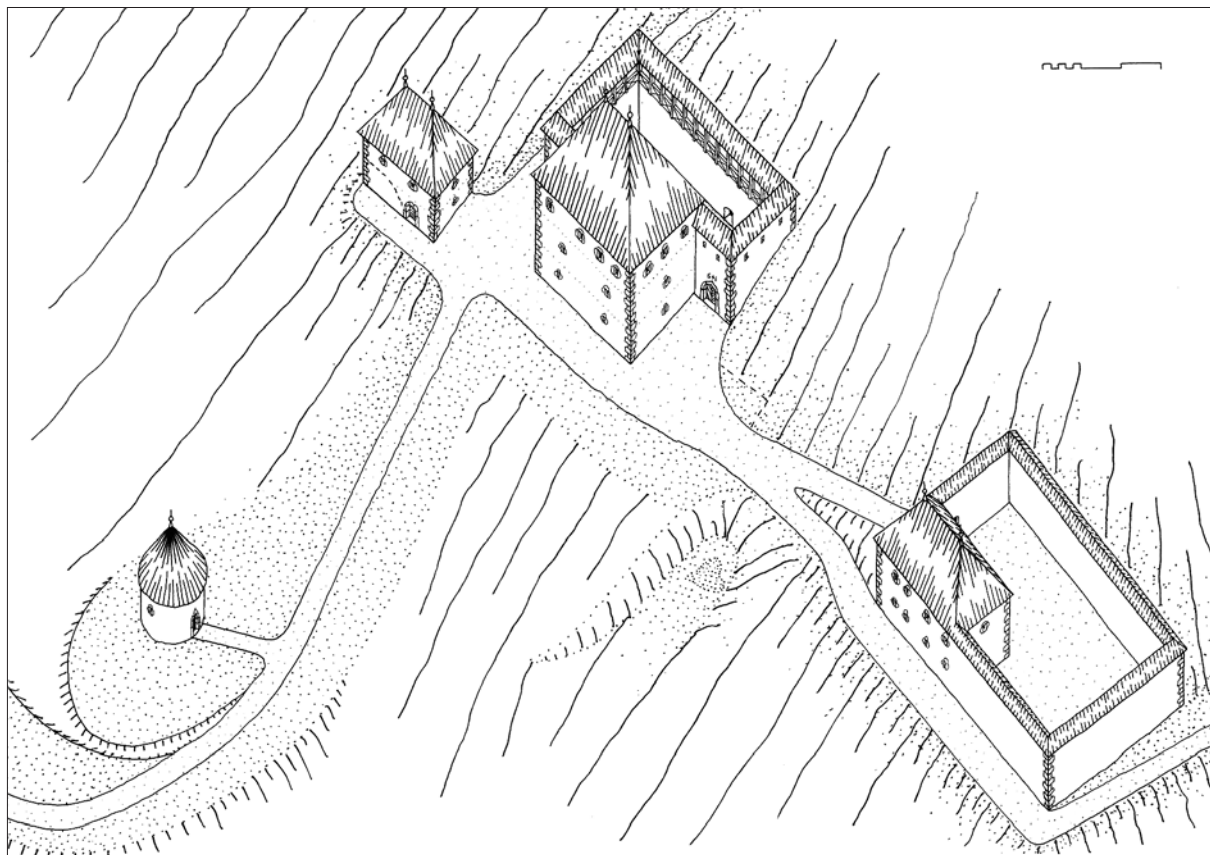
Dislocirani del gradu Kamen je bila domnevno tudi utrdba na lokaciji Preska, jugozahodno ob cesti med Tržičem in Begunjami, na zahodnem robu območja vasi Slatna.²²⁶ Tista lokacija je od nekdanjega stolpastega dvora Glanz oddaljena v zračni črti približno 470 m proti severozahodu, od gradu Kamen pa približno 960 m proti jugu. Vse kaže, da je strateško postavljena utrdba na tisti lokaciji nadzorovala dostop do doline Drage z gradom Kamen z vzhodne strani oziroma iz smeri doline Tržiške Bistrice. Postavili so jo na umetno preoblikovano manjšo kopasto vzpetino s premerom približno 65 m in z izravnanim vrhom ter jo za zahodni strani zavarovali s prečnim

jarkom na pobočju vzpetine. Vzpetino so še dodatno zavarovali z jarkom in okopom ob njenem vznožju na južni strani. Ostanki zidovja niso vidni in zato nekdanje utrdbе ni mogoče natančneje opredeliti in datirati. Glede na obseg lokacije, konfiguracijo terena in obcestno lego se zdi najbolj utemeljena domneva, da je tam v 13. stoletju stal drugi oziroma južni izpostavljeni stolp – propugnakul – gradu Kamen. Dopustno je pomisliti, da je dvor Glanz nastal v povezavi s to utrdbo in da je bila njegova predhodnica na tem območju oziroma da je nastal tudi zaradi potrebe po povečanju bivalnih površin te utrdbе. Časa propada izpostavljene utrdbе na Preski ni mogoče opredeliti.²²⁷ Na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja in v mapi franciscejskega katastra ni označena.

nadstropni izpostavljeni stolp – propugnakul – s pravokotno talno ploskvijo v izmeri $8,3 \times 9,7$ m, s približno 2 m debelimi zidovi v pritličju in z manjšim obzidanim dvoriščem pred vhom. Pred drugo polovico 15. stoletja so kompleks onkraj obrambnega jarka pred palacijem dopolnili še z manjšim – najverjetneje enonadstropnim – gotskim poslopjem, ki so ga zasnovali na pravokotni talni ploskvi v izmeri $8 \times 11,5$ m in ki je na treh straneh dobilo 1 m debele obodne zidove, na zahodni strani pa zid, ki je debel 1,5 m (prim. Fister, *Grad Kamen*; Fister, *Delo na spomeniških gradovih*; Fister, *Umetnost*, str. 181).

²²⁶ V registru nepremične kulturne dediščine je lokacija vpisana z imenom Slatna – Arheološko najdišče Preska in z oznako EŠD 17605 (prim. Bremec, *Arheološka topografija*, str. 207–209, op. 33, 36). Datacija utrdbе v 10. stoletje oziroma v obdobje protiturškega utrjevanja ni ustrezno utemeljena.

²²⁷ Morda se na takrat že opuščeno utrdbo na Preski nanaša oznaka *burkstal* v listini iz leta 1442, ki omenja grad in utrdbo Kamen pri Radovljici: ... *das haus vnd vesten zu Stain pey Radmondsdorff ... mit sambt dem burkstal* ... (Kosi et al., *Historigrafična topografija*, str. 397). Oznaka *burkstal* (burgstall) lahko pomeni gradišče, lahko pa tudi grajsko pomirje. Oznaki *haus vnd vesten* – hiša (grad) in utrdba – ne pomenita nujno dveh različnih stavb, prav mogoče je bila z to oznako določena ena stavba z dvema funkcijama, bivalno in obrambno (prim. Adam in Jere in Sinobad, *Stara Radovljica*, str. 51).

Grad Glanz okoli leta 1500. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

2. faza: širitev stavbnega kompleksa do konca 15. stoletja

Vse kaže, da so prvotni dvor še pred koncem srednjega veka dopolnili z različnimi novimi gradnjami. Najobsežnejši gradbeni podvig je bila postavitve večje samostojno zasnovane utrjene stavbe oziroma pristave, ki je na zaključku stavbnega razvoja tvorila izolirani jugovzhodni del grajskega kompleksa. Ker je tisti del grajskega kompleksa v razvalinah še dokaj celovito razpoznaven in ker stoji na najvišji lokaciji, so ga prvi raziskovalci gradu Glanz zmotno interpretirali kot najstarejši del in prvotni zameetek grajskega kompleksa.²²⁸ Pristavo so zasnovali na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 22×35 m ter jo obdali z dokaj močnim in kakovostno zgrajenim obzidjem, na katerega so na notranji strani ob zahodnem vogalu prizidali dvocelično poslopje s pravokotno talno ploskvijo in najverjetneje enonadstropno stavbno maso. Tlorisna zasnova pristave spominja na manjše zasnove obodnih gradov iz 12. in 13. stoletja, vendar pa dokumentirane stavbne mase dokazujejo,

da tam v resnici nikoli ni stala grajska obodna zasnova. Tudi značilna struktura zidave dokazuje, da je pristava nastala šele po sredini 13. stoletja. Vse kaže, da je bilo zidano poslopje s štirimi okenskimi osmi na sprednji strani samo enonadstropno in da ni presegalo višine obodnega obzidja, ki je bilo po Valvasorjevi upodobitvi in sedanjem nivoju terena na severovzhodni strani sodeč visoko približno 7 ali 8 m. Dokaj majhnega zidanega poslopja torej nikakor ni utemeljeno interpretirati kot palacija obodne grajske zasnove. Najverjetneje je bil to bivalni objekt za oskrbnika pristave in morda tudi za druge uslužbence na dvoru. V slovenskem prostoru k poznosrednjeveški utrjeni pristavi grajskega kompleksa Glanz ni mogoče najti ustrezne primerjave.²²⁹

Zdi se, da je približno takrat, ko so zgradili utrjeno pristavo, nastalo tudi manjše obzidano dvorišče na severovzhodni strani prvotnega stolpastega dvora.

²²⁸ Prim. Žontar in Zupančič, *Terenske raziskave*, str. 24; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 109; Bremec, *Arheološka topografija*, str. 110–125; Sapač, *Mesta, trgi, gradovi in samostani*, str. 753–754.

²²⁹ Pogojno jo je mogoče primerjati s poznosrednjeveškima prehodnima obrambnima oboroma pred glavnim vhodom gradu Žovnek, ki sta nastala v 14. stoletju ali v prvi polovici 15. stoletja. Smiselna je tudi primerjava z nekdanjo pristavo Vitovšev v bližini podružnične cerkve sv. Magdalene pri Otoščah v zgornji Vipavski dolini, ki je domnevno nastala ob koncu 16. stoletja, proti koncu 19. stoletja pa so jo opustili in je sedaj razvaljena. Tista pristava je z velikostjo pravokotne talne ploskve v izmeri 48×53 m sicer veliko obsežnejša.

Severovzhodno stranico tistega obzidja so, prav tako kot severovzhodno stranico obzidja utrjene pristave, vkopali globoko v teren pobočja Dobrče. Vse kaže, da so z obzidanim dvoriščem zavarovali vhod v stolpasti dvor in dvoru s tem dali značaj manjše utrjene grajske zasnove.²³⁰ Hkrati z dvoriščnim obzidjem je nastala tudi segmentnoločno obokana odprtina v prizemnem delu njegove severovzhodno stranico. Po konfiguraciji terena sodeč je dvoriščno obzidje segalo do višine tal drugega nadstropja stolpastega dvora. Po analogijah je mogoče sklepati, da je bilo zastrešeno in na notranji strani opremljeno z lesenimi obrambnimi hodniki.

Zahodno od poslopja prvotnega stolpastega dvora so najverjetneje še pred koncem 15. stoletja zgradili pomožno enonadstropno dvocelično stavbo s pravokotno talno ploskvijo v izmeri 7,4 × 12 m. Morda so takrat na tisti lokaciji nadomestili starejše leseno poslopje. Vhod v novo stavbo je bil najverjetneje ob južnem koncu njene jugozahodne fasade. Spodnja etaža stavbe, ki je bila napol vkopana v teren, je imela najverjetneje funkcijo kleti, zgornja etaža pa funkcijo kašče.

Segmentnoločno obokana odprtina v prizemnem delu severovzhodne stranice obzidja nekdanjega dvorišča na severovzhodni strani prvotnega stolpastega dvora kaže, da so najverjetneje že pred koncem 15. stoletja poskrbeli za oskrbo stavbnega kompleksa s pitno vodo. Dopustno je pomisliti, da so še pred omenjeno napeljavo vode iz studenca Uršna voda, dvor oskrbovali z vodo iz posebnega vodnega zbiralnika oziroma cisterne.²³¹ Zdi se najbolj verjetno, da je bila cisterna na lokaciji stavbe z okroglo talno ploskvijo s premerom 8 m in s 4,6 m široko poglobitvijo na sredini, na najnižjem in skrajnem zahodnem predelu poznejšega grajskega kompleksa.²³² Morda so cisterno uredili že hkrati z gradnjo poslopja prvotnega stolpastega dvora in jo – ker dvor ni imel obzidanega dvorišča – dopolnili z zaščitno nadzemno konstrukcijo v obliki nizkega valjastega stolpčaste stozčasto streho. O nekdanji višini zidovja stolpčaste stavbe je mogoče domnevati po Valvasorjevi upodobitvi, ki kaže pravilno vodoravno izravnano zgornji rob

razkritega zidovja, kar je mogoče jemati kot indic, da zidovje nikoli ni bilo višje od približno 4 m. Vodni zbiralniki z zaščitno nadzemno konstrukcijo stolpčaste oblike so v slovenskem prostoru dokumentirani že v obdobju pozne antike,²³³ uveljavljeni pa so bili tudi na poznosrednjeveških gradovih.²³⁴

Upošteva je stavbno zasnovu, strukturo zidave in zgodovinske okoliščine na tem območju med 13. in 15. stoletjem se zdi najbolj utemeljena domneva, da so drugo fazo stavbnega razvoja grajskega kompleksa Glanz oziroma (Novi) Gutenberg izpeljali v obdobju med letoma 1420 in 1426, ko je bil grad Kamen glavna rezidenca Hermana III. grofa Celjskega. Bistveno manj je verjetno, da so kompleks razširili šele v obdobju turških vpadov v zadnji tretjini 15. stoletja. Tej tezi nasprotuje zlasti masivnost zidovja pristave, ki si jo je v skrajno racionalnem obdobju protiturskega utrjevanja zelo težko predstavljati.²³⁵ Prav tako je malo verjetno, da je bil stavbni kompleks razdejan med boji za celjsko dediščino leta 1457 in nato obnovljen ter razširjen.²³⁶

3. faza: obnova in širitev stavbnega kompleksa v 16. stoletju

Valvasor navaja, da je v letu 1509 na Kranjskem prišlo do hudega potresa, ki je na gradu naredil

²³⁰ Na podoben način so v 14. ali 15. stoletju z obzidanima dvoriščema dopolnili prvotna stolpasta dvora Otočec in Trebnje na Dolenjskem. Tudi bližnji srednjeveški dvor na lokaciji sedanjega dvorca Kacenštajn v Begunjah so pred 16. stoletjem dopolnili z obzidanim dvoriščem. Ostanke dvoriščnega obzidja so leta 1970 izkopali na dvorišču dvorca in njihov potek je od takrat prezentiran v dvoriščnem tlaku. Obzidje je bilo dopolnjeno s polkrožno stavbo, najverjetneje obrambnim stolpčcem (prim. Fister, Begunje, str. 209–210; Avguštin, Graščina v Begunjah, str. 10). Tloris je objavljen v: Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 69, fotografija iz zraka v: Avguštin, Graščina v Begunjah, str. 5.

²³¹ Za vodne zbiralnike oziroma cisterne na srednjeveških gradovih prim. Gleue, *Ohne Wasser keine Burg*, str. 25–31.

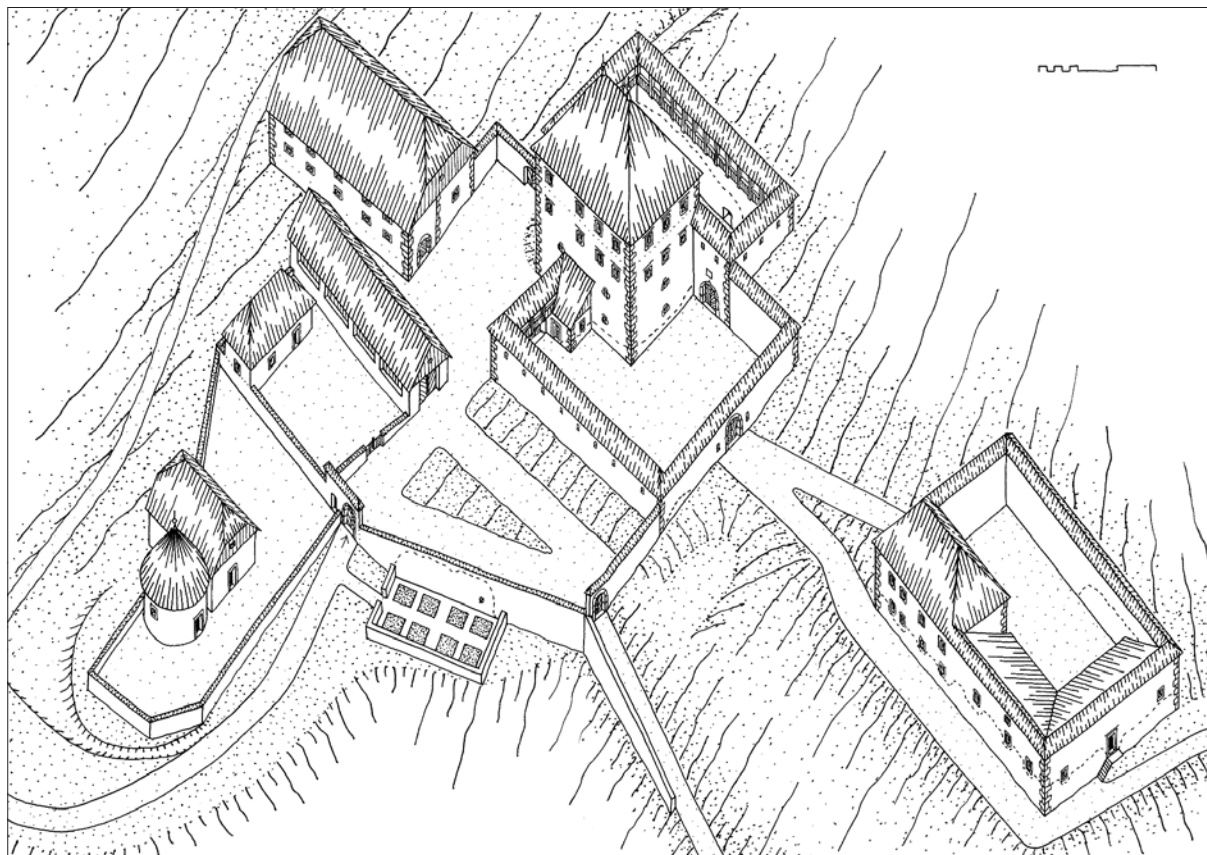
²³² Premer poglobitve je primerljiv s premeroma dokumentiranih nekdanjih cistern na gradovih Školj in Tolmin iz 16. stoletja.

²³³ Dobro raziskani in dokumentirani so vodni zbiralniki v okviru poznoantičnih višinskih naselbin Rifnik nad Šentjurjem pri Celju, Ajdovski gradec blizu Sevnice in Korinj oziroma Korinjski hrib nad Velikim Korinjem na Dolenjskem.

²³⁴ Raziskan in dokumentiran je vodni zbiralnik na nekdanjem gradu Reštanj blizu Brestanice ob Savi, ki so ga uredili v sočasno zgrajenem obrambnem stolpu iz 13. stoletja zgrajen stolp z zbiralnikom je bil zasnovan na približno kvadratni talni ploskvi s 6 m dolgo stranico, notranji premer okroglega zbiralnika v oglatem stolpu pa znaša približno 4 m.

²³⁵ S tem v zvezi je smiselna primerjava z arhitekturo protiturskih tabornih utrd (prim. Fister, *Arhitektura*). V bližini gradu Glanz so v obdobju protiturskega utrjevanja zgradili tabor ob cerkvi sv. Janeza Krstnika v vasi Kovor, od katerega pa so ostali samo skromni ostanki (Fister, *Arhitektura*, str. 158).

²³⁶ Valvasor pri opisu bližnjega dvorca Kacenštajn v Begunjah navaja, da ga je leta 1458 hudo prizadel oziroma porušil grof Herman Celjski in da so ga pozneje spet postavili (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 299; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 529; Fister, *Grad Kamen*, str. 17). Valvasor je pri tem pomešal podatke in zmotno povezal razdejanje gradu Kacenštajn pri Šoštanju v celjsko-habsburški fajdi okoli leta 1437 z boji za celjsko dediščino okoli leta 1457 (prim. *Kronika grofov celjskih*, str. 64; Avguštin, Graščina v Begunjah, str. 10; Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 75). Kljub temu je treba dopustiti možnost, da je bil dvor v Begunjah med boji za celjsko dediščino poškodovan oziroma razdejan (prim. Stopar, *Grajske stavbe*, 6, str. 75–76). Vsekakor so se na širšem območju Radovljice okoli leta 1457 odvijali ogorčeni boji za celjsko dediščino med cesarskimi četami, katere so podpirali tudi Lambergi z Gutenberga, in četami celjskega vojskovodje Jana Vitovca (prim. *Kronika grofov celjskih*, str. 54–56, poglavje XXXVIII; Adam, 550 let od bitke za Radovljico, str. 1–3). Dvor Glanz je bil v tistem obdobju malo pomemben, bil je odročen in ni imel posebnega strateškega pomena. Prej bi bilo pričakovati napad na grad Kamen, ki pa se očitno ni zgodil.

Grad Glanz oziroma (Novi) Gutenberg v drugi polovici 16. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

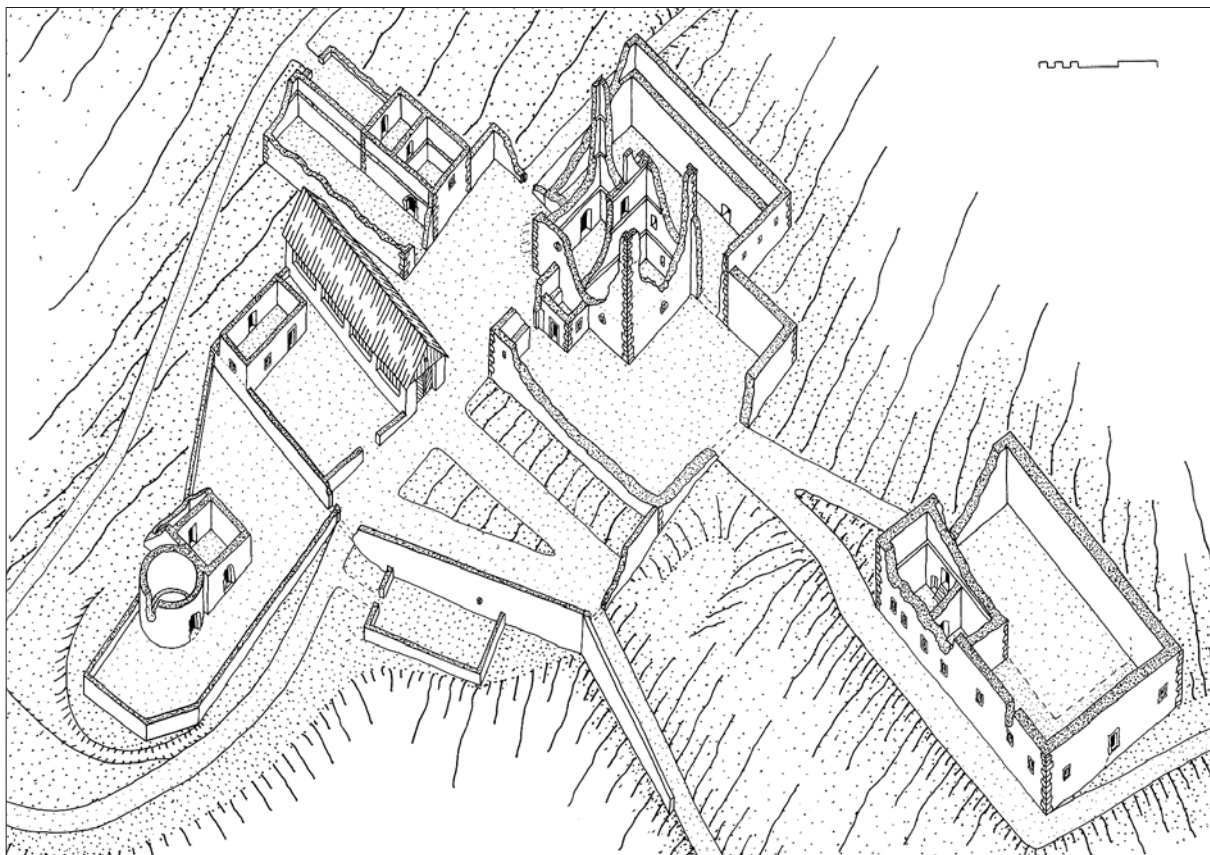
ogromno škodo.²³⁷ Podatek se nedvomno nanaša na potres 26. marca 1511. Zaradi skromnih ostalin je sedaj težko sklepati, do kolikšne mere je bila takrat prizadeta srednjeveška stavbna substanca. Analiza ohranjenega srednjeveškega zidovja na sosednjih gradovih Kamen in Gutenberg kaže, da nikakor ni verjetno, da bi bilo na Glanzu prizadeto celotno zidovje oziroma da bi po potresu srednjeveško zidovje v celoti odstranili ter ga nadomestili z novim. To potrjuje tudi dovolj dobro ohranjeno obodno zidovje pristave, ki je brez značilnih potresnih poškodb. Tudi prvotni stolpasti dvor med potresom ni bil popolnoma razdejan, sicer med gradbenimi deli v 16. stoletju ne bi ohranili njegove srednjeveške tlorisne zasnove. Gotovo pa so bile poškodbe precejšnje, saj sicer Valvasor gotovo ne bi omenil ogromne povzročene škode. Domnevati smemo, da je bilo poškodovano zlasti zidovje višjih poslopij in da je bilo torej najbolj prizadeto zidovje v vrhnjem delu prvotnega stolpastega dvora. Zgolj ugibati je mogoče, ali so prva obnovitvena dela opravili že takoj po potresu. Vsekakor so se temeljite prenove lotili najpozneje leta 1531 in jo dokončali skoraj tri desetletja pozneje, leta 1558. Pri tem ni šlo zgolj za nujno popotresno obnovo,

marveč tudi za ambiciozno širitev stavbnega kompleksa, ki je na koncu dobil tudi novo ime.

Morda so takrat na starih temeljih – podobno kakor izpostavljeni obrambni stolp na sosednjem gradu Kamen – deloma na novo zgradili poslopje stolpastega dvora. Utemeljeno je pomisliti, da so v sklopu popotresne sanacije razmajano severovzhodno steno prvotnega stolpastega dvora na zunanji strani obzidali oziroma jo okrepili z novo steno, ki je bila naslonjena neposredno nanjo.²³⁸ Na podlagi primerjave z nekdanjim stolpastim dvorom Strmol pri Cerkljah, pa z nekdanjima dolenjskima stolpastima dvoroma Rakovnik in Gracarjev turn, je mogoče domnevati, da so med prenovo prvotnemu dvonadstropnemu stolpastemu dvoru dodali še tretje nadstropje in da je s tem v precejšnji meri dobil značaj renesančnega štoka. Bržkone je prenovljeno poslopje prvotnega srednjeveškega stolpastega dvora dobilo nove renesančne oblikovane stavbne člene. Novi kamniti okenski in vratni okvirju so bili gotovo iz peraiškega zelenkaste oligocenskega andezitnega tufa, ki so ga kamnoseki na Gorenjskem že vsaj od 15. stoletja zelo pogosto upo-

²³⁷ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 243.

²³⁸ Na podoben način so v 16. stoletju sanirali razmajano obodno zidovje gradu Mokronog na Dolenjskem iz 16. stoletja.

Razrušeni grad Glanz oziroma (Novi) Gutenberg v drugi polovici 17. stoletja. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (risal: Igor Sapač, 2020).

rabljali.²³⁹ Najverjetneje so hkrati s prenovo poslopju srednjeveškega stolpastega dvora na sprednji oziroma južni strani dodali obzidano dvorišče z manjšo pomožno stavbo oziroma vratarnico.²⁴⁰ Novo dvorišče so do leta 1558 obdali z obzidjem, ki je bilo po višini zidne police ob nekdanjem portonu na severozahodni strani sodeč dokaj nizko, v zgornjem delu na dvoriščni strani opremljeno z lesenim obrambnim hodnikom ter naslonjeno na poslopje dvora in na starejše obzidje severovzhodnega dvorišča.

Temeljite prenove in širitve so bila deležna tudi gospodarska poslopja,²⁴¹ kar kaže, da je srednjeveški dvor v tistem obdobju dejansko postal središče samostojne zemljiške posesti. Poslopje ob zahodnem vogalu obzidja pristave so podaljšali proti jugo-

vzhodu in njegovo talno ploskev podvojili na račun zmanjšanja dvorišča pristave. Podaljšek je na dvorišču domnevno dobil leseno steno, pokrili pa so ga najverjetneje z enokapno streho, ki je bila na sprednji strani naslonjena na obodno obzidje pristave. Zaradi podaljška so v starem obzidju pristave prebili nova okna. Severozahodno od prvotnega stolpastega dvora oziroma grajskega jedra so zelo povečali starejše zidano enonadstropno gospodarsko poslopje. Vse kaže, da so ohranili prvotno višino zidovja, talno površino pa za trikrat povečali. Nov glavni vhod v tisto poslopje, ki je v nadstropju najverjetneje ohranilo funkcijo grajske kašče, v spodnji etaži pa je dobilo funkcijo kleti oziroma konjskega hleva, so uredili na krajši jugovzhodni fasadi. Južno od tistega gospodarskega poslopja so postavili nov grajski skedenj, ki je dobil konstrukcijo z zidanimi slopi na zidanem podstavku in dvokapno streho. Široke odprtine med slopi so najverjetneje zaprli z lesenimi deskami.²⁴² Tlorisno ploskev skednja so zasnovali v razmerju 1 : 4. Na jugozahodni strani skednja so zasnovali z zidom

²³⁹ Tuf so pridobivali približno 3 km od lokacije gradu Glanz, v več manjših in treh večjih kamnolomih v dolini Peračice pri Brezjah, ki so sedaj vsi opuščeni (prim. Mirtič, *Slovenski naravni kamen*, str. 43). Enak kamen so v 15. in 16. stoletju za okenske in vratne okvirje, stopnice ter arkadne stebre uporabljali tudi na sosednjem gradu Kamen (prim. Fister, *Grad Kamen*, str. 22, 26).

²⁴⁰ Pomožna stavba je morda nastala malce za obzidjem. Najverjetneje je bila samo pritlična, ker bi sicer zakrila okenske odprtine na glavni fasadi poslopja prvotnega stolpastega dvora.

²⁴¹ Za osnovno problematiko gospodarskih poslopj v slovenskem prostoru prim. Baš, *Gospodarska poslopja*, str. 140–149.

²⁴² Podobna zasnova grajskega skednja iz 16. ali 17. stoletja se je do okoli leta 1910 ohranila ob gradu Mirna na Dolenjskem. Primerljiva konstrukcija iz 17. stoletja je deloma ohranjena na lokaciji nekdanje pokrite jahalnice ob gradu Turjak.

ograjeno izravnano gospodarsko dvorišče s približno pravokotno talno ploskvijo. Tam je bil najverjetneje prostor za grajsko perjad. Na severozahodni strani dvorišča so malce po njegovi ureditvi postavili manjše nizko poslopje s pravokotno talno ploskvijo, v katerem so bili bivalni prostori za grajske posle ali pa hlev. Jugozahodno od izravnane gospodarskega dvorišča so obzidali najnižji grajski plato in na njem, ob najverjetneje starejšem okroglem posloppju z domnevnim vodnim zbiralnikom, postavili pritlično dvocelično poslopje, ki je imelo najbrž bivalni značaj. Vzhodno od obzidanega najnižjega grajskega platoja so uredili manjši ograjen grajski vrt.²⁴³ Vrtni zid so naslonili na višji eskarpni zid, s katerim so sočasno zamejili jugozahodni rob novo oblikovanega drugega grajskega platoja in ki je povezal oba hkrati postavljena portona na koncih grajskih dostopnih poti na jugozahodni in jugovzhodni strani. Z vzpostavitev obzidanih terasastih platojev se je v tistem obdobju neposredna okolica prvotnega stolpastega dvora precej spremenila in celota je v krajinski sliki dobila že skoraj monumentalni značaj.

Z obsežnimi gradbenimi deli se je kompleks nekdanjega srednjeveškega dvora v 16. stoletju spremenil v približek sodobne renesančne podeželske vile. Dela so za humanistično izobraženega Jakoba III. pl. in od leta 1544 barona Lamberga (1508–1566) izvajali hkrati s temeljito preobrazbo in širitvijo kompleksa sosednjega gradu Kamen pri Begunjah.²⁴⁴ Vse kaže, da se je prenovitvenih posegov – sam ali s svojim bratom – lotil zatem, ko je zaključil študij na Dunaju in leta 1530 postal imetnik polovice gospostva Kamen ter preden je leta 1544 dobil baronski naslov, postal deželni funkcionar na Kranjskem in posledično v glavnem prebival v Ljubljani oziroma – po letu 1549 – v novem gradu Boštanj pri Grosupljem. Čeprav so bila gradbena dela na Glanzu v primerjavi z gradbenimi deli na gradovih Kamen in Boštanj pri Grosupljem bistveno manj obsežna in njihov končni rezultat ni bila tako ambiciozna ter monumentalna arhitektura, je bil njihov pobudnik nanje upravičeno ponosen in jih je leta 1558 samozavestno obeležil z omenjeno napisno ploščo. Z manjšo, a udobno in slikovito rezidenco, ki jo je Jakob III. pl. Lamberg morda začel urejati tudi zato, ker je bivališče v gradu Kamen nameraval prepustiti svojemu bratu Francu († po 1554), je na Glanzu v 16. stoletju nastalo tudi nekaj, kar je s heterogenimi stavbnimi masami in nepovezanimi posloppji z različnimi funkcijami spomi-

njalo na arhitekturno tradicijo srednjeveških gradov. Morda se je Jakob III. baron Lamberg tudi zato pozneje odločil, da na prenovljeno in razširjeno višinsko grajsko stavbo prenese ime z opuščenega sosednjega Gutenberga.

Jakob III. baron Lamberg si je gotovo želel, da bo prenovljena in v Gutenberg preimenovana grajska stavba Glanz dolgo obstala ter da bo dostojno spominjala na njegovo razgledanost in ambicioznost ter na matični grad Lambergov na Kranjskem. Zgodilo se je drugače. Vse kaže, da so – predvsem zaradi težke pristopnosti – grajski kompleks opustili že približno pol stoletja po zaključku obsežne preнове in da so ga že v prvi polovici 17. stoletja začeli izkoriščati kot priročen kamnolom iz katerega so gradbeni material odvažali na vse strani.²⁴⁵ Novi Gutenberg je sedaj, po štirih stoletjih od njegove opustitve, veliko bolj razrušen in pozabljen od prvotnega Gutenberga in bolj kot na odličnost Jakoba III. barona Lamberg ter na začetke vzpona Lambergov na Kranjskem opozarja na nepredvidljivost toka časa in na minljivost vsega človeškega.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Kranj

Zbirka načrtov: Grad Gutenberg: tloris (avtor: Peter Fister, 1968)

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Adam, Stane in Jere, Nadja in Sinobad, Jure: *Stara Radovljica*. Radovljica: Nadja Jere, 2012.

Adam, Stane in Sinobad, Jure: Nekaj utrinkov z razstave o stari Radovljici. *Linhartovi listi. Občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linhart Radovljica*, 7/26, 29. 6. 2008, str. 1–4.

Adam, Stane: 550 let od bitke za Radovljico. O visoki obletnici in njenem odmevu. *Linhartovi listi. Občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linhart Radovljica*, 6/22–23, 19. 9. 2007, str. 1–3.

²⁴³ Obzidane terasaste vrtove so v 16. stoletju uredili tudi ob sosednjem gradu Kamen (prim. Fister, *Grad Kamen*, str. 20–21).

²⁴⁴ Gradbena dela na gradu Kamen so dokumentirana z letnicama 1537 in 1549, ki sta vklesani na spominskih ploščah, sedaj v zidanih na dvorcu Kacenštajn v Begunjah, in z letnico 1551, ki so jo v svež omet vrezali v grajski kuhinji v pritličju reprezentativnega novega bivalnega posloppja (Avguštin, Graščina v Begunjah, str. 10; Fister, *Grad Kamen*, str. 22; Fister, Delo na spomeniških gradovih, str. 21).

²⁴⁵ Gradbeni material z opuščenega gradu so uporabljali za nove gradnje v bližini. Morda so z grajskim gradivom izpeljali tudi gradnjo nove zgodnjebaročne ladje bližnje poznogotske podružnične cerkve sv. Lucije v Zadnji vasi, ob cesti proti Tržiču, ki je od lokacije gradu oddaljena približno poldrugi kilometer. Cerkev iz druge polovice 15. stoletja so leta 1663 temeljito prenovili in takrat so staro pravokotno ladjo nadomestili z novo večjo na potegnjeni osmerokotni talni ploskvi (*Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 34; Globočnik, »Čudovit položaj, str. 101–103).

- Adam, Stane: *Clemidium anonimnega geografa iz Ravenne*. Radovljica: samozaložba, 1999 (Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku, 1).
- Adam, Stane: *Grad Kamen in njegovi prebivalci do konca Ortenburžanov*. 2 zvezka. Radovljica: samozaložba, 2000 (Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku, 4 in 5).
- Adam, Stane: Jubileji krajev radovljiške občine v letu 2006 (vasi Lancovo, Slatna, Gorica in Otok). *Linhartovi listi. Občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linharta Radovljica*, 5/20, 11. 12. 2006, str. 2–4.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. (I.). Donesek k rodoslovju čušperških Kastelanov v 14. stoletju. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 4/2–3, 1997, str. 10–11.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. (II. del). Jamski oz. Kamenski iz Begunj do konca XIII. stoletja. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 4/4, 1997, str. 13–16.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenbergi do XIII. stoletja. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 5/1–2, 1998, str. 8–9.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenbergi v 14. stoletju. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 6/1–4, 1999, str. 19–20.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. Poljski vitezi z gradu Kamen pri Begunjah. *Drevesa. Bilten slovenskih rodoslovcev*, 7/1–2, 2000, str. 10–11.
- Adam, Stane: *Nastanek trga in župnije v Radovljici*. Radovljica: samozaložba, 2000 (Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku, 3).
- Adam, Stane: Nekaj utrinkov iz zgodovine Mošenj. *Linhartovi listi. Občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linharta Radovljica*, 3/10, maj 2004, str. 1–4.
- Adam, Stane: Vitezi iz zavetišča. 3 deli. *Linhartovi listi. Občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linharta Radovljica*, 4/15, 5. 9. 2005, str. 2–4; 4/16, 6. 9. 2005, str. 1–4; 5/19, 20. 11. 2006, str. 1–3.
- Adam, Stane: *Zgodnji Ortenburžani in Radovljica*. Radovljica: samozaložba, 1999 (Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku, 2).
- Allmer, Gottfried: *Schloss Gutenberg. Gemeinde Gutenberg an der Raabklamm*. Gutenberg an der Raabklamm: Gemeindevertretung, 2002, str. 49–58.
- Avguštin, Cene: Graščina v Begunjah in njen stavbni razvoj. *Psihiatrična bolnica Begunje 1953–1973*: Begunje: Psihiatrična bolnica v Begunjah, 1973, str. 9–14.
- Avguštin, Cene: *Tržič in okolica*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1970 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 23).
- Baraga, France: *Grad Mirna v srednjeveških listinah*. Mirna: Studio 5, 2005.
- Baravalle, Robert: *Burgen und Schlösser der Steiermark. Eine enzyklopädische Sammlung der steirischen Wehrbauten und Liegenschaften, die mit den verschiedensten Privilegien ausgestattet waren*. Graz: Stiasny, 1961 (ponatis: Graz: Leykam, 1995).
- Baš, Franjo: *Gospodarska poslopja na Slovenskem. Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podežlju. Izbrani etnološki spisi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984, str. 140–149.
- Bizjak, Matjaž: Gutenberg in Briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes: Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 255–269.
- Bizjak, Matjaž: Listina o izgradnji in posvetitvi lastniške cerkve v Lescah. *Historia artis magistra. Amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič in Samo Štefanac). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 33–42.
- Bohinc, Slavko: Sigismund / Žiga / Lamberg, prvi ljubljanski škof. *Tržičan*, 15/3, 1. april 2011, str. 23.
- Bremec, Rok: *Arheološka topografija utrjenih najdišč med Begunjščico–Zgošo, Savo in Kokro*. Kranj, 2012 (Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Cevc, Emilijan: *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. 4 zvezki. Laibach: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1874–1876.
- Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Dolinar, France: Lamberg, Žiga. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 95.
- Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Ljubljana 1701–1714. Uredila Ana Lavrič*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Šteleta ZRC SAZU, 2003.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fister, Peter: Begunje. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov XIII–XIV*, 1968–1969 (1970), str. 209–210.
- Fister, Peter: Bistrica pri Tržiču. Konservatorsko poročilo. *Varstvo spomenikov XIII–XIV*, 1968–1969 (1970), str. 210.
- Fister, Peter: Delo na spomeniških gradovih. Grad Kamen pri Begunjah na Gorenjskem. *Varstvo spomenikov XVII–XIX/2*, 1975, str. 5–32.
- Fister, Peter: *Grad Kamen pri Begunjah*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, 1977 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov, 79).
- Fister, Peter: Tržič. Oblikovanje mesta v stoletjih. *Snovanja (Gorenjski glas)* 3/4, 16. avgust 1969, str. 33–34, 40.

- Fister, Peter: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Fišera, Zdeněk: *Jeskynní brady střední Evropy*. Praha: Libri, 2005.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens. Band 1. Das Mittelalter*. Klagenfurt: Heyn, 1984.
- Gale, Jakob: *Cerkve na Slovenskem. Prva knjiga. Farne cerkve ljubljanske nadškofije*. Ljubljana: A. Krašovec publikacije, 1996.
- Gleue, Axel W.: *Ohne Wasser keine Burg. Die Versorgung der Höhenburgen und der Bau der tiefen Brunnen*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2014.
- Globočnik, Damir: »Čudovit položaj so izbrali tile Gorenjci za cerkev sv. Petra ...«. Skica za umetnostnozgodovinsko topografijo Begunj z okolico. *Begunjski zbornik 2007*. Radovljica: Občina Radovljica, 2007, str. 84–109.
- Gornik, Franc: *Zgodovina blejske župnije*. Celje: Mohorjeva družba; Bled: Župnijski urad, 1990.
- Grefe, Konrad in Radics, Peter: *Stara Kranjska/Alt-Krain*. Dunaj, Ljubljana/Wien, Laibach: Samozaložba/Selbstverlag, 1900–1903.
- Gros, Ben: *Gradovi grofov Ortenburških*. Kranj, 2014 (Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1910–1916.
- Hitzinger, Peter: *Zur Geschichte von Neumarkt. Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain* 14, 1859, št. 2–3, str. 14–16, 22–24.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Acta Ecclesiastica Sloveniae 10, Miscellanea*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1988, str. 201–251.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska. Druga, revidirana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Viharnik, 2017 (http://www.viharnik.com/downloads/HistTop_Kranjska2.pdf).
- Höfler, Janez: *Lastniške cerkve zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem in njihovo zgodovinsko ozadje. Varstvo spomenikov* 49, 2016, str. 64–90.
- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji, I. Gorenjska*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Hörmann-Weingartner, Magdalena (ur.): *Tiroler Burgenbuch. IX. Band. Pustertal*. Bozen: Athesia, 2003.
- Jakič, Ivan: *Grad Gutenberg in dvorec Neuhaus v Tržiču. Rodna gruda. Revija za Slovence po svetu* 42, 1995, št. 8–9, str. 52.
- Jakič, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*. Radovljica: Didakta, 1995.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Japelj, Pija: *Dvorec Neuhaus*. Ljubljana, 2019 (Diplomsko delo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Jarc, Tine: *Starodavne poti pod Karavankami*. Radovljica: samozaložba, 2004.
- Jerin, Barbara in Modrijan, Zvezdana: *Vaško nad Brezjami pri Tržiču. Varstvo spomenikov* 30, 1988, str. 230, 232.
- Klep, Jožica in Kramberger, Anton in Marn, Stane in Modlic, Žare in Tršinar, Irena in Cankar, Zdravko in Vidrih, Renato: *Pod Storžičem. Monografija krajevnih skupnosti Golnik, Goriče, Tenetiše, Trstenik*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1985.
- Knific, Bojan in Ahačič, David: *Prisrčen pozdrav iz Tržiča. Zbirka razglednic Toneta Kavčiča s pripovedmi o ljudeh in njihovem življenju*. Tržič: Zveza kulturnih organizacij, 2019.
- Knific, Bojan: *Bornovi v Tržiču. Pričevanja o življenju tržičkih baronov*. Kranj: Narava, 2016.
- Knific, Bojan: *Lambergi, znameniti lastniki Hudega gradu. Tržičan* 23/1, 1. 2. 2019, str. 29.
- Knific, Bojan: *Paradeiserji. Tržiška zemljiška gospodarska. Tržičan* 23/3, 30. 4. 2019, str. 27.
- Knific, Bojan: *Tržič v besedi in sliki. Spomini na prvo polovico in sredino 20. stoletja*. Tržič: Tržiški muzej, 2017.
- Knific, Bojan: *Žiga Lamberg – prvi ljubljanski škof. Tržičan* 23/2, 1. 3. 2019, str. 27.
- Komelj, Ivan: *Gotska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1973.
- Komelj, Ivan: *Gradovi na Gorenjskem. Varstvo spomenikov XII*, 1967, str. 16–22.
- Komelj, Ivan: *Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris. Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta I*, 1951, str. 37–85.
- Kos, Dušan: *Čas bojevnikov. Turnirska knjiga Gasperja Lambergerja*. Ljubljana: Viharnik, 1997, str. 1–234.
- Kos, Dušan: *Gorenjski samostani in plemstvo do začetka 15. stoletja. Kranjski zbornik*, 1995, str. 57–64.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stol.). Grofe Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku. Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija, 22.–23. september 2000*. Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, 2001, str. 185–255.

- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Dušan: *Zgodovina morale. 1. Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015 (*Theasurus memoriae*. Dissertationes, 10).
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Četrta knjiga*. Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Kosi, Miha in Bizjak, Matjaž in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. [Elektronski vir]. Ljubljana: Založba ZRC, 2016 (Slovenska historična topografija, 1) http://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web.pdf
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.
- Košir, Matevž in Cécić, Ina: Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. *Idrijski razgledi* 56, 2011, št. 1, str. 90–104.
- Kozinc, Boris: Škratov grad je še zavrt v tančico skrivnosti. *Gea* 4, oktober 1994, str. 6–7.
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Kronika grofov celjskih*. Prevedel in z opombami opremil Ludovik Modest Golia. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Lavrič, Ana (ur.): *Upodobitve ljubljanskih škofov*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodna galerija, 2007.
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica. Umetnostni vodnik*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Lavtižar, Josip: *Spomini*. Ráteče-Planica: J. Lavtižar, 1926.
- Lazar, Aleš in Bremec, Rok in Rozman, Luka (Magelan Skupina d.o.o., Kranj): Danes skrito, nekoč reprezentativno: Dediščina krajine na primeru gradu Gutenberg – stari in novo pristopi k oživljanju krajine. 1. mednarodni kongres slovenskih muzealcev SMD – SMS – ICOM. *Muzeji, dediščina in kulturna krajina. Zbornik*. Piran, 20.–22. 10. 2016. Radovljica: SMD – Slovensko muzejsko društvo; Ljubljana: SMS – Skupnost muzejev Slovenije; Celje: ICOM Slovenija, 2017, str. 319–326.
- Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.icon 222. *Zgodovinski časopis* 71, 2017, št. 1–2, str. 106–162.
- Leben, Nika: Romanska cerkvena arhitektura na severnem obrobju loškega gospostva. *Kranjski zbornik*, 1995, str. 41–56.
- Meke, Katra (ur.): *Odlično mesto ljubljansko in njegov prvi škof Sigismund Lamberg 1420–1488*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodna galerija, 2019.
- Meterc, Janez: Begunje v preteklosti. *Begunjsčica – gora in ljudje. Almanah v počastitev praznovanja 70-letnice solastniške skupnosti Planinca*. 14. avgust 1994. Begunje: samozaložba, 1994, str. 3–35.
- Mirtič, Breda (ur.): *Slovenski naravni kamen*. Ljubljana: Ministrstvo za znanost in tehnologijo; Restavratorski center Republike Slovenije, 1999.
- Mohorič, Ivan: *Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču. Nastanek, razvoj in delo 1885–1960*. Tržič: Mestni muzej, 1960.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču. Tretja knjiga*. Tržič: Mestni muzej; Turistično društvo, 1965.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Tržiču*. Tržič: Mestni muzej; Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Otorepec, Božo: Lamberg. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 94–95.
- Petek, Marija in Petek, Mihael: *Kronika župnije Tržič: ob 150-letnici posvečenja župne cerkve*. Tržič: Župnijski urad, 1988.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava, *Kronika slovenskih mest* 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirc, Karel: Tržič v začetku 19. stoletja: Tržiška graščina. *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, 2/8, 1925, str. 7–8.
- Podlogar, Leopold: Iz zgodovine kranjskih trgov. 17. Tržič. *Vertec* 61, 1930/1931, str. 140–142, 156–158.
- Preinfalk, Miha (ur.): *Feldmaršal Radetzky in Sloveni*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2017.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje. Del 1. Od Barbov do Zetscherjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti, 5).
- Preinfalk, Miha: Tržiški graščak – Jožef Dietrich in njegov grb. *Tržičan* 12, 2. 3. 2009, str. 33.
- Radics, P(eter) von: *Zur Geschichte der Herrschaft Neumarktl. (Neuhaus–Altguttenberg)*. Separat. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, [1911].
- Rajšp Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 4. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Reisp, Branko: Valvasorjeva Topographia arcium Lambergianarum. *Kronika* 14, 1966, št. 3, str. 153–154.
- Repše, Renato in Štuhec, Mojca: *Konservatorski načrt. Mapa 01. Tržič – Grad Neuhaus*. Kranj, 2012.

- Ribarič, Vladimir: *Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Rjavec, Mojca: *Plemiška rodbina Sułkowski. O življenju nekaterih članov rodbine Sułkowski od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike*. Koper, 2012 (Diplomsko delo na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem).
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487. Prevedel Primož Simoniti*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litijske, Šmartna in Gabrovke. *Kronika* 59, 2011, št. 3, str. 371–410.
- Sapač, Igor: Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 353–388.
- Sapač, Igor: Grad Breg pri Ribnici na Dolenjskem in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 66, 2018, št. 3, str. 435–460.
- Sapač, Igor: Grad Waldenberk – Pusti grad pri Radovljici. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika* 64, 2016, št. 3, str. 327–352.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji in zahodni Sloveniji*. Maribor, 1994 (Raziskovalna naloga: Mladi za napredek Maribora, 11. srečanje).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 391–412.
- Sapač, Igor: Mesta, trgi, gradovi in samostani v Slavi vojvodine Kranjske. Popravki in dopolnitve. *Studia Valvasoriana. Zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 703–892.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor: Srednjeveška gradbena zgodovina gradu Prem. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 3, str. 439–476.
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Sinobad, Jure: *Dežela. Kulturnozgodovinski oris Radovljiške ravnine*. Radovljica: samozaložba; Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1998.
- Sinobad, Jure: Ljudsko izročilo v poeziji Lovra Tomana. (3), Stari Gutenberg. *Linhartovi listi*, 5/14, 21. 10. 2013, str. 1–3.
- Slanovic, Branko: Graščinica Boben. *Bled tisoč let. Blejski zbornik 2004* (ur. Jože Dežman). Radovljica: Didakta, 2004, str. 299–306.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1992, str. 147–169.
- Stopar, Ivan: *Gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991 (Zbirka Slovenska dediščina).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe, 6).
- Stopar, Ivan: Johanns Weichard Valvasor, Upodobitve dežele Kranjske. Konkordančna bibliografija. *Varstvo spomenikov* 41, 2006, str. 140–177.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Štular, Benjamin (ur.): *Srednjeveški Blejski otok v arheoloških virih*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 42).
- Štular, Benjamin: *Mali grad. Visokosrednjeveški grad v Kamniku*. Ljubljana, Založba ZRC, 2009 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 15).
- Turk, Josip: Lamberg, Sigismund, grof (?–1488). *Slovenski biografski leksikon. 4. zvezek. Kocen–Lužar*. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1932.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Cast in slava vojvodine Kranjske. 4. knjige*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach, Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia arcium Lambergianarum id est arces, castella et dominia in Carniolia habita ... possident comites a Lamberg*. Bagenspergi: per Ioannem Weichardum Valvasor, 1679.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wurzbach, Constant v.: *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 14. Teil. Laichardingen und Nachträge (II. Folge)*. Wien: Hof und Staatsdruckerei, 1865.
- Zabukovec, Janez: Bistrica: cerkev sv. Jurija na gori. *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, 2/12, 1925, str. 3–4; 2/13, 1925, str. 2–3; 2/14, 1925, str. 2–4.

- Zabukovec, Janez: Bistrica: grad Gutenberg. *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, 2/11, 1925, str. 2–4.
- Zabukovec, Janez: Bistrica: vas Bistrica. *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, 2/15, 1925, str. 4–5.
- Zwitter, Fran: *Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Inavguralna disertacija*. Ljubljana: Leonova družba, 1929.
- Žabota, Barbara: Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu. *Kronika* 51, 2003, št. 1, str. 1–26.
- Žiberna, Marjan: *Po Tržiču in okolici. Turistični vodnik*. Tržič: Občina Tržič, 2014.
- Žibert, Marjana: *Pozdrav z Gorenjske. Zbirka starih razglednic*. Kranj: Gorenjski muzej, 2010.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.
- Žontar, Majda in Zupančič, Mirina: Terenske raziskave gradov na Gorenjskem. *Varstvo spomenikov* XII, 1967, str. 23–36.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Vi-harnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

S U M M A R Y

Gutenberg and Glanz Castles or, rather, Novi Gutenberg Castle. A description of architectural history

In the Late Middle Ages and Early Modern Period, two castle buildings stood on the southern slope of the Dobrča Mountain between Tržič and the village of Begunje which have been in ruins for centuries. Despite different origins, former significances, and architectural history, they are both associated with the Dobrča Mountain, the topographical name Gutenberg, and the noble Lamberg family. The article discusses their architectural history. The Gutenberg Castle was built around the mid-twelfth century as a fortified Romanesque architecture with a fairly large residential building and an enclosed courtyard. By the last third of the thirteenth century, the castle was supplemented with a outer bailey and supposedly also with a Romanesque castle Church of St. George and a free-standing fortified tower. In the fourteenth century, the original castle walls

were added extensive and robust walls to enclose the newly constructed upper castle courtyard and ensure additional protection to the castle entrance. In the fifteenth century, the castle was further reinforced in three building phases and given a tall tower, and its entrance further safeguarded. In 1511, the castle was severely damaged by an earthquake and completely abandoned. Although the castle building has been lying in ruins for over five centuries, its remnants are rather extensive and exhibit cultural-historical significance.

In terms of its administrative role, the Gutenberg Castle was replaced with a newer and smaller building in its vicinity, and in 1557 its name was transferred to the neighbouring Glanz tower house, which originally most likely belonged to the Kamen (Germ. Stain) Castle near Begunje. The Glanz tower house was built in the second half of the thirteenth century or in the fourteenth century and its original image was that of an unfortified residential tower on the southern slope of the Dobrča Mountain. In the fifteenth century, most probably when the Kamen Castle served as the main residence of Count Hermann III of Cilli between 1420 and 1426, it was expanded and converted into a small fortified medieval castle with a walled courtyard and a fortified *meierhof*. In 1511, the building complex of the Glanz Castle was damaged by an earthquake, and completely restored and expanded between 1531 and 1558 for Baron Jacob III of Lamberg. With comprehensive construction works, the complex of the former medieval tower house was converted into an approximation of a contemporary Renaissance country villa. The works were implemented at the same time as the complete transformation and expansion of the neighbouring Kamen Castle complex. On the completion of construction works, the Glanz Castle was renamed Gutenberg Castle to honour the memory of the ruined original castle of the Lamberg family in Carniola. Due to its poor accessibility, the castle was already abandoned around fifty years after the extensive renovation and transformed into a stone quarry in the first half of the seventeenth century. Although relatively modest, the remnants of the former Glanz Castle or, rather, the (Novi) Gutenberg Castle still provide for an accurate enough historical analysis of the building and can be considered an important document of castle architecture in the historical province of Carniola between the fourteenth and the sixteenth centuries.

Z grbom gospodov iz Podvina opremljeni srednjeveški kamniti epitaf iz zgodnjega 15. stoletja na severni fasadi ladje tržiške župnijske cerkve (foto: Igor Sapač, 2012).